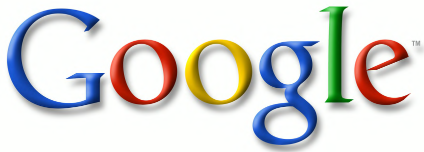
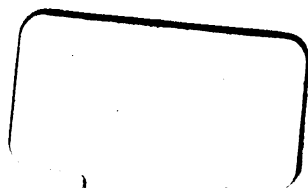

NYPL RESEARCH LIBRARIES
3 3433 07582526 9

JURISPRUDENTIA
FRISICA,
OF
FRIESCHE
REGTKENNIS.

EEN HANDSCHRIFT UIT DE VIJFTIENDE EEUW;

UITGEGEVEN EN VAN EENE VERTALING VOORZIEN

DOOR

Jonkh. Mr. Montanus Hettema,

Lid van de Ridderschap van Friesland, *Gewoon Lid van het Koninklijk Genootschap van Noordsche Oudheidkunde te* Kopenhagen, *van de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te* Leiden, *van het Groninger Genootschap:* Pro excolendo Jure Patrio, *van het Friesch Genootschap voor Friesche Geschied-, Oudheid- en Taalkunde, te* Leeuwarden, *enz.*

DERDE STUK.

TE *LEEUWARDEN*, BIJ

H. C. SCHETSBERG.

1835.

Printed in the Netherlands

AAN DEN LEZER.

Gij, van welken rang of stand ook, welke kennis of wetenschap gij ook moogt bezitten, zult u door dit Aanhangsel kunnen overtuigen, zoo die overtuiging niet reeds bij u gevestigd is, dat er niets volmaakts onder de zon is, en dat wij allen dwalen kunnen en nog dikwijls dwalen zullen.

Toen ik de Jurisprudentia Frisica afgewerkt had, meende ik alles zeer naauwkeurig te hebben nagegaan, en het kwam mij voor, dat er wel niet veel te wenschen overig zoude blijven. Ik heb echter gedwaald: want ik heb ontdekt, 1.° dat bij het drukken menige fout in het gecorrigeerde is over het hoofd gezien, 2.° dat mijn Corrector niet altijd even naauwkeurig is geweest, en 3.° dat ik zelf dikwijls in de vertaling misgetast heb.

Een mijner vrienden, de Heer en Mr. A. VAN HALMAEL Jr., heeft zich wel de moeite willen geven, het werk met zijne gewone naauwkeurigheid na te zien, en zijn gevoelen hieromtrent aan mij op te geven, waardoor sommige plaatsen groote verbeteringen zijn toegebragt.

In mijne weinige Taalkundige Aanmerkingen heb ik voor velen misschien te dikwijls het IJslandsch aangehaald, waardoor men weleens op het denkbeeld konde komen, alsof ik, deze taal daarbij aanvoerende, alleen haar gezag als genoegzaam tot het door mij aangevoerde beschouwde; doch dit is het geval niet. Zij staat in dat opzigt gelijk met de andere talen; maar ik heb haar, om de weinige bekendheid, welke zij geniet,

gemeend te moeten bekend maken, omdat zij een voortreffelijk hulpmiddel is, om onze Oud-Friesche en Nederlandsche taal grondig te leeren kennen: want die haar met aandacht leest, meent beide laatstgenoemde talen tot eene taal vereenigd te lezen.

Ik vermeen alles ter goeder trouw en naar mijn beste vermogen gedaan te hebben. Ik heb alle hulp, welke mij ten dienste stond, ingeroepen, om dit werk zoo goed mogelijk te geven. Ontbreekt er nog iets aan, vul dat dan aan met uwe eigene kunde, altijd gedachtig aan het onvolkomene van onze menschelijke kennis. In allen gevalle vertrouw ik, dat gij het mij dank zult weten, dat ik dit voortreffelijk gedenkstuk, als eene uitmuntende bijdrage tot de kennis van het Oud-Vaderlandsche regt, der vergetelheid, waarin het lag gedompeld, heb onttogen. En indien het u mogt bevallen, dan twijfel ik niet, of mijne pogingen, om meerdere werken, der Friesche taal, geschiedenis en regtkennis betreffende, uit te geven, zullen door u in ruime mate ondersteund worden. En mogt dit het geval zijn, dan zal ik de overtuiging met mij dragen, een der instandhouders te zijn van de taal mijner voorvaderen; — van eene taal, helaas! ook ten aanzien van het Nederlandsch, te veel miskend, en van zoo groot belang, om de wezenlijke geschiedenis van Friesland, *welke tot dusverre zoo gebrekkig is behandeld, met meerdere naauwkeurigheid te kunnen beoefenen.*

Leeuwarden, *October 1835.*

HETTEMA.

VERVOLG DER NAAMLIJST

VAN DE

HEEREN INTEEKENAREN.

		Getal exempl.
	DEVENTER.	
De Heer	*J. de Lange*, Boekhandelaar.	1
	DORDRECHT.	
De Heeren	*Blussé en van Braam*, Boekhandelaars.	1
De Heer	*J. van Houtrijve, Jr.*, Boekhandelaar.	1
	GORINCHEM.	
» »	*J. Noorduyn*, Boekhandelaar.	1
	GRONINGEN.	
» »	*W. van Boekeren*, Boekhandelaar.	1
» »	*J. Oomkens*, Boekhandelaar.	1
» »	*M. Smit*, Boekhandelaar.	1
	HOLWERD.	
» »	Jonkh. Mr. *D. J. A.* Baron *van Harinxma thoe Slooten*, Advokaat.	1
	HOORN.	
» »	*J. Vermande*, Boekhandelaar.	1
	LEEUWARDEN.	
» »	Mr. *J. Dirks*, Advokaat.	1
» »	*H. J. Ludenius*, Boekhandelaar, voor den Heer Mr. *T. S. Tromp*, Lid der Staten Generaal.	1
» »	Mr. *G. N. Mulier*, Lid der Staten Generaal.	1
» »	Mr. *W. J. Sijpkens*, Suppleant Regter.	1

			Getal exempl.
		LEIDEN.	
De Heer		*J. M. van Beyma*, Jur. Stud.	1
»	»	*E. Roos van Bienema*, Jur. Stud.	1
De Heeren		*L. Herdingh en Zoon*, Boekhandelaars.	1
De Heer		*C. C. C. van den Hoek*, Boekhandelaar.	1
»	»	*B. J. de Kok*, Jur. Utr. Cand.	1
»	»	*J. Haitsma Mulier*, Jur. Stud.	1
»	»	*S. W. Tromp*, Litt. Hum. et Jur. Cand.	1
		UTRECHT.	
De Heer		*J. Altheer*, Boekhandelaar.	2
»	»	*J. H. Beucker Andreæ*, Jur. Stud.	1
»	»	*R. Crommelin*, Jur. Stud.	1
»	»	*J. de Kruyff*, Boekhandelaar.	1
De Heeren		*J. Terveen en Zoon*, Boekhandelaars.	1
		WINSCHOTEN.	
De Heer		*H. V. Huisingh*, Boekhandelaar.	1
		ZWOLLE.	
»	»	*J. Zeehuizen, Jr.*, Boekhandelaar, voor den Heer Mr. *J. A. van Rooijen*, Advokaat en Notaris.	1

AANHANGSEL

OP DE

JURISPRUDENTIA FRISICA

OF

FRIESCHE REGTKENNIS.

AANHANGSEL.

HIER BEGINNET DA WILKAREN FAN OPSTALBAEM.

In nomine Domini. Amen. Dat quet in den nama Godis. Tusend ende tria hondert ende trija ende twintigha jeram eefter Godes berthe, dis lettera deys eefter Sinte LAMBERT. Wij Greetmaen ende Riuchteren, Presteren ende Prelaten fan *Westergo*, myt ellis dae Selanden fan *Freesland*, to eenre eendrachticheed and to eenre weermakinga dis ferda and der nija settingha fan Opstallisbaem, so habbet wij ordinered ende seth da manichfaldicheed der breuen dera sex Selandenna, aldusdena wys, dat da secka in al da Zelanden wr een sint macked ende scryoun ende seth, nu ende ewelick to wariene ende to blywane.

Dyo aerste seeck is: Jofft er enich Forsta jefta Landishera, se hit Biscop, se hit Grewa, ws Fresan, iefta enigha lyoeden fan ws Zelanden, oenfiuchte ende ws ayn wil bringa, dat wij mit mena gaerronne, and mit weepnaderhand wsen frijdoem manick mit orem byschirme.

Dyo oder seeck: Dat ma alle stellen thingh, hodeen gued so hit se, aldeer ma hit fiinde, dera riuchte hand weder jowe sonder lesene, and dim,

AANHANGSEL.

HIER BEGINNEN DE WILLEKEUREN VAN OPSTALBOOM.

In nomine Domini. Amen. Dat zegt in den naam Godes. Duizend en drie honderd en drie en twintig jaren na Gods geboorte, des anderen daags na den Heiligen LAMBERTUS. Wij Grietmannen en Regteren, Priesteren en Prelaten van *Westergoo*, met al de Zeelanden van *Friesland*, tot algemeene eendragt en tot eene verdediging der vreden en der nieuwe instellingen van Opstalboom, zoo hebben wij geordonneerd en gesteld de menigvuldigheid van de brieven der zes Zeelanden, naar dusdanige wijze, dat de zaken in al de Zeelanden zijn overeengebragt en beschreven en gezet, nu en eeuwiglijk te bewaren en te blijven.

De eerste zaak is: Indien er eenig Vorst of Landsheer, zij het Bisschop, zij het Graaf, ons Friezen, of eenige lieden van onze Zeelanden, aanvocht en ons eigen wilde maken, dat wij met algemeene zamenloop, en met gewapende hand onze vrijheid met malkander beschermen.

De tweede zaak: Dat men alle gestolene goederen, hoedanig goed dat het zij, waar men het vinde, der regte hand wedergeve zonder schade,

deer dat gued stellen haet, dim schel ma hwaen; ende hwaso dat stellen gued onthalt, wytlyck, joff also wel diin tyeff, dij schel dat gued weder jouwa, ende aldeer to da riuchteren xx merka to wrbernse. Fan da rawada tinghen and fan da raweren schel m' et aldus halda, als 't fan da stelna thinghem hyr fara scryoun is.

Dyo tredda seeck: Dat ma alle da baerne, deer nachtis brand dwee, ende alle da deer deys brand dwe, da jelde dine schada saunfald, als 't dijjeen wirda wil, deer dij schada deen is, mit ta riuchteren, and deer to jowe se da riuchteren tuntich merka; ende hwaso disse moerdbranderen onthalde, dine pinegia ma als 't fan da onthalderen dera tyeuena scryoun is. Dit selue schel ma halda fan da noethtrederen also wel.

Dyo fyaerde seeck: Hwaso syne hera wrrede, dat ma hine daed slacht, jeffta deer ne selua slacht, om schat jeffta om gued, diin schel ma haudia pyngia als da nachtbranderen, also fiir als hij mit riucht wrwonnen wirth. Hwaso monicken jefta munickfrouwen onthalt, deer fan hira Prelaten riuchtelick moned sint to claester to kommen, wytlick, and hia se naet betterya nellet, dij wrberth tuntich merka with da riuchteren. Ende hwaso gastlica Prelaten deer oen hindereth, dat se hiara broderen ende hiara susteren, deer misdwaet, naet ne moten byriuchta ney da oerda, dij wrberth also wel xx merka with da riuchteren.

Dyo fyfte seeck: Hwaso ane Prester mit wald fiucht, dij schel hym jouwa tyaen merck toe bote, and da riuchteren also fula; mer deer aen leyya

en dien, die dat goed gestolen heeft, dien zal men hangen; en wie dat gestolene goed verbergd, wetende, of insgelijks den dief, die zal dát goed wedergeven, en daar boven den regteren 20 mark tot verbeurte. Van de geroofde zaken en van de roovers zal men het aldus houden, als het van de gestolene zaken hiervoor geschreven is.

De derde zaak: Dat men al de brandstichters, die des nachts brand stichten; en al die des daags brand stichten, die gelden de schade zevenvoud, zoo als het diegene waarderen wil, wien de schade geschied is, met de regters, en daarboven geven zij den regteren twintig mark; en wie deze moordbranders bergen, die straffe men gelijk het van de bergers der dieven geschreven is. Dit zelfde zal men houden van de vrucht-vernielers evenzeer.

De vierde zaak: Wie zijnen heer verraadt, zoodat men hem doodslaat, of die hem zelf [dood] slaat, om geld of om goed, dien zal men [met] onthoofden straffen gelijk de nachtbranders, voor zooverre hij met regt overwonnen wordt. Wie monniken of kloostervrouwen bergt, die van hunne Prelaten wettig gemaand zijn om in het klooster te komen, wetende, en zij zich niet beteren willen, die verbeurt twintig mark aan de regters. En wie geestelijke oversten daarin hindert, dat zij hunne broeders en hunne zusters, die misdoen, niet kunnen beregten naar de orde, die verbeurt evenzeer 20 mark aan de regters.

De vijfde zaak: Wie eenen priester met geweld aangrijpt, die zal hem geven tien mark tot boete, en den regteren evenveel; maar die eenen leek

mit wald fucht, dij schel hym jouwa fyff merck to boeth, and da riuchteren also wel fyff merck.

Dyo sexte seeck: Hwaso ane riuchter daedslacht, deer in da wey is ty Opstallisbaem, jeffta aldeer, jefta in der weerreyse, als ma dat riucht deer halt dij jelde ne mit fyouwer hondert mercken: twa hondert nyma da eerfnamen ende da ora twa hondert da riuchteren. Jelkirs lyued, deer der gonge, jef ma se daeth, da jeld ma mit tachtich merken, and da riuchteran nyme also wel tachtich merka to ferda.

Dyo saunde seeck: Hueck Zeland dat tet se, deer orem een man offdaeth, den schel ma mit tsestich merken ielda, and da riuchteren nyme also wel oder tsextich merka to ferda.

Dyo achte seeck: Hwaso da riuchteren in syne deel wrherich wirth, and ma da oder Seland to helpe wtladye, also manich Zeland so dyr commet, da aghen hondert merka fan da wrheriga to riuchter wrbernse.

Dyo nyogende seeck: Hwaso dis byschinen wirth, da hi wepen drege, dij wrberth fiiff merck with da riuchteren.

Dyo tyende seeck: Hueck riuchter so wrgamelick in syne riuchte funden wirth, jeft hij onriucht riucht joff fyndt, dij sella wrberth xx merken in syn ayna deel.

Dyo alfte seeck: Dat ma diin ferd ewelick hald, and aldeer dat sanne and openbeer stryd se, da schelleth da riuchteran al foersena, jeff riuchtelyck bysiecka ende byriuchta, ende to ferda bringha, joff hia sint menedich.

Dyo tolfte seeck: Hwaso ane leyya daedslee,

met geweld aangrijpt, die zal hem geven vijf mark tot boete, en den regteren evenzoo vijf mark.

De zesde zaak: Wie eenen regter doodslaat, die op den weg is naar den Opstalboom, of aldaar, of op de terugreize, wanneer men het regt aldaar houdt, die betale hem met vierhonderd mark: tweehonderd nemen de erfgenamen en de andere tweehonderd de regters. Andere lieden, die daar naar toe gaan, indien men ze doodt, die betale men met tachtig mark, en de regteren nemen evenzoo tachtig mark tot den vrede.

De zevende zaak: Welk Zeeland dat het zij, dat het andere eenen man afdoodt, dien zal men met zestig mark betalen, en de regters nemen evenzoo de andere zestig mark tot den vrede.

De achtste zaak: Wie der regteren in zijn deel ongehoorzaam wordt, en men het andere Zeeland tot hulp uitnoodigt aan zoo menig Zeeland als daar komt, behooren honderd mark van den ongehoorzamen tot eene regte verbeurte.

De negende zaak: Wie des zonneklaar overtuigd wordt, dat hij wapens draagt, die verbeurt vijf mark aan de regters.

De tiende zaak: Welk regter zoo onachtzaam in zijn regt bevonden wordt, dat hij onregt regtte of vonnisde, diezelve verbeurt twintig mark in zijn eigen deel.

De elfde zaak: Dat men dezen vrede eeuwiglijk houde, en waar dat twist en openbare strijd is, dat zullen de regters alles verzoenen, of geregtelijk onderzoeken of beregten, en tot vrede brengen, of zij zijn meineedig.

De twaalfde zaak: Wie eenen leek doodslaat,

dij jelde ne mit saun jeldem, ende dij jowe da riuchteran saun ferda. Ende lamthe ende jelkis dulginga da beth ma also wal saunfald.

Dyo trettenste seeck: Hwaso ane Papa daedslee, off ane Dyaken, joff ane Subdyaken, diin jelt ma mit tyaen folle jelden, and hij jowe tyaen folle ferden. And jelkis dulginga dera Papena da beth ma also wel myt tyaen folla boethem tyenfald.

Dyo fioerteenste seeck: Hwaso een kneppa jeffta famna bynna aefta jeram to bosta jout jeffa nympt, buta reed dis mondis and dis sibsta eerwa, dera wrberth ayder hondert merka; and jeta schell er dat kynd weder jouwa, ende beta aldeer to da kiinde da wrwalda, als dij alda wilker seyt.

Dyo fyfteenste seeck: Fan land, deer ma capie iefta selle jeffta wandelye: Dat dij nest deer to se ty wynnene, is 't frow, is 't man, deer hit fan syne fedriem, jeffta fan syne aldfederem fan der swirdsyda, fan ecommen is; hit ne se, dat dij oder nyaer in da sib se and in da leger dis landis; and sint hia lyck sib, dyo swirdsyde ende dyo spindelsyde, so is doch nyer dyo swirdsyde.

Dyo sexteenste seeck: Dat alle lawa fan eerwe and fan tilbara, hu se hia een menscha to comme mit riuchta, dat se aldeer blywe, al da hia dij daed bringhe; hit ne se, dat dij, deer sterfft, myt synes Presters rede, oppe da lesta tyd dat oders ordinerie; and hwaso dit inbreckt, dij wrberth tuntich merka with da riuchteren.

Dyo saunteenste seeck: Dat alle ferdban fest

die betale hem met zeven gelden, en die geve den regteren zeven vreden. En verlamming en andere verwondingen die boet men insgelijks zevenvoud.

De dertiende zaak: Wie eenen priester doodslaat, of een' diaken, of een' subdiaken, dien betaalt men met tien volle gelden, en hij geeft tien volle vreden. En iedere wonding van geestelijken die boete men insgelijks met tien volle boeten tienvoud.

De veertiende zaak: Wie een' jongen of een meisje onder de wettige jaren ten huwelijk geeft of neemt, buiten raad des voogds en der naaste erven, die verbeurt ieder honderd mark; en bovendien zal hij het kind wedergeven, en boeten daar te boven aan het kind het geweld, gelijk de oude willekeur zegt.

De vijftiende zaak: Van land, dat men koopt of verkoopt of verruilt: Dat die naast daaraan is het te winnen, is het vrouw, is het man, wien het van zijne oomen van vaders zijde, of van zijne grootouders van de zwaardzijde, aangekomen is; ten zij, dat de andere nader in de verwantschap is en in de ligging van het land; en zijn zij even na verwant, de zwaardzijde en de spindelzijde, dan is evenwel nader de zwaardzijde.

De zestiende zaak: Dat alle nalatenschappen van vast goed en van tilbaar [goed], hoe zij iemand toekomen met regt, dat ze aldaar blijven, alwaar haar de dood brengt; ten zij, dat die, welke sterft, met zijns priesters raad, op zijn uiterst dat anders bevele; en wie dit inbreekt, die verbeurt twintig mark aan de regters.

De zeventiende zaak: Dat alle ferdbannen vast

stande, sonder wandel, deer da Greetman dwe; hit ne se, dat da eeftercommende riuchteren, bij reed fyower dera wysera Papena in da dele, ondwe, and bij enis Prelatis redena, eeft in da deel, truch openbera netticheed and nedtreft.

Dyo achteensta seeck: Hwaso ane man daeth efter setter soen and freededan and kestene mond, dij schel blywa jeer ende dey buta lande, and dij Paus iefta syn boda sel ne inleda and absolueria; and haet hij een steenhuys, dat schel ma to werpe; haet hij een hauten huus, dat heert an hoff and an konninges warra.

Dyo nyogenteenste seeck: Hwaso oderen agen wthbreckt, foet offslee, jefta hand offkere jefta noes jefta wera jefta tonga, dat beet ma als een manslachta.

Dyo tuntichste seeck: Hwaso with disse mena netticheed and disse voerseyda ordineringa and settinghe selscipet and reth, swerd jefta fiucht, jefta deer sa hinderet, dij wrberth tuntich merka with da riuchteren; and hwaso disse jeenselscipinge and jeenswerringe naet off ne leth, dij wrberth oder tuntich merka also wel.

Dyo een and tuntichste seeck: Dat da Jacopinen and da Mynrabroren, and da Staringera broren, also fyr so hia vndersceidelicke broren to bidden wtseynden, oerliff joun is, in alle Zelanden elmisse to biddene, byhala Folperte, dij landis wrredir fan *Starem*, dij is allinna wtnymen; and ellis fan alla oerden ne moten neen broren bidda da elmissa, een disse trim broren beden habbet.

Dyo twa and tuntichste seeck is fan der montha: Dat ma in alla Zelanden innyma ende wtjowa schil:

staan, zonder verandering, welke de Grietslieden geven; ten zij, dat de daarna komende regters, bij raad van vier der wijze Papen in het deel, [het] vernietigen, en bij eens Prelaten raad, ook in het deel, om openbare nuttigheid en nooddruft.

De achttiende zaak: Wie eenen man doodt na bepaalden zoen en vrede-eeden en gekusten mond, die zal blijven jaar en dag buiten het land, en de Paus of zijn bode zal hem inleiden en kwijtschelden; en heeft hij een steenen huis, dat zal men ter nederwerpen; heeft hij een houten huis, dat behoort aan [het] hof en aan [des] konings geregt.

De negentiende zaak: Wie den anderen oogen uitsteekt, voeten afslaat, of handen afsnijdt of neus of lip of tong, dat boete men als eenen manslag.

De twintigste zaak: Wie tegen deze algemeene nuttigheid en deze voorzegde bepaling en instelling zich vereenigt en raadt, zweert of vecht, of die haar hindert, die verbeurt twintig mark aan de regters; en wie van deze tegen-vereeniging en tegen-zwering niet aflaat, die verbeurt andermaal twintig mark evenzeer.

De een en twintigste zaak: Dat aan de Jacobijnen en aan de Minderbroederen, en aan de Staversche broederen, voor zooverre zij verschillende broeders om te bedelen uitzenden, verlof gegeven is, in alle Zeelanden aalmoezen te vragen, behalven aan Folpert, de landverrader van *Stavoren*, die is alleen uitgezonderd; en overigens van alle orden mogen geene broeders vragen om aalmoezen, dan deze drie broeders gevraagd hebben.

De twee en twintigste zaak is van de munt: Dat men in alle Zeelanden aannemen en uitgeven

grate Tornaische, nije Engelsche fan *England* and alde Engelsche, Monstera ieff Osenbrugsche penninghen, Lonschen, Hollandsche, Thordrachtsche Halleren and Kopkiin, deer silueren ende triind se, and Ridderen and Flyogeren. Also: Dat ma recknye dyne grata Tornaysche foer fyower Monstre penningen, iesta foer fyower Osenbrugsche penningen, jesta foer treme Engelsche. Dyne schilling, nijere Engelscha penninghen, ieffta fyower grathe Tornaische, schel ma reckn̨ia foer xv Munstera ieff Osenbrugsche penningen, deer in der lekena tonga nyye penningen heten sin. And toleff alde Engelsche jeffta sex Ridderen, iesta sex Flyogeren, schel ma recknya foer fysteen Monstra iesta Osenbrugsche penningen; fyff Copkiin foer diin Engelscha; fyower Halren foer diin Ridder; tree Lonsche foer diin Engelscha. Da montha dera clenera penninghen da sel ma aldus recknya: Dat ma saunteen makie fan da nija Engelscha, and dat hia lyck wichtich se; end hwaso in der wichta misdeth, ayder dat hij se falschie, iesta meer off da nija Engelscha maket dan saunteen clene; and joft er hwa elkis clene pannighen drege, byhala dissem, deer hiir nv fan scryoun is, dij is een falscher, and diin schillet da riuchteren also byriuchta als ane tyeff. Jelkis alle montha, deer to *Freeslande* comme, da wrbieda wij Riuchteren mit mena rede and mit meenra settinga alra Fresana, byhala disse monthan, deer hyr fan escreuen is.

Dyo trya and tuntichste seeck: Hueck Zelander, so in oer Seland omne clage faert, ayder om penninghschielda, jesta om odere hoedene schielda ho hit se, so schillet him da riuchteren, deer da clage

zal.: de groote Tournooische, nieuwe Engelsche van *Engeland* en oude Engelsche, Munstersche of Osnabrugsche penningen, Lonschen, Hollandsche, Dortrechtsche Halders en Kopkins, die van zilver en gerand zijn, en Ridders en Vliegers. Alzoo: Dat men rekene de groote Tournooische voor vier Munstersche penningen, of voor vier Osnabrugsche penningen, of voor drie Engelsche. De schelling, nieuwere Engelsche penningen, of vier groote Tournooische, zal men rekenen voor 15 Munstersche of Osnabrugsche penningen, welke in der leeken taal nieuwe penningen geheeten zijn. En twaalf oude Engelsche of zes Ridders, of zes Vliegers, zal men rekenen voor vijftien Munstersche of Osnabrugsche penningen; vijf Kopkins voor den Engelsche; vier Halders voor den Ridder; drie Lonschen voor den Engelsche. De munt der kleinere penningen die zal men aldus rekenen: Dat men zeventien make van eenen nieuwen Engelsche, en dat zij gelijke wigtig zijn; en wie in het gewigt misdoet, of dat hij ze vervalscht, of meer van den nieuwen Engelsche maakt dan zeventien kleine; en zoo er iemand andere kleine penningen draagt, behalve deze, waar hier nu van geschreven is, die is een vervalscher, en dien zullen de regters evenzoo beregten als eenen dief. Overigens alle munten, welke in *Friesland* komen, die verbieden wij Regteren met algemeenen raad en met algemeene instelling van alle Friezen, behalve deze munten, daar hiervan geschreven is.

De drie en twintigste zaak: Welk Zeelander, die in een ander Zeeland wegens klagten reist, of om penningschuld, of om andere hoedanige schulden dat het zijn, zoo zullen hem de regters, waar de

and fan gastlica lyodem, and dwaet hia dat, so wrberth hij tuntich merka.

Dyo sex ende tuntichste seeck: Hueck Papa so gued nyme, om disne ker thera wraldscha riuchtera, da schellet dat gued fyowerfald weerjouwa, also fyr so hia mit riuchte wrwonnen wirde; and deer eefter schellet hya ymmermeer wessa sonder kerre, ty da odera Papena wetherfaert in da dele.

Dyo saun ende tuntichste seeck: Jeff enighe lyued fan eniga dele hya scheda willet mit wrheergenisse fan der meenth, dat se da riuchteren ty da ferda wederbringhe.

Dyo acht ende tuntichste seeck: Hwaso ane man daedslee, dij schel wessa een heel jeer buta da ingong der tziercka, ney da alda wana hyr byfara; and ne deth hij 't naet, so wrberth hij tyaen mercka with da riuchteran in syne deel; and ne mey hi dis fore daedslagere naet folyelda, so schel ma ne faen and da eerffnama jouwa. And hwaso dyne daedslager onthalde mit wrheergenisse, dij schel foer hine beta bij thwang dera riuchteran; and is der enich riuchter, deer dis daedslager in syn deel funden wirth jefta onthalden, also fyr so hij 't wiithe, and hy ne naet weder ne drywe in des eerfnama wald, dij wrberth tuntich merka tojeens da riuchteran in syn ayna dele.

Dyo nyogen ende tuntichste seeck: Dat neen Papa allynna ty trowen nis in der lesta tyd, jefta in da lesta willa enis crånckes jefta enis syeckes menscha, sonder orkenscips twyra off tryra, deer ma trouwelick hete.

of met geestelijke lieden, en doen zij zulks, dan verbeurt hij twintig mark.

De zes en twintigste zaak: Welke geestelijke dat goed neemt, om [of ter zake van] de keuze der wereldlijke regters, die zullen dat goed viervoudig wedergeven, voor zooverre zij met regt verwonnen worden; en daarna zullen zij immermeer zijn zonder keuze; tot den anderen geestelijken keere het terug in het deel.

De zeven en twintigste zaak; Zoo eenige lieden uit eenig deel zich scheiden willen met ongehoorzaamheid van de gemeente, dat hen de regteren tot den vrede wederbrengen.

De acht en twintigste zaak: Wie eenen man doodslaat, die zal zijn een geheel jaar buiten den ingang der kerk, naar de oude gewoonte hier te voren; en doet hij het niet, dan verbeurt hij tien mark aan de regters van zijn deel; en mag hij zulks voor den doodslag niet ten volle betalen, dan zal men hem vatten en den erfgenamen geven. En wie den doodslager verbergt met ongehoorzaamheid, die zal voor hem boeten bij dwang der regteren; en is er eenig regter, waar deze doodslager in zijn deel gevonden wordt of verborgen, voor zooverre hij het weet, en hij hem niet weder uitlevere in des erfgenaams magt, die verbeurt twintig mark aan de regteren in zijn eigen deel.

De negen en twintigste zaak: Dat geen priester alleen te betrouwen is in de laatste oogenblikken, of in den laatsten wil van eenen kranken of van eenen zieken mensch, zonder getuigenis van twee of drie [personen], die men geloofbaar heet.

LEGES OPSTALBOMICAE,

quae habentur in MS. Roorda, pag. 303.

In nomine Domini. Amen. Anno nativitatis Domini MCCCXXIII, altera die Lamberti. Nos Greetmanni, Judices Clerus et Prelati terre *Westergo* (1), cum ceteris Zelandiis Frisie. Ad concordiam et reformationem constitutionum, Opstallisbaem habitarum, et constitutarum ordinavimus: Diversitates litterarum sub hac forma singulis articulis reformatis et conscriptis nunc et perpetuo (2) valituris.

Primus articulus. Si aliquis Princeps secularis aut spiritualis, cujuscumque nominis vel dignitatis, existat nos Frisones vel aliquos ex nostris impugnaverit, volens nos iugo subicere servitutis, communi cursu (3) et armata manu nostram libertatem mutuo tueamur.

Secundus articulus. Ut res furtiue cujuscumque fuerint condicionis, apud quemcumque reperian-

(1) In de uitgave van Wiarda, in zijn werkje over den Opstalboom, staat: » terrarum *Ostergoe* et *Westergoe.*" Hieruit zoude men kunnen opmaken, dat deze voor het district *Westergoo* alleen gediend hebben en opgesteld zijn.

(2) W. Perpetus.

(3) W. Concursu.

tur, vero ac legittimo restituantur possessori (4); pretio redemptionis minime persoluto furem vero suspendio praecipimus condempnari. Et si aliquis res furtiuas aut furem violenter detinuerit, aut scienter ad satisfaciendum de dictis furtis teneatur. Et in penam judicibus viginti mercas soluat sterlingis. Idem de spoliis vel rebus spoliatis volumus obseruari.

Tertius articulus. Quod incendiarii nocturni concrementur, diurni vero dampnum incendii taxatione premissa, in septuplum recompensent et in pena xx merca iudicibus maneantur obligati. Detentores vero eorumdem puniantur pena de furibus iam premissa. — Idem de publicis depopulatoribus agrorum firmiter obseruetur.

Quartus articulus. Si quis pretio vel pecunia corruptus dominum suum occiderit, seu alium quemcumque (5) ad occidendum tradiderit, et de hoc fuerit convictus, de crimine premisso puniatur, sicut de incendiariis nocturnis et jam premissum. Item: Apostata a suo Prelato legittime ammonitus, si se emendare noluerit et detentorem ejusdem (6), in xx mercis duximus puniendum, et omnes nostri fori impedientes quoscumque religiosas ne suos (7) subditos excedentes libere corrigant, ad penam xx mercarum obligamus.

Quintus articulus. Ut quicumque captiuauerit Sacerdotem eidem teneatur in x mercis pro emen-

(4) W. Legitimo restituantur domino possessori.
(5) W. Seu cuicumque.
(6) W. Dilictorum hujus modi.
(7) W. Prelatos ut religiosos suos.

da, et in judicibus eadem pena procellatur (8), quicumque vero laycum captiuauerit, leso in quinque mercis et iudicibus totidem teneatur.

Sextus articulus. Quicumque Iurati vel Consules, ad negocium pacis in Opstallisbaem deputati, ad locum eumdem, tempore quo properaruerint, eundo, ibidem morando ac redeundo, sub pena quadringentarum marcarum tranquilla pace letentur (9). Cujus pecunie medietas iudicibus et medietas heredibus tribuatur. Aliis vero ad locum predictum properantibus vinculum pacis, sub pena octoginta mercarum conseruetur et iudicibus tantumdem persoluatur.

Septimus articulus. Si quis hominem alterius terre vel insule occiderit, judicibus in sexaginta mercis et heredibus in totidem obligatur.

Octauus articulus. Si quis iudicibus communitatis alicujus terre rebellis extiterit, et alie insule fuerint in adiutorium euocati, cuilibet insule venienti in penam sue rebellionis, contumax centum (10) mercis persoluere teneatur.

Nonus articulus (11). Quicumque arma deportare inuentus fuerit, in quinque marcis se noscat iudicibus obligatum.

Decimus articulus. Vt quicumque iudex negligens vel iniuste iudicans inuentus fuerit, in xx mercis punietur.

Vndecimus articulus. Pax im perpetuum obser-

---

(8) W. Et pro judicibus eadem pena puniatur.

(9) W. Locentur.

(10) W. Centum.

(11) Dit artikel ontbreekt, en hierdoor eene andere nummering.

uetur, et iudices sub pena periurii, discordantes ad pacem studeant reuocare, discensiones et lites rite terminando.

Duodecimus articulus. Vt quicumque laycum occiderit in septuplum iudicibus et heredibus condempnetur. Mutilationes vero et lesiones membrorum in septuplum puniantur.

Tredecimus articulus. Homicida vero et læsiones, seu injurie alie clericorum, in decupla pena, dummodo in sacris fuerint constituti, legittime puniuntur.

Quartus decimus articulus. Quicumque puerum masculum vel feminam, infra legittimos annos, ad matrimonium contrahendum acceperit uel tradiderit, sine citu tutoris et proximioris heredis (12), pena centum mercarum puniatur, et puerum restituat, et eidem secundum antiquum *wilker* et constitutiones nouas satisfaciat.

Quintus decimus articulus. Predia emenda uel vendenda uel commutanda cedant homini, viro vel mulieri, a cujus parentibus (13) vel auis processerunt, nisi alius eum in consanguinitate precellat proximitas (14).

Sextus decimus articulus. Successiones hereditatum quocumque modo evenerint, proximo secundum leges et canones cedant successori, nisi discedans cum consilio sui rectoris in vltimo testamento aliter duxerit ordinandum, transgrediens

---

(12) W. Sine scitu proximioris et tutoris vel heredis.

(13) W. Vendenda, cedant viro vel mulieri a cujus partibus.

(14) W. Proximior.

uel (15) in contrarium agens et violentiam faciens, pena xx mercarum a iudicibus puniatur.

Decimus septimus articulus. Omnes sententias diffinitiuas, que vulgo ferdban nuncupatur, inuiolabiliter statuimus obseruari, nisi per iudices successores et quatuor clericos meliores (16), et Prelatum districtus illius necessario et necessitatis euidentia, iusto tamen modo, fuerint transmutande.

Decimus octauus articulus. Si quis autem homicidium perpetrauit post compositionem et osculum pacis, a patria sua per annum proscriptus maneat, Papam et non alium visitet absoluendus. Castrum autem, si quid habeat, destruatur. Domus autem lignea, quam habuit, sententia iudicum diffinitiua publicetur.

Decimus nonus articulus. Mutilationes membrorum notabilium (17) ex indignatione vtpote oculorum, pedum, manuum, nasi uel labiorum (18), puniantur sicut de homicidiis est premissum.

Vicesimus articulus. Conspiratores contra rempublicam et ordinationes predictas, pena xx mercarum puniantur, et conspirationes eorumdem sub eadem pena precipimus penitus aboleri (19).

Vicesimus primus articulus. Fratres et ordinum mendicantium maiores et minores, et fratres de *Stauria* (20), dummodo discretos mittent, fratre Fol-

---

(15) W. Autem.

(16) W. Meliores et ditiores.

(17) W. Volatilium.

(18) W. Labrorum.

(19) W. Aboleri.

(20) W. Fratres ordinis prædicatorum et fratres minorum et fratres de *Stauria*.

PERTO penitus excluso, admittere decreuimus et statuimus ad petendum, nec alios admittimus nisi completa petitione predictorum.

Vicesimus secundus articulus. De moneta: Turonenses, de Anglia et Sterlingos et Monasterienses seu Osnabrugenses, Louenenses, Dortracenses, Hallenses et Copkinos, argenteos et rotundos Milites et Volucres denarios admittimus. Turonense pro quatuor Monasteriensibus uel Osnabrugensibus, uel pro tribus Sterlingis nouis de Anglia computato, solidum autem Sterlingorum nouorum, uel quatuor Turonenses pro quindecim Monasteriensibus uel Osnabrugensibus, que vulgo *nye pennigen* nuncupantur, computamus. Duodecim *alde Engelsche*, uel sex Ridderen (21), vel sex Fliogeren pro quindecim Monasteriensibus uel Osnabrugensibus, et quinque Copkini (22) pro Sterlingis decreuimus computari, etc. Moneta autem minorum denariorum, que vulgo *cleyne pennigen* nominantur, in pondere admittimus decem et septem Sterlingis ponderandos et computandos. Si quis in pondere deliquerit et hujusmodi denarios portauerit, falsarius computabitur et pro iudicis iudicio furti corrigetur. Omnem autem aliam monetam, quo ad partes Frisie, communi decreto Frisonum interdicimus et sub interdicto ponimus plene ac penitus aboleri decrevimus, perabolemus et abolemus (23) in perpetuum per presentes.

---

(21) Duodecim antiquaè ligescen pro sex Ridderen.

(22) W. Vel quinque copkini.

(23) W. Ab de nunc.

Vicesimus tertius articulus. Si quis Zelandinus in aliam Zelandiam pro querimonia pecunie uel rei cujuslibet se transtulerit infra triduum finem sui negotii per iudices consequatur, sin autem in expensis iudicis sive Greetmanni et coniudicium suorum maneat, quousque finem sui negotii et querimonie. Octo mercis excedat (24) iudices zelandini duo cum predictis testibus causam actionis cedunt, nisi veritas et veritatis iudicium lucide appareat testibus seu ciuium et septem consanguineorum, qui proximi sunt uel fuerint, et testimonio zelandini iudicis vnius, qui de territorio sit in quo actio agitur, comprobentur uel purgentur. Si autem actio querimonie octo mercas excedat, judices zelandini duo cum predictis testibus causam actionis comprobabunt uel purgabunt.

Vicesimus quartus articulus. Ad robur autem et roboris diuturnitatem constitutionum predictarum statuto decreuimus et statuimus ut quilibet iudex zelandinus, in festo Pasche nouiter electus. sub iuramento sue commissionis, jurejurando deponat et affirmat pacis et ordinationis predicte articulos, se cum suis subditis perpetuo obseruare, et in idipsum plebi uel populo (25), sue iurisdictionis cujuscumque conditionis sint uel existant iureiurando uel fide media obligent et astringant.

Vicesimus quintus articulus. Quod iudices seculares de rebus et personis ecclesiasticis se non intromittant sub pena xx mercarum.

---

(24) W. 22. Deficit. Legendum ut mihi videtur: Si octo mercis non excedat.

(25) W. 21. Plebs vel populus.

Vicesimus sextus articulus. Quod clerici, si pro electione iudicum secularium munera recipiant in quadruplum restituant, si de hoc conuicti fuerint de cetero electione carituri ipsa electione ad communitatem clericorum illius districtus (26) deuoluta.

Vicesimus septimus articulus. Si aliqui alicujus districtus a communitate se separauerint per contumaciam per iudices redire compellantur.

Vicesimus octauus articulus. Si quis hominem occiderit, ab ingressu ecclesie iuxta consuetudinem antiquitus obseruatam per annum integrum arceatur, alioquin iudicibus in decem mercis maneat obligatus. Si vero idem plenam emendam heredi praestare non poterit captus eidem heredi (27) tribuatur. Si vero aliquis contumaciter eum detinuerit pro eo satisfacere compellatur. Judex vero in cujus territorio detentus fuerit, si conscius fuerit, et ipsum repetere negligat, ceteris iudicibus in xx mercis maneat obligatus.

Vicesimus nonus articulus. Quod nulli clerico soli in testamento et in vltimis voluntatibus absque duobus uel tribus testibus fides adhibeatur.

Tricesimus articulus. Si aliquis alicui iudicum infra terminum sue iurisdictionis iniuriam grauem uel mortem irrogaverit in decuplum puniatur.

Tricesimus primus articulus. Vt quicumque in iudicio debitum, quod ab eo petitur, se asserit persoluisse, assertioni sue, nisi duobus testibus fide dignis presentibus de specie et quantitate debiti exprimentibus, non credatur quoquo modo.

---

(26) W. 25. Districtus.

(27) W. 27. Captus ejusdem heredibus.

Tricesimus secundus articulus. Si quis clericorum sine consilio aliorum, quorum interest, aliquem nominauerit in perpetuum voce nominandi sit cariturus. Si quis vero nominationi tali consenserit, pena xx mercarum iudicibus maneat obligatus ac electio maneat irrita.

Tricesimus tertius articulus. Quod iudices cujuslibet districtus compellant electores iudicum secularium, sub pena xx mercarum, vt eligant judices *dominica in albis* uel saltem in illa septimana. Et si quis singulariter elegerit, puniatur pena xx mercarum. Electus similiter, si electioni consenserit, et ille similiter qui iuramentum sibi ordinauerit. Et quicumque electus fuerit a maiori et saniori parte preferatur (28), si vero iudex secularis electionem prædictam non promoueat (29) per tres dies, sicuti pro homicidio erit procedendum, contra ipsum procedatur, Greetmannus ille negligens cujus libet Greetmanno et suis conjudicibus cujuslibet districtus [xx] mercas Sterlingorum persoluat.

Tricesimus quartus articulus. Quod iudices terre nostre in antiquo districtu *Fraenker* iuxta multitudinem iuramentorum exhibitorum causas non diffiniant, sed secundum iuramenta a predecessoribus nostris antiquitus constituta seu consueta, et nullus Sacerdos ad iurandum admittatur, nisi iuramento suo deponat se fuisse presentem et oculis vidisse, auribus suis rem gestam personaliter audiuisse. Item nullus Sacerdos alienus extra congregationem cetus

(28) W. 32. Proferatur.
(29) W. Promoveat.

Hertwirth in iuramentis audiatur, nisi factum extra hujusmodi districtus fuerit perpetratum, in iuramentis nihilominus quæ *aefta tingh* vulgo nuncupantur in suo robore duraturis.

Tricesimus quintus articulus. Si quis asserit se habere capud graviter lesum et petit incidi, obliget se iudicibus pignore octo talentorum, quae amittat (30), si testa illesa reperiatur et vulnus incisionis simplici emendetur emenda (31), si vero lesa inveniatur et de consilio, quorum interest, primo, secundo et tertio transfodiatur. Primo lesus plenam emendam habebit, secundo plene emende medietatem, tertio quartam partem ejusdem plene emende consequatur. Et si pluries testam transfodi contingat, leso exinde penitus nihil tribuatur, dum ex una incisione et ex unius vulneris hoc accidat percussione (32).

Tricesimus sextus articulus. Si quis contra alium querimoniam deposuerit, actor in principio litis omnia iuramenta seu probationes allegando proponat, ad ampliora vlterius non audiendus (33), vt reus plenam se deliberandi habeat facultatem.

(30) W. 34. Quod amittatur.
(31) W. 34. Si testa illesa reperiatur.
(32) W. Permissione.
(33) W. 35. Proponat.

AANTEEKENINGEN

EN

NALEZINGEN

OP DE

JURISPRUDENTIA FRISICA.

Jurisprudentia Frisica. Dit handschrift in folio, op de Catalogus van den Heer P. WIERDSMA bekend onder N°. 5, is in een' zeer netten bruin lederen band gebonden, en bevat 328 bladzijden. Het is geschreven op papier, hetwelk de navolgende papiermerken heeft, als: eene gekroonde bierkan, de hand met het klaverblad, de p met haken, en met en zonder klaverblad. Op bladz. 1 is het opschrift door latere afsnijding niet geheel leesbaar. Ik lees: *Cessit ab incepta s... a mala mea.* Misschien ziet dit wel op het brokstuk der Oude Friesche Wetten, hetwelk aldaar volgt. Verder: *JHESUS NAZARENUS sit director horum notabilium me recte per se scribentium super jus ciuile seu plebiscita, verba intercata (sic!) in Frisonicum.* — *Causa constitutionis legum est, ut jurium precepta serventur et honeste vivitur, alterum non*

ledere jus suum cuique tribuere. Hierop volgt het brokstuk der O. F. W., beginende met de woorden: *Haet is riucht? List ende kinst* tot aan de 15e § van het eerste deel, eindigende met de woorden: *Dit is riucht. Dat dij frija Fresa ne thoer bij des.* De bladz. 10, 11 en 12 zijn wit. Op bl. 13 begint nu onze *Jurisprudentia Frisica*, welke geen ander opschrift heeft dan: *de Judiciis.* Op den kant is door de hand van S. A. Gabbema genoteerd: *Post annum 1480 videntur hae leges scriptae vid. tit (3) de citatione.* Bij de Opstalboomsche wetten vindt men mede eene kantteekening van den zelfden, aldus: *Articuli additionales vid. in lib. meo ms. in folio, num. 5.* Onder de Handschriften van Gabbema, welke ik in dit voorjaar doorgesnuffeld heb, waartoe ik in de gelegenheid gesteld was door de goedgunstige toelating van de Heeren Voogden van het *Old Burger-Weeshuis* alhier, wien ik bij deze gelegenheid openlijk mijnen dank betuige, heb ik te vergeefs gezocht om dat Handschrift of eenige ophelderingen daaromtrent te vinden.

Op deze bladz. 13 begint eene paginering met potlood van 1—312, doch tusschen bladz. 133 en 134 zijn twee bladzijden overgeslagen. Zoo vindt men ook bladz. 145, 145a 145b, waardoor er niet 312 maar 316 bladzijden zijn. En dit is dan de *Jurisprudentia.*

Het brokstuk der O. F. W. en de *Jurisprudentia* komen ons voor tot bladz. 271 (275) door de zelfde hand geschreven te zijn. Van daar tot 310 (314) is het met eene meer staande, zeer duidelijke en fraaije letter geschreven, veel overeen-

komst hebbende met het schrift der vroegere eeuw. Op bladz. 311 en 312 (315, 316) vindt men met eene latere en onduidelijke hand eene *Bulla* van Leo *den elfde: De restrictubus excessuum clericorum* ten opschrift hebbende, en aldus beginnende: *Leo xi, servus servorem Dei. Ad futurorum memoriam clericorum excessuum, quos antiquus hostis etc.* Zij komt mij voor hier niet in haar geheel geplaatst te zijn.

Deze codex is met roode aanvangsletters geschreven; en de nooten, welke bijna de helft der bladzijden en somtijds geheele bladzijden beslaan, zijn genoegzaam allen in het Latijn, en grootendeels uit de *Constitutiones Imperiales*, het *Corpus Juris* en het *Jus Canonicum* genomen. De menigvuldige en voor mij tot nog toe onbekende verkortingen hebben mij verhinderd, hen behoorlijk af te schrijven. Bij de Opstalboomsche wetten vindt men de Latijnsche vertaling; waarschijnlijk heeft Siccama dit exemplaar van Upco van Burmania ten gebruike gehad, om achter zijne *Lex Frisionum* deze te plaatsen. Zie hem aldaar, en Gaupp, in zijne *Lex Frisionum, Breslau* 1832.

In de *Oude Friesche Wetten* van den Heer Petrus Wierdsma (*Kampen* en *Leeuwarden*, 1782.), wordt op bl. 243 en 249 melding gemaakt van een MS. van het einde der 15e eeuw, dat uit de aanhalingen blijkt het zelfde met dezen codex te zijn. Op bladz. 249 wordt Tit. III, § 33, *de citatione* aangehaald. Zie 1e stuk, bl. 12.

In een gedrukt exemplaar der O. F. W., naar het algemeen gevoelen de Anjumer druk van Hiddo van Cammingha, (doch bij mij de Keulsche; niette-

genstaande de annotatie van B. van Holdingha) hetwelk ik door de goedheid van den H. W. Geb. Heer G. F. Baron thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg, *Grietman van Menaldumadeel enz.* ter inzage heb gehad, heb ik ontdekt, dat deze codex de zelfde is met dien, onder den naam van codex Roorda bekend. Uit dezen codex zijn er bij dit exemplaar varianten van de hand van Gabbema geplaatst, en daar, waar hij schrijft: *ad hunc locum usque sequuti sumus manuscriptum Roordanum, reliqua desiderantur*, eindigt ook ons brokstuk. Nergens hebben wij eenen naam van afschrijver, opsteller of bezitter kunnen vinden.

Uit dit hiervoor opgegevene ontdekken wij, dat hij na 1480 geschreven zal zijn. Edoch, de wetten, welke wij hier vinden, kunnen, onzes erachtens, beschouwd worden als van ouderen datum, en aan de Oude Friesche Wetten opgevolgd te zijn. Zij kunnen dus kracht van wet gehad hebben voor en tot op de regering der Hertogen van *Saksen*. Ook toen schijnen zij gedeeltelijk nog kracht van wet gehad te hebben, daar men veel hiervan vertaald vindt in het Landboek van Kempo van Martena. Zie *Charterb. van Friesland*, 2e deel.

Door wien dit geschreven is, blijft raadselachtig; te meer, daar wij er driederlei schrift in vinden. Mogten wij evenwel gissen, dan zouden wij Bendix Herro's zoon, Pastoor te *Franeker*, Lid van het Hof van *Friesland*, en der beiden regten Licentiaat, voor den Schrijver of Verzamelaar houden.

De bronnen, waaruit deze Regtkennis geput is, vallen duidelijk in het oog; zij zijn: De wetten van het land, de *Constitutiones Imperiales*,

het *Jus Caniconum* en het *Corpus Juris*. Dit bewijzen ons de uitdrukkingen: *Ws Landriucht, kerren, kesten. Dit is Paus riucht. Dit is gastlick riucht. Dit is wralsch riucht. Dij Keyzer Justinianus seyt in syn codex ende instituta* Deze laatste zijn evenwel spaarzaam gebruikt. Zonder twijfel zal deze codex kunnen bijdragen tot de beantwoording der vraag: In hoeverre heeft het Romeinsche regt kracht van wet in *Friesland* gehad, van welken tijd af aan, en hoe lange is het aldaar aangehouden.

Dat deze wetten in *foro* gebruikt zijn geweest, valt niet te betwijfelen, wanneer wij het oog slaan op de O. F. W. en het Landboek van Martena, tusschen welke twee wetgevingen het uit den aard der zake insluit. Zelfs de taal dezer wetten en de namen van eenige Grietslieden, Tit. XXX, § 26, bevestigen dit mede, en dit laatste te gelijk ook, dat het in en omtrent *Franeker* zeker, en waarschijnlijk over geheel het tegenwoordige *Friesland*, onder den naam van *het Keizersregt te Franeker*, kracht van wet heeft gehad.

Ten aanzien der vorige en tegenwoordige bezitters mag ik hier zeggen, dat daarönder, mijns bedunkens, Bendix Hero'szoon, Roorda, Upko van Burmania en Wierdsma de vader behooren, en dat de tegenwoordige bezitter is de Heer Wierdsma de zoon.

TIT. I.

VAN DE VONNISSEN. Wij gelooven thans beter te doen door dit aldus te vertalen: *VAN VONNIS TE WIJZEN*; of, wil men: *VAN DE REGTSPLEGING* (in het algemeen).

§ 1. Weder te regte regt, *lees:* regtelijk overregt.

§ 2. Voortreffelijke zaken, *lees:* noodige, en zie Tit. XXIX, 1 Opstalb. Wilk., 24.

§ 3. De boozen verhindere in, *lees:* afbinde (afhoude) den kwade van.

§ 4. *Wird* zal beter door *waarheid* vertaald zijn. Conf. § 1 en Tit. II, § 14. — Dan moet, *lees:* dan behoort men ze beide te onderzoeken; — best en nuttigst, *lees:* beter en nuttiger.

§ 5. *Bloijen* zal hier bloeijende beteekenen, en men vertale aldus: dan is zij bloeijende voor God al (zeer) liefelijk; — zoo zijn hij, *lees:* zoo is hij, die het gedaan heeft, en hij, die wetende neemt, zoo zijn zij beiden enz.

§ 6. Vervolging, *lees:* voortgang, *processus.* Zoo moet, *lees:* zoo zult. In een oud afschrift uit de bibliotheek van Oxford en hetgeen ik kortheidshalve in 't vervolg door O. M. zal aanduiden, vindt men: » Al eer ick beginne toe sprekene van dae foerdganghe des riuchtes, so scel tu wyta haet Riucht is, en, da onderschedinge des riuchtes, en haet dae persoenen sint, deer wessa schillet oen dae Riucht."

§ 7. Van twee, *lees:* van een, twee, drie. O. M. » Dat Riucht is een wirck, ief en plighinga trira menschena, als: des Riuchters, des Oensprekers en des Sitters, deer oen da Riucht sint: en ielkers lioede sint er nedtreftich ondertyden in dae

riuchte, als: dy orkena, die reedsman, di biseitteren, die foerspreke ende die toeherkera.

§ 8. Goedgekeurd, *lees:* onderzocht; — der wijze, *lees:* van wijze.

§ 10. Dat, hetgene enz., *lees:* wat dat gedaan wordt tegen het regt, dat zal geenen voortgang hebben en geene magt, en dat zal men houden alsof het niet ware, en terugslaan enz.; — en die, *lees:* en (die).

§ 11. Is geen pleiten, en vergeefs, *lees:* en is geen pleiten; en te vergeefs; — misdaan heeft, *lees:* is misdoende; eigenlijk, zoo hier als elders *is misdaan*. Het *participium praesens* schijnt toen ten tijde niet bekend, of altoos niet in gebruik geweest te zijn.

§ 12. Getuigenis, *lees:* waarde of waarheid; — de 25, *lees:* zijne 25.

§ 13. *Lees:* die wakende zijn, — die slapende zijn.

§ 14. Dat zij vredeloos enz., *lees:* dat zij waren vredeloos of meineedig of in den ban. — Dan alleen, *lees:* en dat alleen. De Heer VAN HALMAEL wil aldus vertalen: »En mag men (hen) niet weren (verwijderen) uit eenig regt, en dat, wanneer dat zij verweerders zijn, en anders niet." Z. E. G. zegt: Het laatste duidt aan, dat, wanneer zij geene verweerders zijn, deze bepaling niet geldt. O. M. »Dit is gaestelick riucht: Dat een wrbanneth man mey nen oenspreker wessa, hwant hi haet nen stoe in dae riuchte, hor hij selm, ner syn foerspreka. Dit scel ma aldus wrstaen: hij mey nemmen sprecka, en hi scel alle lioden anderda, hwasoe up him spreckt."

§ 15. Omdat het, *lees:* alzoo als het door middel der leeken.

§ 16. *Lees:* Niemand behoort men zijn regt te benemen of te ontrooven buiten zijne schuld. Of zoo: Wat het regt iemand toestaat, dat mag hem niemand benemen.

§ 17. Zoo iemand enz., *lees:* zoo iemand uitbood (zich beriep op) het bezit, dat is: de langheid van tijd, en uitbood een ferdban of een einden eind (gewijsde).

§ 19. Het hem kennelijk zij enz., *lees:* hij het weet, dan mag iemand met het zwijgen zijn regt en (zijne) aanspraak verliezen.

§ 20. Die moet niet enz., *lees:* dien sta men niet te gelooven, en behoort men af te wijzen (terug te vonnissen).

§ 21. Metderdaad, *lees:* door de daad (*ipso facto*).

§ 22. *Lees:* Wanneer iemand begint (aan) te spreken in het regt, en gaat van het regt, en wil niet langer spreken, zoo behoort men dien, die aangesproken wordt, vrij te spreken.

§ 24. *Lees:* Wanneer iemand een ding wil bewijzen met regt, ontkent de ander, zoo zal hij het met alle mogelijke punten of regt ontgaan (tegenspreken); en wil hij het niet met alle mogelijke punten ontgaan, zoo zal men het regt onderzoeken, en het betere vonnissen. Conf. Tit. XIII, § 84.

§ 25. Biedt, *lees:* bewijst, enz. Deze § bewijst onze opvatting van de vorige: wil de *sitter* niet hooren, dan is het zijne eigene schuld en hij moet er voor boeten.

§ 26. *Aegh;* dit woord hebben wij veeltijds door

moet en *zal* overgezet; men gelieve daarvoor telkens *behoort te* te lezen; — bij gelijke, *lees:* bij (naar) gelijke, zoo ook het volgende bij (naar).

§ 27. En hem niet enz., *lees:* en wil niet klagen voor zijne oogen (in zijne tegenwoordigheid).

§ 28. Dat hij tegen enz., *lees:* dat hij gedaan heeft tegen des regts gebod; — of schade, *lees:* of [hem] schade doen.

§ 29. [En] hem enz., *lees:* hem mogen helpen [noch] priesters noch regters, noch andere goede lieden.

§ 30. *Lees:* Dat degene, die eerst spreekt en eene zaak eerst in het regt brengt, die behoort aanspreker te wezen, al ware het zake; — en zoo, *lees:* en dat; — welke eerst enz., *lees:* die eerst spreekt, en die eerst regt begeert.

§ 31. Dat er niemand behoort geestelijk regt aan te vangen (te spreken, spreken mag).

§ 32. Breuke verbeurd, *lees:* gebrek, voor zooverre het gebrek is van volgeborene lieden.

§ 33. *Lees:* Wanneer een man of eene vrouw gebrand is aan het kokend water, wegens een' genoemden (afgenomen, zie *Taalk. Aanm.* in voce) moord of (wegens) moordbrand, dan zal men het eerst wijzen des overnachts (den volgenden dag), en in het latere etmaal (den tweeden dag) zijnen hals veroordeelen enz.

§ 34. Die mag, *lees:* die deugt niet om te spreken, noch in 't geestelijke, noch in 't wereldlijke regt.

§ 35. *Lees:* Wat iemand voor zich neemt als voor regt, en wat hij geprezen heeft voor (als) regt en hem voor (als) regt behaaglijk is geweest, dat mag hij daarna niet laken.

§ 36. *Lees:* Wie valsch regt uitbiedt, dien behoort men te straffen als een' valschaard.

§ 37. *Lees:* Wie iemand moeit, boven reden en regt; — en iemand hierom, *lees:* en iemand kosten, reizen en arbeid daarom doet. *He* zal in 't MS. eene verschrijving zijn, en dus uitgelaten worden of *hem* moeten zijn; — zijn schuldig, *lees:* zijn hem schuldig.

§ 38. *Lees:* dat iemand zijne geboorte niet hinderen mag in eenige punten, in alle zaken; die men doen zal, en die men behoevende is; enz.

§ 40. Als een opvolger, *lees:* dan een opvolger; — leenmans, *lees:* dienstmans; — behalve beter, *lees:* ander of beter regt laten, dan hij zelf gehad heeft.

§ 44. *Lees:* Dat de eene man zoowel regt behoort te spreken, als een ander dorpsman op eene plaats, omdat hij schot en lot betaalt; — tot wapenen en tot, *lees:* in wapenen en in; — blijken kan enz, *lees:* blijken mag; daarom zoo heeft hij zoowel regt als een ander dorpsman; — *alst*, *lees: als.* De bedoeling is, (*ni fallor*) dat elk op zijne beurt Dorpregter zijn zal, mits hebbende de vereischten hier gevorderd van de Dorplieden *in genere.*

§ 45. *Riuchteren*, *lees: riuchtes;* — en hij in goed en in magt, *lees:* en hij in het goed en in de magt; — den, *lees:* om den; — regt, *lees:* regts.

§ 46. Toestemming, *lees:* verlof; — *Riuchteren*, *lees: riuchtes.*

§ 47. In het regt, *lees:* te regt zal staan, dan van zonnenopgang enz.

§ 48. Zoodanige, *lees:* alzulke; — zelven mag, *lees:* zelven doen mag.

§ 49. Moet, *lees:* behoort hij zelf te gebruiken.

§ 50. *Naest*, lees: *naet;* — dat men niet, *lees:* waar men geene tegenspraak tegen hebben mogt; — dewijl, *lees:* want; — ambt zelf, *lees:* ambt.

TIT. II.

§ 1. *Riuchtferdicht* voor *riuchtfidicheet*; — *dit is*, ik lees liever, *dij is*, en vertaal: die is. O. M. » Dij Riuchter, deer dij seek schaet, hij wirt heten riuchter, hwant hij dat riucht deelt, jefta hi heet en riuchter, omme dae riuchtferdicheed, hwant hi riuchtferdich wessa scil."

§ 2. *Lees:* De andere heet *delegatus;* de derde heet enz.; — die de magt, regters enz., *lees:* die de magt des regts van zich zelven hebben. O. M. » Twirahanda (*) Riuchter is ter. Di ena haet *ordinarius*, dij ora haet *delegatus*, dij thredda haet *arbitrarius*. Dae *ordinarii* sint da riuchteren, deer habbeth dae macht des riuchtes van hiarem selve, als: dae Biscopen, Deckenen, Abten en Prouestem. Dae *delegati* sint riuchteren, deer da macht befellen is van en arem, als: van dae Paeuse ief van des Paeuses legaet, dat is: des Paeuses boede. Dae *arbitrarii* sint riuchteren, deer kerren sint van bida igghen, bij hiara ayna wolla."

§ 3. De gewoonte, *lees:* zede. O. M. » Tria secken sint er, deer een man nen ruichter mey om wessa. Dij aerste is: dio nature, dat letter: dio ewe, dat tredda: dae siden.

(*) Dit zal *trira* moeten zijn.

§ 4. Of een heidensch, *lees:* en een heidensch; — gewoonte, *lees:* zede. O. M. » Dio natuer is, dat een daef man, jef een stom man, jef en derken man mey nen riuchter wessa. Dio ewe is, dat een wrbanneth man en en ferdloes man en en Prester, deer *irregularis* is, en en mislawich man en en heyden man mey nen riuchter wessa. Dae syden sint: dat een frouwe mey nen riuchter wessa, om her onstadicheed."

§ 6. Op verzoek enz., *lees:* om der lieden bede wille, of uit haat en nijd enz.; — schendt, *lees:* (ver)breekt; — dit goed den eischer, *lees:* dat goed den aanzoeker te betalen geheel.

§ 7. En overtreedt, *lees:* en is het gebod Gods brekende.

§ 9. *Schel men*, lees: *schel m'en*, en vertaal: hem straffen volgens het regt.

§ 11. *Lees:* Zoo is de regter, die onregt doende is, zondigende; — moet bezitten, *lees:* in zich hebben zal, is volhardende — zijn regt te reiken.

§ 12. Zal genieten, *lees:* hebben zal.

§ 14. En men hem over enz., *lees:* en komt (men) bij hem om regt en om te klagen, dan zal hij enz.; — in de rede kan enz., *lees:* in de rede mag men zoeken het punt van waarheid beter, dan men in het regt (dit kan). Dit is waar in civile, en niet enz.

§ 16. Dewijl, *lees:* want; — te zullen regten, *lees:* te regten.

§ 17. Indien er iemand is, of een regter, die in eene zaak is, zoo onderzoeke hij ze wel volkomenlijk en wijsselijk, en beoordeele haar dan bij zich zelven, zoo mag hij de rede en het regt allerbest

vinden, en maken de zaak tot vereeniging of beslissing, zoo als hem zelven lief zoude zijn; zoo doet hij regt. — *Hweerso een man*, lees: *hweerso* [*is*] *een man;* dit *is* ontbreekt in 't MS.

§ 18. Alle zaken behoort men aan te zien, de aanleiding al bij de middelen. Wat zoo een regter doet bij zijnen eed en bij zijne ziel en bij rade zijner bijzitteren, dat heet regt; — ontdekt, dan, *lees:* weet, zoo zal enz.

§ 19. Ambtenaar, *lees:* een ambtenaar.

§ 21. Die voor het regt staan zal, (en wel *ante juramentum calumniae*) aan het regt gezworen heeft enz. Conf. Tit. XI *de jur. calump.*

§ 22. *Ende hya ayder*, ik lees liever *hij;* de *a* schijnt bij vergissing in het schrijven er bij gekomen te zijn.

§ 24. Kan, *lees:* mag; — of andere, *lees:* of wegens andere; — om eene, *lees:* [om] eene; — opdragen enz., *lees:* aanbevelen een vertrouwd, wijs, bescheiden man, [ten einde] enz; — *syn lyf*, letterlijk, aan zijn leven.

§ 25. *Dwaeet;* meestijds vindt men twee *ee*, welke eerste bij de eene, de tweede bij de volgende sylabe behoort; hij schijnt door den afschrijver opzettelijk er bijgevoegd en eene hem eigene schrijfwijze te zijn. Waar dit het geval is, houd ik het voor eene schrijffout. Zie Tit. VI, § 8 *oeentamen*; — die zij maken enz., *lees:* dien zij doen, welken men niet wraakt, of (zich daarvan) niet beroept binnen tien dagen, dat mag men daarna niet wraken of beroepen.

§ 26. Zoo wordt enz., *lees:* zoo is hij door

die daad beroofd van de magt zijns regts (d. i. ambt), en zijne [uitspraak] is van geenerlei waarde. Alle geestelijke zaken behooren geestelijke personen te beregten, en alle wereldsche dingen behooren wereldlijke regters te beregten.

§ 27. Uitspraak doen, *lees:* voorspreker wezen. De bedoeling zal hier zijn, dat alle landkoop, of landverwisseling, geschieden moet vóór of ten overstaan van den regter.

§ 29. *Lees:* Indien iemand eenen kamp aanbiedt, zoo mag men dien niet verwerpen; en zoo het is, dat de regters hem daartoe dwingen, en dat zij hem (dan) veroordeelen aan lijf of aan goed, zoo doen zij eene volle hoofdzonde; [en] zoo ware het beter, dat hij de daad [den kamp] aanvinge, dan [dat] hij haar verwierpe: want enz.

§ 30. Uitstellen, *lees:* uitstel.

§ 31. Omdat hij enz., *lees:* omdat hem geen ban voegt, dat hij op den stoel zitte, als zijn Heer is in het geregt; — goedschiks kan deelen, *lees:* even deelen mogen; — acht dagen lang, *lees:* voor acht dagen. *Hij ne foghet* voor *hym ne* of *hym en foghet.* — *Kamer ende kayen*, kamers en sleutels; die, welke het opzigt en beheer over het huis en den inboedel heeft. — *Al to fyfte tinga*, ik las liever *al to da fyfte tinga.* — Zoo een dezer, *lees:* zoo dezen iemand

§ 32. Mag zijn, *lees:* wezen moet.

§ 36. *Lees:* doende is, beklagende wezen.

§ 39. Conf. § 31 en 32, Tit. I. Dit zal hier wel alleen op geestelijke regters betrekking hebben.

TIT. III.

§ 1. Wat de aanspreker betreft enz., *lees:* van des aanspreker wege, die heet *actor*. En wanneer enz; — *gong, so hij hwile, als dij*, lees: *gong, so hij hwile. Als dij;* — en hij mag, *lees:* en mag [wil] hij; — dat zij op de vragen enz., zoude men kunnen vertalen: wat de regter vraagt van de zaak daar zij om pleiten, dat zij [daaromtrent] de waarheid voortbrengen [zullen], en spreken geene leugens bij hun weten. O. M. » Dit is van dae bighena des gaestelika riucht, hoedeen dat die is:

» Alleraerst so scel di Riochter laya ayne, deer ma opsprect. Dat is den sittere, deer haet *reus;* van die oenspreckera weghena, deer haet *actor*. Ende als dy sittere toe riochte compt, soe scel ma him jaen een *libel*, dat is een wtscrifte van da oenspreka; en deer ney dae *libel;* soe aech die sitter en ferst him toe biredane, hor hi toe playte ghinghe soe hy wile. Als di byreed toe eynde commen is, deer him iouwen is, soe scil hi toe dae riuchte weercomma, di sittere; en mey him des playtes naet ontgaen, en des riuchtes, soe scel hi anderda dae oenspreka op syn sprecka, ende is hi dat deen hat, so haet et *lis contestata*. Ende *lis contestata*, ief *litis contestatio* is hieten in dae riucht, een wrgaederingha des oensprekers en des sitters in dae riucht. En als dio spreke, ief dio secke toe riucht gaar commen is, soe scel di oenspreker en di sitter elck en eed swerra, en haet *juramentum calumpnie*. Heth soe himmen dy riuchter fregeth van der seecke, deer hya omme play-

tet, dat hya dae wirde foerdbringhe, en spreeka nena layna bij hiar wytane."

§ 2. Daarna zullen, *lees:* Daarna zoo zullen; — Hierna zal enz., *lees:* Hierna zoo zal men der getuigen zeggen hooren in het regt, en beider partijen antwoord, wegens de aanspraak daar zij om pleiten. Als dit is al te gader gedaan en de regter de zaak wel verstaan heeft enz. — Dan mag degene, *lees:* zoo mag haar diegeen herroepen [in appel werpen]; — *anbeda*, *lees: andbeda*. O. M. » Aldeerney soe scellath dae egghen foerdbringha, en toe proyane hiara spreka. Alhyrney, so scel ma da orkena spreka hera, in dae riuchte, aan bedera iggena anderde; van der secken deer hya om playtet. Als dit allegader deen is, en da riuchter da seck wal wrstinsen haet, die punten der secken toe scedane en toe schoyane, so schel di riuchter dae sentencia en dat ordel dela; is dioe sentencia oenriucht, so mey 't dij jenne byroepa deer onriucht schyt. Dit is dij foerdganghe en iouwingha des gaestelicka riuchtes, is hyrney scriouwen steet. Alleraerst: Dij riuchter laye den sitter, aldeerney iouwe dij oensprecker dat *libel*, en als dij sitter haet dat *libel*, scel hij syn ferst habba van dae oenspreka, ende als dae spreka toe gader commens sent, en dae eeden swaeren sint, als deerney dae orkenen toe epenberien, deer hioe deen habbeth, deer 't playt om is; en als dat playt dus toeghinsen haet, deerney dio sentencia, en is dio sentencia, quaed, dioe biroepingha, wol ma, folgeth aldeerney."

§ 3. O. M. » Alleraerst scella wij siaen dat riucht van der layengha. Dio layengha is een roepingha

enis monnes ti dae riuchte, ende is en bighin der secke, alsoe dat ney dae ghaestelicka riucht, die seeke is bigonnen."

§ 4. O.M. » Dit is riucht: Jeff en man layth is ti dae riuchte, faere onder een oera riuchte, so scel hij blywa onder dae riuchter, deer him layd hede, hwant hij ne eer onder syne riuchte begripen haet, foermids der layengha."

§ 5. O. M. » Nu scel tu wyta, dat dio *citacio*, dat is: dio layengha, scel wirde, iefta schaen, fermids triahanda bodem iefta bedingha, deer elkerlyck haet XIV daghen, ief die layingha mey oers wessa en bettera, dioe haet *peremtoria*, dat is: begripelick, en aldus wirt di sitter ti dae aerste begripelick layt op en sondringha binoemda dey, en eyndelicke.

§ 6. Des briefs enz., *lees:* van des Pausen brief of van des regters [brief]; — in voege als volgt, *lees:* in zoodanige woorden; — uit kracht enz., *lees:* met pauselijke magt; — brengt, *lees:* dagvaardt; — doe daarin, *lees:* doe gij daar in; — Indien enz., *lees:* De getuigen, die daarin zijn opgegeven, indien zij de waarheid niet zeggen willen; — *foer*, in 't MS. *Ffoer*; — *dwe du deer deerin*, lees: *dwe du deerin*. O. M. » Dit is riucht: Dat de riuchter des Pauses, dat is *delegatus* en de ruichter, deer dat riucht haet van des Pauses riuchte iefta boda als van dae *legato*, dae schellet scriowa in hiara *citatione*, des Pawes breef, iefta des riuchters, deer him dat riucht befollan haeth, ney der forma ende manner als hyrney folgeth:

» Ik Andrijas, bi der nede Godes Decken toe *Fraenker*, bifallen riuchter fan ws Hera den Paw-

» se; Her Dowa, personna toe *Tzum*, salicheed in » Gude! Ik habbe oentfinsen dae breef wses Hera » dae Paeuses in aldalka wirdum. Nycolaas, en » knappa der knappena Godes, wse liauwa sone » Andreas, Decken toe *Fraenker*, salicheed en dae » pawselika benedienghe! Foer ws is kommen Wy- » be, Hera fan *Herns*, clagende dat A. en B. en » ielkers Presteren en Leken van *Tzum* him schel- » dich sie ende wald dwe oen syn guede. Al- » deerom befal 'ick dij mitter pawselike macht, » dat tu da igghen gaer laye, en dae secke » wrstande, en wrhere, sonder beroepinghe, en » dat tu him riuchte schede. En (dwee du deerin) » deer du wolt en befellet himmen bi dae banne, » dat hiae 't festelicke halde. Ende dioe orkena » deer aldeer toe disse seeke naemet wirdet, ief se » dae wirden naet wollit sidzia, en sie dat leten » om frindscip, om haet, om nyd, om anxte, dat » tu re twinghe bi dae banne, dat hiae dae wirde » foerd bringhe. Wt jouwen toe *Roem*, etc. Bij » der sella macht bifal ick, dat tu disse salla for- » sisna A. en B. en dae oera Presteren en Leken » ayndelijcke toe fara ws laya op den frede ney » maya toe *Fraenker*, Wijbe fan *Harns* toe riuch- » te ty anderde. Wt jouwen toe *Fraenker*, bisi- » gleth mey wse sighele in 't jeer uws Heeren MIC."

§ 8. Niet dagvaarding, *lees:* wandagvaarding.

§ 11. In het Keizers, *lees:* in het keizerlijk regt.

§ 13. *So is hij fallich syn riuchteren een*; hier schijnt iets uitgelaten te zijn, hetgeen moeijelijk aan te vullen is, letterlijk: dan is hij schuldig zijne regteren een, misschien (*ontschyldinge*) verontschuldiging, bij te brengen.

§ 14. Woont, *lees:* gezeten is.

§ 15. Wegens, *lees:* om geenerlei.

§ 16. Volgens, *lees:* naar het regte geestelijk regt.

§ 17. Op gelijke wijze, *lees:* gelijk als hij ze geeft over iemand.

TIT. IV.

§ 3. Hierop volgt in de aanteekeningen:

» Di Keyser seyt in syn riuchten: Hweerso een riuchter is dwaen tojen syn riucht, dat is to sidzen: Hwanneer hij riuchter is ney gonst, off om jeld jefta gauen riuchtes weygeren is, ende alzo dwaen is, deer hij naet dwaen schold, ende dat riucht alzo foerkeren is, so mey ma hem om dat onriucht byclaije in dat mynre riucht, hwanneer hij in dat riucht is; ende aeck deerney, dat hij wt dat riucht ginzen is, ende hya muge'n byriuchta. Dit steet scriqun *c. ad Leg. Iuli.*"

Dat is: De Keizer zegt in zijne regten: Wanneer een regter is doende tegen zijn regt, dat is te zeggen: Wanneer hij regtende is naar gunst, of om geld of gaven regt weigerende is, en alzoo doende is, dat hij niet doen zoude [moest], en het regt alzoo verkeerende is, dan mag men hem om dat onregt beklagen in het mindere regt, wanneer hij in dat regt is; en ook daarna, dat hij uit dat regt gegaan is, en zij mogen hem beregten. Dit staat geschreven *c. ad Leg. Juliam. Conf. Tit. II, § 36.*

TIT. V.

§ 1. Moet laten staven of zweren, *lees:* moet staven of toelaten te zweren.

§ 2. *Lees:* dat geene magt der regteren heeft verlof uit zich zelven eenig enz.

§ 3. Ten ware enz., *lees:* het ware dan bij beider partijen wil.

§ 4. Al is het ter wille, *lees:* bij wille beider partijen; — verjaart, *lees:* geboren is, of: hij is op dien dag geboren; — O. M. » Alhyrney scel tu wyta, dat dy riuchter mey nemen laya in der tyd deer wrbeden is. Ende deer sint tria wrbede tijden; dat sint: Dae Haechtida, dio onlegha tyd, ende dio rotsche tyt. Dae Haechtida sint set om dae eera Godes, ende syner helghena, dat is: Dij snyonda, St. Maria deghen, alle Apostelen deghen ende ielkers alle heyligha deghen, deer ma fiereth. In disse haechtiden so mey dij riuchter naet laya, ner riuchta, ner sententia dela, al is 't bij willa bedera iggena. Dio onlegha tyd is, deer set, om needtreft der haelioedena, dat is dioe haeityd ende dio koerntyd, soe rest dat riucht, hit ne were bi walla bedera iggena, soe mey dy riuchter laya en riuchta in der tyd. Dio rotsche tyd is: Als een Landishera spreokt, hij sie op dyne dey bern, ief dat him en kind bern is, ief hij habba dyn syghe wonnen toeiens fynder; disse tyt en halt ma dena naet."

§ 5. Of van wien anders, *lees:* of van wien [anders]: O. M. » Dit is riucht: Als dy sitter is layth nei dae riucht thi commen, ief hi komme naet, comt hi naet, wrsmayt dat riucht; soe scel dy riuchter him toe banne dwaen, ende scriowa in syn breef; hwant hi dat riucht habbe, hor fan dae Pauwes, ief syn riuchter, en scriouwa hweeromme hi'm bodeth habbe, en hi ne toe banne dwee; ney der forma en maniera als hyrney folgeth: » Andreas, » bi der nede Godes Decken toe *Fraenker*, bifollen

» riuchter fan ws Hera dae Pause, en Heer Dowa,
» persona toe *Tzum*, saelicheed in gued! Al sint
» A en B. etc. noulick fan ws layd fan Wijbo
» spreek ende claghe, so hiae sint, ner nemmen
» fan hiara weyna, allywel commen op dyn eynd-
» like dey, deer hiara lad was, ty da riuchte; en
» habbeth ws riucht wrsmayd, alsoe, dat wi him-
» men *contumaces*, ief wrherich holden, en wysd
» habbeth, en om hiare wrheringnisse toe ban
» deen habbet etc., wheer omdat wij 't ioe bifel-
» leth bi da ban etc., dat y disse fers: A. en B.,
» elckes snyondes en heylighes deys, wt oer tzerke
» kondigha epenbeerlick in di ban toe wessa,
» ende fan elck man scouwen to wirden, ter tyt
» toe, dat se fan ws wirde absolveert etc., ende
» als dit ferfolget is, soe seyndit ws dit breef we-
» der. Sighelet mey joer sighel etc."

TIT. VI.

Exceptien, *d. i. verontschuldigingen.*

§ 1. Regel 6, kan, *lees:* mag; regel 9, of, *lees:* [of]. *Du scheltu wita;* ik lees liever *nu*, en vertaal dan: en nu zult gij weten; of wil men liever: *du scheltu wita* lezen en de vertaling laten, gelijk Tit. VI, § 7. O. M. » Dit is riucht: Comt dy sitter, en mey hij him wt nyma fan dae riuchte, ief onschildighia itta nesta dey, soe ontscheldighia hi him. Ende nu scel tu wyta, hath dio onscheldigha sie, ende hoemanich manier sie der ontschieldingha. Dio ontscheldingha is en wtdwammingha, ief en wtstatingha, ief en ontaem des sprekers: want dio ontscheldingha is eenrahanda beschryvingha, deer de sitter him mey thinght toe biscirmen. Dio ontscheldingha is twirahanda wys:

§ 4. Regel 6, is van kracht, *lees:* deugt; — regel 7, dewijl, *lees:* want. O. M. » Dit is riucht: Dat dij sitter mey sprecke toeienst dat riucht des Riuchters, en sidza: Hera! y moghen mij naet laya, hwant ick herck onder iou riucht naet: ick ben onder dae riuchte van *Utrecht*, en y sint fan *Bremen*; die ontscheldingha doe ick toeienst den Biscop en da Deckenen, mer toeienst den Pause soe doe ick se naet, hwant dij Pause mey laya wr alle riuchta."

§ 5. Dewijl, *lees:* want. O. M. » Dit is riucht: Dat dij sitter mey spreka fan dae loeghe, en quaen: Riuchter, Hera! men mey mij net laya in dat loeghe, hwant ik fermids myne lyfs anxte aldeer naet komma thoer."

§ 6. O. M. » Dit is riucht: Dat den sitter mey spreeka fan der tyd, [en] quaen: Hera, Riuchter! mey mij net laya in des tyd, hwant dat riucht verst mij; *aldeerom, Riuchter! ick freghia ief aeske mij kostfullinghe van him.

§ 7. Regel 2, dit, *lees:* haar; — regel 3, verwint enz., *lees:* zoo overwint zij den aanspreker; — regel 10, zwijgen, *lees:* te zwijgen. O. M. » Dioe lettera ontscieldingha haet *peremtoria*, dat is, begrypelyck; en is dij sitter, dae biprowit haet, soe ferdeert hi dae secke en dae spreeke des oensprekers, en forwant him, en is aldusdanich; is 't seeck, dat di sittere sidze tie dae oenspreker: du sprecht oppe mij om tyan merck, ende du haest es my weriouwen ief quyt leten, iefta du haestu mij onthieten, dat tu oppa mij naet scelta sprecka om dit gued. Als dit biprowith is, soe scel di sitter frij wessa fan da riuchte, ende di oensprecker ewelicke toe swigianye."

§ 8. Regel 1, dilatore exceptien, *lees: oentamen;* — regel 4, voor hij antwoorde, *lees:* voor het antwoord; — regel 5, voorspraak, *lees:* voorspreker; — aanspraak, *lees:* aanspreker. O. M. » Dit is riucht: Dat alle dae ontaemen, deer hier toe fora scriouwen sint, sonderlingha ienst dij Riuchter, so scel dij sitter nyma, eer hi anderdia dae oenspreker: hwant wil hi spreeka toeiens den foerspreeka, iefta toeiens dae *commissio*, ief ielkers brewen, dat scel hi dwaen eer hi den oenspreker anderdia, ende sonderlingha in 't begin des playtes scel hi sprecka toeiens dae Riuchter. Is 't seeke, dat ter him forsmaylick is, ende hi scel him wreckia als een, deer him wrsmaylick is, eer hi den oensprecker anderdie: hwant deer ney soe mey hi him naet wreckya. Ende wol dij sitter widerspreeka op den oensprecker, soe scel hi sprecka eer hi andert: hwant ielkers mey hi sprecka eer dio aerste seek schaet is, ende soe scel hi dan iaen dat *libel* van synre seeke."

§ 9. Regel 3, kan, *lees:* mag. O. M. » Dit is riucht: Ief dij sitter layth wirth, en compt hi ti dae riuchte, ende mey hi disse foerseida ontscioldingha naet habba ief bewysa, soe scel hi anderde dae oensprekera."

TIT. VII.

§ 1. Conf. tit. VIII, § 2. Reg. 8, den aangeklaagde toekomt, *lees:* de aangeklaagde heeft; — regel 3, *jaen*, in 't MS. staat *jae*. O. M. » Dit is riucht: Dat ma den sitter epenberia scel dae oensprekera, ende soe scel ma him en *libel* iaen fan der oenspreke, als dat ghaestelika riucht seit; so aech dij sitter dan first twyntych daghena langh, deer hi him in bireda, hor hi in dae riuchte stande,

soe hi dan dae oenspreker bikanne, als hya omkommen sint. Ende hoe langhe ferst di auck dat leit oen dae Riuchteren, hoe langhe tyd dat hioe him iouwen."

§ 2. Regel 3, van de aanklagte, *lees:* der aanspraak. O. M. » Nu skeltu wyta hath is dat *libel*, ende hoe mith scel iaen, en hoe meth dichta scil. Libel is een scrifta deer een spreeke, en deer scel oen wessa dy name des riuchters en des sitters en des oenspreekers ende aeck dat gued, deer ma oenspreckt ief byjaret, ende scel aldus dicht wessa: » Hera Riuchter Andreas, Decken » toe *Fraenker!* Ic Reyner fan *Tzum* habbe leend » Symon Jansen toe *Fraenker* xx merka guedes gol» des, bi Paescha foerglida toe bitellien, deer hi » naet deen haet; aldeerom bid ick, dat y him » aldeerom twyng, dat ihiolde toe bitellen, en dat » bijerye ick, bihalda mij dat holpe en formdeel » des riuchtes toe foerwarien ief aen toe dwaen, » toe formirdrien, toe forwandelien en toe fer» clarien dit libel; also wal, so protesterie ick » ief bischede, dat ick aech fry toe wesson fan » kost, der om dis playtes walle schyt, ende hi » aech my dae toe bytellen, etc." Nu sceltu wyta, dat tet *libel* der oenspreeke haet aldeerom een *libel*, hwant di sitter wirt aldeer mey oenspritzen ief wrwonnen fan dae oenspreker. — En dij oenspreker scil dat *libel* iaen dae Riuchter, en dae Riuchter dae sittere. Als dat *libel* iouwen is dae sittere, so scel dij Riuchter iaen da sitter syn ferst toe bireden, hor hi in da riuchta stande, soe hi fan dae playte schede. Ende aeck sceltu wyta, dat hit naet thioncker scil wessa, ende weer het

thionker, soe beyarie di sitter, dat ma 't hem ferclarie; toe lyker wyse, ief dij oenspreeker aeskede fan dae sitter xx merk, soe scel hi 't him foerclarie ende bitioda, hoedaen ihiold iefta monte dat 't were, hor hij 't myt wald hald, ief weeromme hij ze oenspreeke. *Item*: Ief dij oensprekker spreekt oen een acker landes, so queth dij sitter, hath dij ecker landes sia, ief weer leyth, ende weeromme hij dyn acker oenspreckt, soe scil dij oenspreker dat bitioda, hweerom hi dyn ecker oensprecka, hor hij se mit walde bisitte ende halda, ende hath dij ecker landes sie. etc."

§ 6. Regel 2, bekenning of ontkenning, *lees:* eisch en antwoord, of: bij ja of bij neen, gelijk men vindt in de Manier van Procederen in 't *Chartb.* II, 51 seqq., en meer bepaaldelijk in het Art.: *Hier beghint*, op pag. 52a; — regel 7, schadeloosstelling, *lees:* kosten-vergoeding.

§ 8. Daar moet, *lees:* behoeft men het niet te geven, en mag men [het] weren met regt.

§ 10. Moet zijn, *lees:* zal wezen.

TIT. VIII.

§ 1. Regel 7, zoo ook, *lees:* op gelijke wijze. Vergelijk de aangehaalde Manier van Procederen, *Chartb.* II, 51a. in not. en het Art.: *Dat Libel sal hebben*, ibid. in fine.

§ 3. Regel 3, om geene zaak is enz., *lees:* om geene nooddruftige zaak is, dan mag hij appelleren.

§ 5. Regel 2, of wien enz., *lees:* of een die zijne vrienden met raad bijstaat.

TIT. IX.

§ 2. Bekenning of ontkenning, *lees:* eisch en antwoord. Conf. tit. VII, § 6; tit. XXV, § 39.

O. M. » Als dio tyd omkommen is fan dae birede dis *libellis*, soe scelleth komma dae igghen toe dae riochte, ende dij sitter scel anderdia dae *libellen*, ende sidzia aldus: Hera Riuchter! dat sel, deer hi mij oenspreekt, dat kan him, ief ick bisecke him; ende aldusdenighe kanningha iesta byseckingha dat is bigon des playtes. En *litis contestatio* is een epeningha iesta een fertellingha des principalis seckes fan dae igghen foer hiar Riuchter: hwant *litis contestatio* wirt toe fara dij Riuchter, fermids clagte des oensprekers, ende fermids antwird fen da sitteren; als: ief dij oenspreker spreckt toe, den sitter andert: ick ben dij naet schuldig fermids disse wirden: want wrgaederinghe des spreekes in da riuchte deer is hieten *litis contestatio*."

§ 8. Veroordeeld, *lees:* overregt (dat is: wanneer de waarheid van zijne mogelijke ontkenning in judicio consteert).

§ 3. Regel 3, zoo er bekenning en ontkenning, *lees:* totdat er eisch en antwoord geschied is.

§ 4 en ook zoo § 5 en 6: eisch en antwoord.

§ 5. Regel 8, dat de Deken enz., *lees:* welke de Deken van zijne onderzaten eischt met het regt; — regel 10, *tuigh*, lees: *tiugh*.

TIT. X.

§ 1. Regel 3, wederspreekt enz., *lees:* spreekt, weer op den aanspreker spreekt; — regel 4, op de plaats, *lees:* op de plaats [dadelijk] doen, dat is, voordat ja en neen te zamen komen (voor het pleidooi ten principale).

§ 2. Regel 2, of aanspreekt enz., *lees:* alsof hij het aanspreekt voor zich zelven, en daarvoor wil winnen.

TIT. XI.

In zaak, *lees:* *ter zake*. Conf. *Chartb.* II, 52 a. b., Art.: *Die Eedt der columnien* seqq.

§ 1. Regel 11, ook zoo, *lees:* even zoo; — exceptien, *lees:* '*ontaem* (*dilatoire exceptien*). Conf. tit. VI, § 1. O. M. » Als dit playt aldus bigonnen is, soe scel die oensprecker ende di sitter ayder een eed swera, dat is die der wirden, en is aldeeromme set, dat de oenspreeker naet meer spreeka scel dan da wirden, en de sitter dae wirda mey syner beste meen. Disse eed haet *juramentum calumpnie* to latine, ende hiae scellath swerra, dat hiae ney hiare besta mene ief wyten dae wirde spreeket; ende bath soe dij Riuchter freghia, dat hiae dae wirde sidze ende nen leyna, ende also wal, dat hiae nen falsche bewysinghe foerdbringhie, ende nen ferst nyme, om ontaem der secke, ende also wal dat hiae nen gued iouwen had, ner onthieten ner onthieten wolleth om disse seeke, dat se foerdginghe."

§ 2. Reg. 8, Deze eed, *lees:* Dezen eed. O. M. » Dit is riucht: Wal di oenspreker dyne eed naet swerra, soe is syn secke wrlern; ende wal di sitter dyne eed naet swerra, soe is dat syn pena, dat hi scel wessa schyldichlick, dan ief hi in dae riuchte wrwonnen weere. Disse eed is fonden aldeeromme, hoe dae lioeden naet ierne playte, hit ne sie, dat se wene, dat se een riuchte secke habbe.

§ 3. Reg. 3, vragen, *lees:* ondervragen. O. M. » Dit is riucht: Als dioe igghen den eed swera hebbath, soe scel ma freghia dae bede igghen; ende dae freginghe scellath dwaen dae Advokaten ief reedsmannen der igghen. Di reedsman des oen-

sprekers die scel bidda den Riuchter, dat hi freghia den sittere: mey het riuchte hi dat gued bisitten, ende fan hwam het him werdin sie; ief dij sitter spreekt, hi habbe dat kaepeth, so freghie hi foerd: fan hwam, ende hioe di ayne, ende hiar aen, by hwaams anderde, ende foer hoedeen ihiold. — Aldeerney soe scil hi scriouwe al syn andert, di Reedsman des oensprekers."

§ 4. O. M. » *Item:* Di reedsman des sitters dij queth ty dae riuchte, dat hi freghie dae oensprekers: mith hath riucht hi freghie ief aeskie dat gued fan dae sitter, ende ief hi se him iouwen; ief hath hi sprect, als ma him fregeth, als a buppa in da fregingha des sitters stet scriouwen, dat scel scriouwa dij reedsman des sitters."

§ 5. O. M » *Advocatus* is die reedsman, deer die secke mey beschirmt, om beda ief om gued. Manichman wrbioth dat riucht reedsman toe wessa. In t aerst: en deer een quaed hluud wr him haeth, en ayn knappa, en blynd man, en kynd, en monick, een canonick. — Mer en monick mey reedsman wessa bi oerlof synes prelatis. Al een riucht is van de canonicke en dat in hiara seeken, ief foer hiara szercka."

§ 6. O. M. » Dit is riucht: Dat een Prester mey neen reedsman wessa meer dan in fiower seeken, als: in syner ayner seeke, fan syner ayner szercka, fan syn sibdelen, als: van bruderen, sisteren, nyawen ende nyften, en fan eerma lyoede, weduwe ende wesena, en armera lyoedena weghena."

§ 7. Reg. 2, dien, *lees:* wien. O. M. » Di bisitter is dij jenne, deer bi dae Riuchter sit, en

deer di Riuchter reedes fregeth, ief hi selm naet en kan."

§ 8. O. M. » Auditor is dae jenne, deer wr-heert sulke wyse punten, als orkenscip toe wrstaen. Di oenspreker is dij jenne, deer en orem oen-spreekt in dae riuchte. Di sitter is dij jenne, deer oenspritzen wirt. Di orkena is dij jenne, deer da wirde foertbrenckt in dae riuchte."

§ 9. Dat voorgeeft, *lees:* zich des weert.

TIT. XII.

Conf. *Chartb.* II, 52b. Art.: *De Confessis.*

§ 1. Dit is riucht: Hath soe di sitter bikant in dae riuchte, deer toeiens him is, deer mey is hij wrwonnen; ende bisect di sitter, soe scel di oenspreker habba dae bewysinghe, ende ontbreckt him synes riuchtes of syne bewysinghe, so scel di sitter quyt wessa."

§ 2. Zal, *lees:* mag; — kan, *lees:* mag. O. M. » Nusceltu wyta, dat fula aldeer toe scel, eer en man moghen scadia dio iecht. Alleraerst: Jef en man iechten is binna XIV jeeren, so thoer him dio iecht naet scadia ney dae riuchte."

§ 3. Kan, *lees:* mag. O. M. » Dat letter is: Ief en man iecht fan anxte, soe thoer se him naet scadia ney dae riuchte: hwant dat scryft seit, dat nene trouwen aghen toe staen, deer in anxte wirdet deen."

§ 4. Beproeven, *lees:* aantoonen. O. M. » Dat tredda is: Ief en man in dwalinghe deth en iecht, ende hi dae dwalinghe moghe dan bewyze en biprovia, soe scadeth him dio iecht naet."

§ 5. Moet gelooven, *lees:* geloove; — dan dien, *lees:* dan men dien [geloove]. O. M. » Dat

fiorda: Dat ma beliouwa deer en iecht in dae riuchta, dat mey him scadia (*), en iecht buta riucht, ende de Riuchter si aldeer naet bi, dat mey him naet scadia.

§ 6. Kan, *lees:* mag.

§ 7. Kan, *lees:* mag. O. M. » Dat sexte is: Ief en man iecht, ende di oenspreker sie aldeer naet bi, ende auck syn foerspreeka, soe en mey dio iecht him naet scadia."

§ 8. Kan, *lees:* mag. O. M. » Dat sauwende is: Iecht en man bioesterlicke en thionckerlick fan en thwaingha, dat mey hem naet scadia."

§ 9. Kan, *lees:* mag. O. M. » Dat achtede is: Ief en man iecht, deer naet mogelic is, dio iecht mey him naet scadia, to lyker wyse ief hij seide: dat is myn soen, ende di soen weer ham ienes."

§ 10. Kan, *lees:* mogt. O. M. » Dat nyoghende is: Ief en edelman bi syner dwaelicheed en syner enfoldicheed dede en iecht, ende dat weer alsoe naet, soe mocht him dat naet scadia, om syn edelheed: hwant die edelheed is een zeer yonstich tingh."

§ 11. Kan, *lees:* mag; — regel 5, ik ben u enz., *lees:* mij behoort dat huis niet, en het is [ook] het uwe niet, of het is het uwe. Conf. *Chartb.* II, 52b: *ende d'ander seyt oft antwoort, dat huys hoort mij niet toe.* — *Ende hit is*, ik lees liever: *jiff het is.* O. M. » Dat tyende is: Ief en man iecht goeds, deer men om playtet, dat mey him naet scadia; toe lyker wys dat di sitter seide: du fregheste toe

(*) Hier is de tekst verward en zijn § 4 en § 5 ineengeloopen.

mij een ecker landes, en iok spreeke: myn huis is dyn naet, ief het is dyn; dio iecht daech naet."

§ 12. O. M. » Dat olfste is: Dat een Ioede seyde, hij habbe en Cristina vrouwe ief en ioncfrouwe, dat mey dat riucht naet ihiolda iefta leda. Disse freginghe foerseyd halt ma nu naet in alle loeghen, mer hiae wirdet ofte wraumt, ende bitefta leten."

§ 14. Vonnist (toekent, bevestigt).

§ 15. *Lees:* eene misdaad niet gedaan heeft van die misdaad enz.

§ 16. Regel 2, en is, *lees:* en [die] is. — *Dat hym nede*, ik lees liever: *dat ma him nede*, en vertaal: ten zij dat men hem geweld wil doen.

§ 17. Kan, *lees:* mag; — heeft hij het, *lees:* heeft hij haar; — dan heeft het, *lees:* dan heeft zij. — *Haet tet*, voor: *haet hi het.*

§ 18. Reg. 2, konde, *lees:* mogte; — regel 3, hij het, *lees:* hij haar; — regel 8, hij het, *lees:* hij haar; — regel 10, kan, *lees:* behoort iemand niet te schaden of te hinderen.

§ 19. Kan, *lees:* mag.

§ 20. Dat [hij], *lees:* dat men. — *Dat dyo jecht*, ik lees liever: *dat ma dyo jecht.*

§ 21. Of geen, *lees:* of [die] geen; — even zoo enz., *lees:* even zoo min deugt eene sententie.

§ 27. Daarin, *lees:* daarmede.

§ 29. Beslissing, *lees:* toekenning; — en niet, *lees:* en het niet; — kan, *lees:* mag.

§ 30. Spreekt, *lees:* verspreekt; — hoofdkerk, *lees:* dorpskerk.

§ 31. Spreekt, *lees:* verspreekt; — eene, *lees:* een.

§ 32. Kan, *lees:* mag; — eersten, *lees:* eerste.

§ 33. Wegens enz., *lees:* die uit zich zelven misdaden bekennende zijn, niet zal geloovende zijn; — van vrees, *lees:* uit vrees.

TIT. XIII.

§ 1. Dan moet enz., *lees:* dan heeft de aanspreker de aanproeving. O. M. » Dit is riucht: Als di sitter bisect, deer di oensprecker spreekt, soe aegh di oenspreker dae oenprovingha, dat he gued aech, deer hi oensprect."

§ 2. Bewijs, *lees:* proeving; — staving, *lees:* bewijzing. O. M. » Hath is *Proewingha? Proewingha* is een biwysingha der wirde in twiwilike thinge. Dioe *Proewingha* ief biwysingha is sexterhanda wys."

§ 3. O. M. » Dio aerste is: dio epenbeerlickheed der dede, als: een prester, deer haet kynde binna syn huse, soe is die dede epenbeer, dat hi naet onhaldelick is."

§ 4. O. M. » Dio lettera is: dyo oensyone des lichama: als een famna seit, hiae sie wrcreft fan en manne, ende der frouwe dat mith teykenen in hyr findath, dat hit alsoe naet is."

§ 5. O. M. » Dio tredda is: bij en hluude, dat is: als een hliued ghieth wral, ende allermanich wr aenseit, soe is 't en meningha, dat hit alsoe is."

§ 6. O. M. » Dio fiarda is en rotsche ief wroldich menyngha, dat is: als ma siocht anne manne en frouwa bede naka toe gara, soe is dat een meningha, dat hi se bislepen habbe."

§ 7. *Schel ma myt*, lees: *schel myt.* — De eerste: de tweede, *lees:* De eerste is: de tweede is:; — kindschap, *lees:* huwelijksgift. Conf. § 16; —

Dis mannes dis wiues, lees: *dis mannis joff dis wiues.*

§ 12. Conf. tit. I, § 14. *And hij dan ne..... Nu moste.* Hier schijnt iets uitgelaten te zijn of wel eene misschrijving plaats te hebben. Ik wilde lezen: *And dan ne most er naet weder clagia.* De Heer VAN HALMAEL wil aldus vertalen, en ik kan mij zeer goed daarbij voegen:

» Dit is regt: Wanneer de regter de twee partijen voor zich heeft met regte dagvaarding gebragt, en zij de een den anderen aanspreken, dat hij ieder hunner gelijkelijk gunstig zal zijn, en gelijken regts; en wat den klager toekomende is, dat zal zijn toekomende den verweerder, beide in verwering en tot wederklagte, ten zij dat de verweerder in den ban ware; dan mogt hij niet weder klagen (van zijnen kant aanspreken), behoudens zijn regt in de bescherming en verwering, gelijk een, die niet in den ban ware; want de verwering en bescherming natuurlijk is."

§ 13. Of bewijs *lees*: of [het] bewijs; — bereidvaardig, *lees:* gunstig; — grooten, *lees:* groote gunst volgens het regt; — verleent men hem, *lees:* verleent men dien.

§ 14 wil de Heer v. H. aldus uitgelegd hebben. Men ziet tit. XXI, § 7, zegt hij, wat verwillekeuren is. *Jefta jelkirs etc.*, zet hij over: » Of iets bij gelijke zaken te doen, en zoo hij die dan afwees, dat hij dadelijk te regt staan zoude, d. i., dat hij de zaak in handen gesteld had van een of meer zoenslieden, om die te beslissen naar aanleiding van zoodanige beslissingen, als deze mogten bevinden, dat vroeger in soortgelijke zaken

als de zijne mogten gevallen zijn, met belofte van dadelijk te zullen teregtstaan, zoo hij die beslissingen wraakte of niet voor geldig hield, welk laatste de zin van *ontgolde* zou kunnen zijn (voor *coem* zou men misschien *doem* of *dome* lezen kunnen en overzetten, of iets bij gelijke zaken te doemen), 't geen den zin bij uitspraak beslissen, wijzen, zou hebben.

De woorden: *Jefta jelkirs bij lycka sekem to coem, and hij se dan ontgolde*, zoude ik letterlijk aldus overzetten: Of (dat het) anderzins bij gelijke zaken toekwam, en hij ze dan ontgold. De zin zal dan deze zijn: of anders bij gelijke zaken, als de verwillekeuring geschiedde; d. i. volgens vroeger gemaakte bepalingen en overeenkomsten vastgesteld, om daarna daarin te zullen handelen, en hij ze dan (voor het regt) voor geldig hield."

§ 15. Heeten, zal, *lees:* heeten zal.

§ 16. Zullen hebben, *lees:* behooren te hebben; — daar behoort, *lees:* [daar] behoort.

§ 17. En hij de dagvaarding breekt, *lees:* en heeft hij gebrek in de dagvaarding, d. i.: ontbreekt hem de magt, om de dagvaarding te voldoen op eene wettige wijze. De Heer v. H. wil aldus lezen: Wanneer iemand een tegenbewijs belooft en heeft hij gebrek in tegenbewijs enz. Hij beroept zich op § 35 en 36, h. t.

Meet rijck man, d. i.: voor zooverre de eischer en antwoorder (verweerder) in stand gelijk zijn. v. H.

§ 19 wilde de Heer v. H. aldus vertalen:

» Wanneer het gewoon bewijs (*prowinga*, Conf. § 2, h. t.,) en het bewijs met eeden elkander bejegenen met gelijk regt, dan zal men ten voor-

deele van het bewijs met eeden vonnissen. Bij mij is *prowinge* alhier het bewijs, hetgeen de eischer aanvoert, en *sykeringe*, dat, hetgeen de verweerder ter zijner zekering aanbiedt; wanneer nu deze beide in regten van gelijke waarde beschouwd worden, en men dus niet stellig kan beslissen, wien het meest het regt toekomt, dan zal men den verweerder, als bezitter van het goed in kwestie, houden voor den wettigen bezitter." Conf. § 10, alwaar sykeria in die beteekenis voorkomt.

§ 20. *Ongongh*, lees: *ontgongh.*

§ 21. Aanbreng, *lees:* het bewijs. Conf. § 38, h. t., — § 25, *syglia*, lees: *syglia.*

§ 34. Conf. tit. I, § 24.

§ 36. Zelven, *lees:* zelve.

§ 38. Iemand van moord beschuldigt, *lees:* een moord iemand optigt; — en hij zeide, *lees:* en hij het zeide.

§ 42. Te spreken, *lees:* [te] spreken.

§ 43. Naast, *lees:* nader; — voldoend, *lees:* voldoender.

§ 44. Bewijzen, *lees:* weten; — kan, *lees:* mag.

§ 45. Kwaad behelst, *lees:* goed dreigt; — *grondig*, wil de Heer v. H. door: *met de gronden* vertalen.

§ 46. Willen zij dat brengen, *lees:* dat, wanneer zij dat willen brengen; — *foer modet*, lees: *foermodet;* — met alzoo sterke vermoedens, die dienen, *lees:* met een alzoo sterk vermoeden als dient; — welke, *lees:* hetwelk.

§ 47. Moet geschieden, *lees:* behoort te geschieden.

TIT. XIV.

§ 1. Die houdt, *lees:* [die] houdt; — de domme, *lees:* die domme; — noch een vonnis, *lees:* nooh [er] een vonnis. O. M. » Fole sinte manier der menningha, dat is dio damlicke menningha en halt ma naet toe riuchte. Een is: Ief ma een man hemelicke habbe sioen spreeka mit eene frouwe, dat scel ma naet mena, dat het se omme bislepen. Dio dama menningha: is 't mennyngha, soe komt se fan wrsmayengha ende fan en hluude, mer de Riuchter scel 't naet folghia, ner nen sentencia deer ney dela.

§ 2. Wedergeven ware zijn verzet pand, *lees:* wedergegeven had het hem verzette pand; in 't H.S. staat: *jouwe.* O. M. » De trouwelicke mennyngha is, deer komt fan licka seekum, dat is, als een man jout weder syn onderpant, so is t en mennynghe, dat him al bitellet sie; en disse menyngha laet dyn Riuchter aldeer toe, dat hi en ordel dela, hit ne se, dat ma dat bewyse moghe.

§ 3. Of bewijs, *lees:* of het bewijs; — hij zweert, *lees:* hij [niet] zweert; — het bewijs, *lees:* dit bewijs. Het bestaan des waans moet door getuigen bewezen worden. De Heer v. H. vertaalt: De waan of het bewijs [door waan] is bij ongenoegzaamheid des regts; als de een den anderen het regt niet bewijst, of dat hij niet zweert, dat is aldus, of aldus niet, en dit bewijs, dat met getuigen wordt gedaan (1), dat bewijs deugt. O. M. » Dio wennynghe iefta proewingha is bi on-

(1) Namelijk, het bestaan des waans moet door getuigen bewezen worden.

taeme des Riuchters; als di eene dae oerem dat riucht naet en laest, iefte hi dat swereth, dat is aldus iefte aldus naet. — Ende dio proewingha schyt aeck fermits orkenen, ende dio prowingha daech en fan liker seckum als een Riuchter.

§ 4. De Heer v. H. vertaalt *lawa* door geloof.

§ 6. Openlijk, *lees:* openbaar; — alles, *lees:* al; — beregten, *lees:* regten.

§ 7. Slecht overtuigd wordt, *lees:* slecht [te zijn] bewezen wordt.

TIT. XV.

Conf. *Charterb.* II, 59a.

§ 1. O. M. » Manigerhanda wys wrbioth da riucht een man orkena to wessa, en dryft him van dae riucht, als: Dio forwird, dat slachte, die iolde, dio froedscip, dat quaede hluud, dat loegh, dio tyd, dat sibbe en ayn hyne, eermoed en dy lauwa."

§ 2. O. M. » Dio forwirde is, dat een ayn knappa mey nen orkena wessa."

§ 3. O. M. » Dat slachte is, dat een frouwe mey nen orkena wessa in een haudsecke, als: om tiaefte en manslachta, in oer gaestelicka secken, als: in aefte, ief disserlicke, so mey en frouwe orkena wessa."

§ 10. Getuige, *lees:* geen getuige. O. M. » Dioe iolde is, dat een kynd mey nen orkena wessa."

§ 11. O. M. » Dioe froedscip is, dat een derthen jef een ressien man mey nen orkena wessa."

§ 12. O. M. » Dat quaede hluud is, dat een deer byhletten is mey tiaefte, mey manslachte en menaeeden, ief mey moerde, iefte oers mey quaede secken dissenlick, dey mey nen orkena wessa."

§ 13. Gebeterd, *lees:* al gebeterd; — *confirmeret haet*, lees: *confirmeret haet*,, bevestigd (hebben).

§ 15. Te biechten, dat is hier: zijne biecht te hooren.

§ 16. O. M. » Di eermoed is, dat een eerm man mey nen orkena wessa: hwant het is een meningha, dat hy 't dwee om gued, ende dit is te verstaen, onhoueschа ende gheriighe eerma lyoeden."

§ 17. O. M. » Dij lauwa is, dat een heyden man, Joeden ende ketteren ende ielkers mislawich lioede, moeghen nen orkena wessa." De Heer v. H. wil *jelkirs* door *alle* vertalen.

§ 18. Kan komen, *lees:* mogt omkomen; — kan, *lees:* mag.

§ 19. *Sint*,;, lees: *sint.*

§ 22. *Ende is een lyck meck*, lees: *ende is 't* enz. O. M. » Dat sibbe is, dat da iolderen moegen hiara kyndena orkenen naet wessa, en dae kynderen moeghen in hyara iolderen secken nen orkena wessa."

§ 23. Laat omkoopen, *lees:* liet omkoopen; — het volk, *lees:* de lieden (dit zullen de bijzitters zijn); — zij zijn, *lees:* dat zij zijn. O. M. » Dyo ayne hyne is, dat een man mey nen orkenen habba wt syn huusghesin, deer hi bod en macht wr hath."

§ 24. O. M. » Dat loegh ende dyo tyt sint, dat dij orkena scil fol sprecka van dae loegh, ende van dae tyd, ief syn orkenscip is naet folkommen ende noulick."

§ 25. O. M. » Allermaning mey orkena wessa, buta dae yenne, deer hyr toe fara scriouwen sint

in disse boekem fan dae foerdganghe des gaestelicka riuchtes, als: een ayn knappa, ief famma en wyf, ende ionghera dan xıv jeer, ende naet onderscheidelick, en dwees, ende deer quaed bluud het oen him, jeff deer wrfreemd is, en onreckelic eerm man, ende ketter, Sarraceen, ende Joede moeghen nen orkena wessa. *Item*: Dae sibbene onder hiarem, ende foer hiarem, moghen nen orkena wessa. *Item*: en knappa ende famne ner tiaenstlioede moghen orkenscip dwaen foer hiare hera. *Item*: leka moghen orkena wessa toeienst den Prester, mer naet in haudsecken. Ende dae orkena scel ma naet ti dae riuchte bringhen eer dat playte bigonnen is."

§ 26. Conf. *Chart.* II, 53, Art.: *Van der examinatie.* O. M. » Ende dae orkena scellet swera, ielkers is hiaerem naet toe trouwe, ende dan scelleth hiae swera, dat se dae wirde sidza, ende nen leyna, aldeer inbringhe fan dis man hiarem fregeth fan der secken ende alsoe, ofte, soe himen fregeth dij riuchter, en dat hiae naet swera om gued, ner om frindscip, ner om haet, ner om nyd, ner om baten, deer hiae aldeer fan habbeth, iefta habba moghen, ief habba scellet."

§ 27. Dat ik PETER, *lees*: Dat PETER, welke gezworen heeft, heb ik gevraagd; — en HENDRIK, *lees*: en HENDRIK,; — bladz. 105, 11 regel, v. o., zusters, *lees*: zuster. O. M. » Ney disse eden soe laet di Riuchter dae orkenen bysida toe proevena elke bisonderlinghe, din ena efter di ora, ende scrift al hiaere wirde, ende freghia, hor hi deer bij were; seit hi dat hi deer bij were, soe freghia hi in huckera loeghe, op huckera dey, fan hucker

tyt, in dae jare, hoe manich is 't seyden, ende hwae was deer bij, ende ielkers mey dae Riuchter freghiae hath hi wol elcke orkena, ende dij Riuchter scel aldus scriouwen: Dat Peter, deer swerra haet, heb ick fregath fan der secke, deer is twiska Reiner fan *Tzum* ende Symon toe *Fraenker*, ende seit hi, hij werè deer bi, dae Reiner foerzeid dat land foerkapede om x marck, en deer was bi Her Douwa, Vicarius toe *Fraenker*, en toe *Fraenker* kapeth op dae howe, om primen tyt, ende ielkers punten mey di Riuchter freghia jeff hi wal. *Item:* Soe scel hi freghia dae lettera orkonda, en dae tredda, en is ter aeck meer, en scrouwa al hiare wird. Ende alsoe mey ma trym orkenscip, dae ene ney dae oerem habba; ende soe scellet toe fara dae riuchte epenberien, deer dat dween wal. Iefta ene him naet mey seyd habba, datter dae oera orkena bringhe wol, en bisick er 't naet, soe mey er nen twym of trym orkenen habba in ener secke. —— Aldeerney, so scel Riuchter enen dey setten toe epenbeerien dae orkena sydzen; ende als dij omkomt, soe scel ma lessa in da riuchte hiare sidzia wta breuwe oen der iggena antwirde. Als dat deen is, soe scel di sitter syn reedsman bidda in dae riuchte; fan dae Riuchter dae nammen der orkena ende wtscrifte, ende hyara sidza, ende alsoe scel hi bidda deerney, di sitter, ief syn reedsman fan dae Riuchter en dey toe beredane, hath soe hi sprect toeiens dae orkenen ende hiaera sidzane. Deerney mey dae sitter sprecka, ief syn reedsman, ief hi wal, als di dey des biredes is ommekommen, ief hi wal, soe seyt hij toeiens dae orkenen aldus:

Hera Riuchter! PETER mey nen orkena wessa: hwant hi is REYNERS broer, ief syn susterlingh, ief syn nyawa, ief syn knappa, ief hi is en kynd, ief hi haet en quaed hluud, ief hi is *infamis*, mienedich, iefte is en wokener, iefte tyaef, iefte scakere, iefte manslachtich, iefte hit is een frouwa. Dit is toeiens dae personen der lioedena. Dis mey de sitter ief syn reedsman spreeka toeiens dae orkena sidza. Hera Riuchter! ick leckie PETER aldeeromme, hwant hi seit naet wreen ende mey: hwant hi seide hit ware oppa merckedey, en PETER seide oppa dae howe. *Item:* en seide oppa dyn fredey, ende PETER seyde oppa den mannendey. Aldeeromme spreek ick, dat disse orkemscip naet en daegh, aldeeromme datse a twa sidzet in dae loeghe, en ander tyt, en om dat hy naet bewyst syn spreeke, als hi wtha deen haet, soe bidde ic ioe, Riuchter! dat y mij quyt deele fan syne oenspreeke, en him dae swighe toedeele.

§ 30. Gelijke kracht, *lees:* gelijke volle kracht.

§ 32. Bekend was als, *lees:* Bekender was dan.

§ 34. De Heer v. H. heeft mij de navolgende aanmerking gegeven, welke ik gemeend heb mijne lezers niet te moeten onthouden. Hij zegt aldaar: Het eerste gedeelte dezer § is zeer duister. De verweerder kan nimmer zweren, dat de getuigen, die geëxamineerd zijn, niet gezworen hebben: want zonder dat hun vooraf den eed was afgenomen, konden zij niet gehoord geworden zijn. — In: *fan haet* ner *fan quaedheed naet*, kan *ner* niet door *of* uit overgezet worden: want *ner* is *noch uit*, en zwoer de verweerder, dat de getuigen uit haat noch uit kwaadheid gezworen

hadden, dat was geene reden hen te laken. Ik weet er geen weg op, dan twee negativen hier voor een affirmatief te nemen, en den tekst dus te lezen: *naet swarren habbe. Jeff hem mey ma leckia, lettera tyd, dat hij* enz., en over te zetten: uit haat of uit kwaadheid gezworen hebben, of hen mag men wraken, ten tweede, omdat hij enz. In de meer aangehaalde Manier van Procederen in het *Charterboek* kan men de gehoorde getuigen volstrekt niet wraken, dan alleen in gevalle men zich voorbehouden heeft van, nadat zij zullen gehoord zijn geworden, te gelijk tegen hunne personen en hunne verklaringen te spreken. Mijns bedunkens is dit de zin: Hij, degeen, die getuigen voortbrengt, zal zweren, dat de getuigen *niet* uit haat of kwaadheid gezworen hebben, want in dat geval dan mogt men ze wraken. Ten tweede male, dat hij het onder voorwaarde had, d. i.: dat zij vooraf bedongen hadden de getuigen, voordat zij hunne getuigenissen afgelegd hadden, door hen konden gewraakt worden, en wel met behoud van zijn eigen overig regt.

§ 35. Overeenkomst, *lees:* voorwaarde; — hetwelk tegen hem is, *lees:* dewelke tegen hem is.

§ 37. Niets mede, *lees:* mede niets verder.

§ 38. *Breefwt*, lees: *breef uwt.*

§ 39. Zoo moet, *lees:* behoort; — [hebben], *lees:* te hebben; — moet hij voor, *lees:* behoort hij voor zijne onkosten in te staan.

§ 40. Die zal, *lees:* dien zal; — en men dan, *lees:* en dat men dan.

§ 42. Zijnen regter voor de getuigen, *lees:* zijn

getuigen voor den regter; — regel 3, v. o., voor zooverre, *lees:* [en] voor zooverre; — *fyowuer*, zal *fyouwer* moeten zijn. Het schijnt mij toe, zegt de Heer v. H., dat *lasta* hier is belasten, i. e. wraken, *hun* getuigenis tegenspreken, namelijk, dat der anderen; en zoo zoude men dan veelligt overzetten moeten: wanneer iemand tegen getuigen enz.

§ 45. Zijn zij niet, *lees:* staat men hen niet.

§ 47. Kan, *lees:* mag.

§ 50. Een man, *lees:* Eens mans; — kan, *lees:* mag.

§ 52. Er twee, *lees:* er al twee.

§ 54. Moet, *lees:* behoort.

§ 57. Want niemand enz., *lees:* want er mag niemand voerende wezen twee ambten in ééne zaak.

§ 58. Daarin stemmen enz., *lees:* Daarin stemt het regt overeen, beide [het] geestelijke en het wereldlijke, enz.

§ 62. Dan was de Priester, *lees:* dan ware enz.

§ 64. O. M. » Dit is riucht: Dat riucht naech is oen twam orkenen, deer naulic sint, als dat *Evangelium* seyt: *in ore duorum vel trium stat omne verbum*, dat is alsoe fula seid, to dir wirda twira iéf trira orkonde steet aldio wirde. Hwant enes mannes orkenscip daech naet."

§ 67. Wie eens in een regt, *lees:* wie [eens] enz.

§ 68. Men ze zelf, *lees:* iemand enz.; — men ze wraken, *lees:* hij enz.

§ 71. Waar, *lees:* wanneer; — partijen, *lees:* den partijen.

§ 73. En haar niet wil enz., *lees:* wil hij van haar niet aflaten, dan mag men hem voor enz.

§ 74. Moet, *lees:* behoort te enz.; — *iucht*, *lees:* *riucht*.

§ 79. Dat men de getuigen enz., *lees:* Dat men geenen getuigen behoort te hooren over eenen echt: want de echt in den eenvoudigen wil ligt; als zij (een der partijen) den wil bewijzen, dan behoeft men verder niet te bewijzen; — *browien*, hier is *b* met *p* verwisseld.

TIT. XVI.

§ 1. Bevestigen, bevestiging, *lees:* hoeden, hoeding; — waarheid, *lees:* [de] waarheid.

§ 4. Hetwelk hem enz., *lees:* dewelke hem niet behaagde, die mag hij herroepen staande voets.

TIT. XVII.

§ 1. O. M. » Dit is fan der proewingha ief biwysingha, deer me deth mey breewen, deer hetet *instrumenta*. *Instrumentum* is een brief, deer mecketh is en tingh mey toe biproewa. Twirahanda *instrumentum* ister: en *openbeer* en en *heymelick*."

§ 2. *Fyarda*, *tyt*, lees: *Fyarda tyt*; — van de bevoegde magt, *lees:* van de magt, welke bevoegd is. O. M. » Dat *epenbeer instrumentum* is manichfold: Alleraerst is een brief, deer scriouwen is fan een Keisers orkena, soe haet het een *epenbeer instrumentum*. Lettera tyt: een breef deer sygelleth is noghelic mey des Biscopes syghele, ief syn Cappellaen sighele, iefte ielkirs met een graeta sighele, ende alsoe haet it alsoe wel *publicum instrumentum* fan der macht deer naulick is. Fiorda tyt: soe is 't een *publicum instrumentum* aldeeromme, dat hit in dae riuchte scriouwen wirt.

Fyfta tyt: soe is 't en *publicum instrumentum* dat tet scriouwen steet, twier ief tria orkena. Sexta tyt: is 't en *publicum instrumentum*, dat het is scrouwen wt en epenbeer boeka deer rekinscip iefta rekenboeka, deer ma alle gueda inscryft."

§ 3. O. M. » En *heymelick instrumentum* is een brief, deer en man let scriouwe, ief en ore, ief him en di ora toegara, en is 't secke, dat bede igghen hath *instrumenta* ief brewa, der hiae hath mey bewysa willeth, dat scellet dween foer dae epenberingha der orkena, ende wil ayder igge fan oers brewe habbe en wtscrifte, dat scil ma himmen jaen, en als 't wtscriouwen is, soe iouwe manlich oerem syn brief weer."

§ 4. O. M. » Manigerhanda wys mey ma spreka toeienst dat *instrumentum* iefta breef. In 't aerst toienst den keed, toe jenst da hand, dat is: toeiens den bulle, ief den syghel, ende dit is maest in des Pauwses breewen."

§ 5. O. M. » En *instrumentum* nemmen fan en wrbande manne, dat daech naet. *Item:* is 't secke, dat een *instrumentum* scouid is, ief sommingha punten deer in wtdeen is, soe dat *instrumentum* daech naet."

§ 6. Gedaan, *lees:* gedaan zijn; — of raadsmannen, *lees:* of de raadsman van elke zijde.

§ 7. De waarheid, *lees:* eene waarheid.

§ 8. Gezegelde, *lees:* de gezegelde.

§ 9. *Deer dat breeff*, lees: *deer in dat breeff.*

§ 10. Evenwel, *lees:* evenzeer.

§ 11. En bij zijn, *lees:* en [er] bij zijn; — noch, *lees:* noch er; — het zegel konde, *lees:* het zegel mogt; — of bij is, *lees:* of [er] bij is.

§ 13. Kracht, *lees:* magt; — afgenomen, *lees:* afhandig gemaakt; — kan men, *lees:* mag men.

§ 14. Indien de naam, *lees:* indien dat de naam; — kracht, *lees:* magt; — en ik, *lees:* en [ik].

§ 15. Kracht, *lees:* magt.

TIT. XVIII.

§ 1. Geschied is, *lees:* geschied zijn. O. M. » Deerney, als dat sidzen der orkenen epenbeer sint, en dae *instrumenta* iefte brewen foerdbrocht sint, en ayder igghe deer sint to bescaen ende wt to scriouwen, ende dae spreken ende reden sint dan 't spritzen van dae reedsmannen der igghe ief fan dae igghen, so scel di Riuchter him wislicke bireda ney dae sidzane der orkena en der brewena, ende sonderlinghe ney dae redenen ende der proevingha der reedsmannen fan ayder syda. Als dij Riuchter dit folkomlich forstinsen haet fan ayder syda, soe scel hi dae secken dela, bij rede syner bisittere, met en endliker sentencia; en haet en eyndelicke sentencia aldeeromma, dat se en eynde maekt fan dae seeke, deer man in da riuchte om kyft epenbeer."

§ 2. Conf. *Chartb.* II, 54b, 55. O. M. » Twira handa sentencia ister: Dat aerste haet *interlocutoria*, ende is en hael sentencia, deer wirt deelt onder dae riucht, hyr om dyn begin, ner om da eynde, mer om ielkers seeke deer falleth in dae playte, als: fan dae *libel* toeiaen, iefte clariane, ief om dat *libel* toe riuchtiane, ief desgelika."

§ 3. O. M. » Dyo other haet *diffinitiva*, en is een eyndelyck, deer dat principaal playt, en dio principael seek schaet ende eyndt."

§ 4. O. M. » Nu sceltu wyta, dat dio sentencia scel deeld wessa fan dae riuchte Riuchteren, ende naet fan dae onriochte Riuchteren, deer da igghe naet onder heerth."

§ 5. O. M. » Alsoe wal sceltu wyta, dat da sentencia scel dela sittande ende nate standande. Ende in dae riuchte loeghe, deer ma pligha toe riochtena; naet in der toweerna."

§ 6. O. M. » Ende bedera iggene andwirde, hyt ne se, dat dij odera wil naet komma, ende dat riucht wrsmaya, scel di Riuchter dae sentencia allick wolle dela."

§ 8. En de zaak genoegzaam verstaan, *lees:* en verstaan ten volle [of volkomen] van de zaak. O. M. » Dae Riuchter scel dae sentencia in scrifte dwaen ende iae, ief hi daech naet, ende scel dae sentencia aldus dichta. » Andreas, Decken fan » *Fraenker*, Riuchter in der secken twiska A. fan » dae ene igghe en B. fan dae oera igghe, om een » stuk landis, lidzende bi *Miedum*, hieten dae *Span-* » *kamp*, ende habba heerd hiare riuchte, ende hiara » spreeka fan disse lande prowad ende forstinsen » fulkomelick fan der secke, fan der helpa van » Guede; bi rede mynre bisitterna, als C. en D. » ende froedera liodena, soe dele *ick*, dae swighe » toe ioulicke, om dat land fan der macht Goedes » en mynes riuchtes; ende dele A. dat foerzeide » toe, ende mynes riuchtes, ende dae kostfellingha, » deer hij deen hath binna riucht, buta riucht. » Disse sentencia is deen toe *Fraenker* in der kercka » omtrent *vespertyt*, in goeder liodena andwird, » als E. en F. Bisighelt met myn sighel en myne » bisitterna, in 't jeer onzes Heeren MCCCC etc." "

§ 9. *Lees:* Nu behoort men alle vonnissen te beslissen volgens het betere, welke het zij, de aanspraak of de ontkenning enz.

§ 11. Moet, *lees:* behoort.

§ 12. Achter, *lees:* er achter.

§ 14. Moet, *lees:* behoort; — doordien, *lees:* naardien; — moet, *lees:* behoort.

§ 15. Kracht, *lees:* magt; — uit het deel, *lees:* uit een deel; — komen konde, *lees:* komen mogt; — een vrije, *lees:* een' vrijen; — behoeft te komen, *lees:* durft te komen; — te beroepen, *lees:* [zich] te beroepen.

§ 16. Den brief, *lees:* een' brief.

§ 17. Onder voorwendsel dat, *lees:* gelijkerwijs of.

§ 20. Tojenst, *lees:* toejenst.

§ 23. Van nooden, *lees:* van noods; — behoeft, *lees:* durft; — moet, *lees:* behoort; — wettig, *lees:* regt.

§ 24. Kracht, *lees:* magt.

TIT. XIX.

Conf. *Chartb.* II, 56b, 57.

§ 1. Eene onwettige bezwering, *lees:* een onwettig bezwaar; — of bezweert, *lees:* of [iemand] bezwaart. Conf. § 3 infra. In 't O. M. leest men: » *Appellatio* dat is en prowingha [?] fan dae mynre riuchte ti da mara riuchte, om en onriuchte sentencia ief om en bewysingha; ief dij Riuchter deth en onriucht sentencia ief besweert, soe moet hi biroepa fan dae mynre riuchte oen da mara, als: fan dae Decken ty dae Biscope, deer hi onder sitten is; ende fan dae Biscopen ti dae Archebiscop, ende foerd ti dae Paeuwse.

Ende naet mey ma fan dae mara riucht biroepa ti da mynra."

§ 2. O. M. » Nu scel tu wyta, dat dio biroepinghe scel wesa binnen tian deghen fan den dey, deer dio sentencio is: hwant efter dae tiaende, soe mey nemmen biroepa. Ende hwae soe biroept, di scel syn biroepingha urfolgha byna jeer ende binna dey, het ne sie, dat him afnym' en siochte iefta fanghense, so moet hi se wrfolghia byna twam ierum."

§ 3. Apostil, *lees:* Apostillen. O. M. » Dyo biroepingha scel macket wessa in scrifte, onder aldusdena forma: » Ick B. weet mij bisweerd fan jouwer sentencia, Her Decken fan *Fraenker*, deer y deeld habbet ienst mij, foer A., om dat stucke landes, hiten dae *Spankamp*, ende biroepa aen den Bischoep ief aen den Pauwes, ende bidda ioe, dat y mij jouwe da Apostelen." "

§ 4. En stelt, *lees:* en [die] stelt; — de heilige, *lees:* den heiligen; — onderling, *lees:* onder zich; — *buger*, lees: *burger:* of zoude het van *bogia*, wonen, afkomstig zijn? — uwe, *lees:* aan Uwen. O. M. » Nu sceltu wyta haet dae Apostelen sint: Dat is en breef, deer ma dyne mey wrseynt, deer biroepen haet, ende dicht ma aldus: » Allerhaelichste faeder ende Hera des helghen stoels ti *Roma!* Allerwrsta Biscoepen! Andreas, Decken toe *Fraenker*, al bin ick des onwirdich, mey riuchter eerwirdicheed, hynlicke onderdanicheed ende alle thinge. Jouwer haelicheed moghia to wytane, dat B. epenbeer dera brewena haet biroepen foer mey fan des sentencia, deer ick deeld habbe toeiens

him, in der secke twiska him ende A., om een stuk landis, hiten *Spankamp*, deer hia omme playtet onder hiarem. Aldeerom soe laet ick B. frij ende quith fan myne riuchte, ende seynde ne to iower haelicheed mey disse ienwirdige brewa." " De woorden *haet biroepen* in 't O. M. zullen in onzen tekst achter *openberer der breuen* moeten geplaatst worden.

§ 5. Een goed, *lees:* een' goeden; — beregte, *lees:* regte. O. M. » Nu sceltu wyta, dat dij Riuchter, deer ma toe biroept, dit scel wrstaen: dat playte, dyn oenbigon, den middel ende dyn lesta eynde des playtes en dae sentencia, ief hio onriucht is. Jefte scrieuweth en gueda wysa Prelaat toe, iefte en Prester wider toe, dat hij se riuchte en eyndighe. Alhyr is bigripen di foerdgang fan dae gaestelicka riucht, *et sic est fini Deo gratias.*"

§ 6. Om onregt, enz., *lees:* om een onregt, dat men uitbiedt, i. e., zegt gedaan te zijn.

§ 7. Na den, *lees:* over den; — zal blijven, *lees:* zal stand houden of staan.

§ 8. Moet, *lees:* behoort men te ontvangen; — kracht, *lees:* magt.

§ 9. Apostil, *lees:* Apostillen; — kracht, *lees:* magt; — kan, *lees:* mag.

TIT. XX.

§ 1. Als iemand aanspreekt enz.; *lees:* als iemand spreekt op goed, als op huis en land, enz.; — wegens zijn' persoon, *lees:* aan zijn' persoon; — lastgeving, *lees:* opzetting; — bewaring geving, *lees:* verbinding; — geleend goed, *lees:* leengoed. Opzetting is het verpande goed, in pand

geving, verbinding, goed met hypotheek belast, verhypothekering. Conf. § 4.

§ 3. Het huis, *lees:* [zijn] huis; — en zijn, *lees:* en [hij] zijn.

§ 4. De Heer v. H. vraagt: strijdt dit niet met § 1? Neen, want hier wordt alleen van liggend erf gesproken, dat verpand of verhypothekeerd is geworden door iemand anders, dan door dengene, die aangesproken wordt, waaruit een *actio in personam* voortspruit, ontstaande uit een *jus ad rem.*

§ 7. O. M. » Dit is riucht: Dat ma een mon oenspreka mey in haet riuchte, dat me'n befaert, om kapenscip en om misdeden, ende deer mey ma biriuchte. En om misdeda oeg en di riuchter toe gripen, en send en in dat riucht, deer hi onder heert, is 't secke, dat hij 't selm naet biriuchta scel."

§ 8. Mag, *lees:* behoort.

§ 9. Schamel is hier onnoozel; lieden, die voor zich zelven niet spreken kunnen.

§ 10. Hij mag er niet in klagen, *lees:* moet.

§ 12. Is verloren, *lees:* [is] verloren; — waarover hij aanspreekt, *lees:* daar hij van aanspreekt, enz.; — *foerlerren*, lees: [*is*] *foerlerren.*

§ 13. *Willen*, lees: *willeth.* v. H. merkt hier aan: Dat deze § openbaarlijk en klaarblijkelijk met § 10 *supra* strijdt, ten zij, dat men door *hueckera riucht* niet moet verstaan; of geestelijk of wereldlijk regt, maar: of aan het geestelijke geregt der plaats, alwaar hem misdaan is, of aan dat der plaats, alwaar degeen, die hun misdaan heeft, woont. Mij komt voor, dat men § 10 *spreckt*,

door spreekt, antwoordt, zal moeten overzetten, en alsdan zal deze § duidelijk zijn. Noch antwoorden, noch klagen mogt hij in dat regt.

§ 15. Moeten, *lees*: behooren.

§ 17. Gevat, *lees*: geroepen.

TIT. XXI.

§ 1. » Te weten, in die gevallen, in welke men de zoenslieden de magt van eenen overman te kiezen (buiten raad der partijen) niet verleent. In die gevallen daarentegen, in welke men de zoenslieden de magt verleent van eenen overman te kiezen, buiten raad der partijen, zullen de partijen een even getal zoenslieden benoemen, opdat het getal met en benevens den overman wederom oneven worde. Conf. § 17, h. t. — Hier wordt niet gehandeld van zaken, die aan éénen zoensman gegeven worden. Zie § 18, h. t." v. H. — *Hweerso*, liever zoude ik *Hweerso ma* lezen.

§ 2. Dat er, *lees*: zoo er symonie.

§ 6. Of wijze lieden raad, *lees*: of bij wijzer enz.; — mag, *lees*: wil (zal).

§ 7. Moet staan, *lees*: behoort te staan (stand te houden).

§ 8. Lees: *Tiuget dij igh dan*, [*dat*] enz.

§ 9. Wijzen, *lees*: ten uitvoer brengen; — vonnissen, *lees*: ten uitvoer leggen.

§ 10. Zoenlieden, *lees*: zoenslieden; — de regter — toewijzen, *lees*: de gewillekeurde regter geene boete opleggen. Mogen, *lees*: behooren; — beslist, *lees*: geëindigd is en beregt of gescheiden enz.

§ 12 Die de zaak, *lees*: wien de zaak aangaat, van beide zijden den zoen aannemen. In

den tekst aldus te lezen: *deer dyo seeck oengeet, fan beda iggen da baer* enz.

§ 13. De andere partij, *lees:* de eene partij.

§ 14. Of de eene partij het opgeeft, *lees:* of teruggeeft aan de eene partij. v. H. wil lezen: begeeft de eene partij, dat is: dat hij zegt, dat hij geen zoensman zijn wil.

§ 17. Conf. § 1, h. t., dat is: in zoodanige gevallen, in welke men den zoenslieden de magt verleend heeft, eenen overman te nemen, buiten raad der partijen.

§ 18. Wanneer zij willen, *lees:* wien zij willen. Conf. § 1, h. t.

§ 19. Onwettig zoenen, *lees:* onregt maken.

§ 21. Wettig, *lees:* regt.

§ 22. Moet, *lees:* behoort.

§ 23. Indien over, *lees:* Indien dat er over; — gezoend, *lees:* gebaard.

§ 25. bladz. 165, mag, *lees:* behoort; — *compromis*, *lees:* [het] *compromis;* — mag, *lees:* behoort.

§ 26. Of sententie, *lees:* of [hunne] sententie; — oversten enz., *lees:* overste en hoogste regteren; — den minsten, *lees:* de minsten; — de partijen, *lees:* den partijen.

§ 27. Geener kracht, *lees:* geene magt.

§ 28. Kan, *lees:* mag; — dan, *lees:* zoo.

§ 30. Lees: *naet corrigeria*, *deer ney dat.*

§ 33. Daarom moet, *lees:* daarom zoo moet.

§ 34. Konde, *lees:* mogte.

§ 36. Baar, *lees:* [de] baar.

§ 37. Voor, *lees:* vóór; — baar, *lees:* [de] baar.

TIT. XXII.

Lees: OVER DE VOORWAARDEN. En overal, waar-

in dezen titel overeenkomst staat, voorwaarde te lezen.

§ 4. Niet strijden, *lees:* niet gaan.

§ 5. Belooft, *lees:* toezegt.

§ 6. Is men schuldig enz., *lees:* is men geheel schuldig te houden, al had hij niet meer dan met een eenvoudig enz.

§ 8. Eenvoudige verklaring, *lees:* eenvoudig woord.

§ 12. Dan [zoo] vrij, *lees:* dan vrij [*libere*]. Het moet geen gedwongen *pactum* zijn.

§ 13. Onderling overeenkomsten maken omtrent, *lees:* onder zich voorwaarden maken van enz.

§ 16. *Nen*, lees: *neen;* — zulks, *lees:* [die].

§ 17. Moet, *lees:* behoort; — dat te houden, *lees:* die te houden; — het niet, *lees:* haar niet.

§ 18. *Dat se tet*, lees: *dat tet se;* — ter dood, *lees:* den dood.

§ 19. Krachteloos, *lees:* magteloos [onmatig].

§ 20. Krachteloos, *lees:* magteloos.

§ 23. De Heer v. H. wil de woorden *off* en *foerfaer* vereenigen, en daardoor verstaan de voorvaderen, zelfs de oudste. Dit laatste, zegt hij, ligt in *off;* hij vermoedt voorts, dat het woord *foerwirda* eerst vergeten, en daarna op eene verkeerde plaats ingevoegd is geworden, en leest dien ten gevolge: *Haet foerwirda dat dij offfoerfaer to fara* enz., en vertaalt: Wat voorwaarde dat de voorvaderen te vóren enz.

Ik voor mij houd het er voor, dat hier eene uitlating is, of dat men de woorden *dat* en *off* als overtollig er uit moet nemen, en vertaal dan: Is het, dat de overledene te voren overeenkomsten

gemaakt en aangenomen heeft, die is de erfgenaam ten volle schuldig te houden. Zie *Taalkundige Aanmerkingen*, *in voce*.

TIT. XXIII.

Lees: VAN GELOFTE EN BEVRIJDING VAN GELOFTE.

§ 3. Bewezen, *lees:* gezegd.

§ 5. Te regt te stellen, *lees:* te verbeteren.

§ 6. Moet, *lees:* behoort; — beloofd, *lees:* toegezegd.

§ 8. Moet enz., *lees:* behoort men te houden, en [dat] houdt stand.

§ 10. Dat men straffen zal, *lees:* Dat men hen enz.; — Heere, *lees:* Heer; — in de voorschreven, *lees:* in de glosse voorschreven.

§ 11. Gebiedt, *lees:* belooft; — ingevolge, *lees:* want ingevolge; — komen, *lees:* gekomen [zijn]. De Heer v. H. merkt hier aan: Ik neem *hij* voor dengeen, die belooft heeft; dan is *des Paus* niet overtollig, even min als het woord *want*.

TIT. XXIV.

§ 3. Geener, *lees:* geene.

§ 4. Pand, *lees:* gelofte, trouw, geloof; — pand te houden, *lees:* gelofte weêr te houden; — gegeven, *lees:* weêr gegeven. Hier staat eenmaal *weer* te veel in den tekst; de Heer v. H. vraagt, of *fyya* hier geen eed is.

§ 5. Onder, *lees:* met; — verpligt te houden, *lees:* verpligt dien te houden.

§ 7. Geweten *lees:* weten, *sc.* kennis, bekendheid; — en heeft, *lees:* en [hij] heeft enz.

§ 8. Dit, *lees:* dien; — en hij mag, *lees:* en (de andere) mag den woeker of het onregt enz.

§ 9. Overeenkomsten, *lees:* voorwaarden; — waar hij woeker aan geeft, *lees:* die den woeker opbeurt.

§ 11. Gelast, *lees:* heet.

§ 12. Het gelegd, *lees:* haar gewezen.

§ 13 aldus te lezen. Wanneer eene vrouw haar huwelijksgift verkoopt, en zij met vrijen wil daar toestemming toe geeft, en bezweert zij het, en bevestigt [het] te houden, zoo behoort men haar daarna niet [te] gelooven, maar de koop houdt stand.

§ 14. Voor, *lees:* vóór; — dat hij voor enz., *lees:* dat hij hem al regt voorzweert; — *oers swert ende meent, hij*, lees: *oers swert, ende meent hij* enz., anders zweert, en meent hij enz.; — voor wien, *lees:* wien, — *meeneendich*, lees: *meeneedich.*

§ 16. Waar, *lees:* waaraan.

§ 18. *Me riucht*, ik lees liever: *mey riucht.*

§ 19. Aangeklaagd, *lees:* te beregten.

§ 21. Kan, *lees:* mag; — dan hem, *lees:* dan zoo het hem.

§ 22. Moet, *lees:* behoort. Conf. tit. 25, § 12. *Notare tanquam contumax*, aanschrijven wegens het niet antwoorden, verklaren *contumax* te zijn.

TIT. XXV.

§ 1. » O. M. De foerspreeker is dij jenne, deer eens mans ief manigher mannen woerd sprect; — om manigherhanda secka moet en man nen foersprecka wessa, als: een Ridder, ief een frouwe, ief een wrbanneth man, ief een kynd."

De Heer v. H. merkt aan op het woord *ridder.* De § *Dese nabeschreven*, in de Manier van Procederen in het *Chartb.* II, 58b, doet mij geloo-

ven, dat men hier door dit woord eenen openbaren kampvechter verstaan moet, waardoor ik versta zoodanigen soldaat of krijgsman, die den eersten den besten, die hem om loon in dienst nemen wilde, te dienst stond, hoedanige er vele waren in den tijd in welken dit werk geschreven is geworden. Aan eenen ridder in de latere en nu gebruikelijke beteekenis des woords kan men toch hier niet wel denken.

§ 7. Door partij, *lees:* door de partij; — dat wat, *lees:* wat.

§ 8. Des partij's, *lees:* der partije.

§ 9. Daarna, *lees:* na.

§ 11. En des eenen, *lees:* en deze een woord [of] eene aanspraak veranderen zal, dat is: Indien de vordering van de eerste dagvaarding mogt afwijken; indien de eischer iets anders of meerders eischen mogt, dan hij aanvankelijk geeischt hadde; — *mey deer*, lees: *mey dam*, *deer.*

§ 12. Conf. tit. 24, § 22.

§ 13. Wat hij doet, *lees:* die hij geeft.

§ 16. Verkrijgt, *lees:* wint; — hunnen, *lees:* zijnen.

§ 19. Die schade enz., *lees:* voor de schade zal diegene niet staan, die hem de woorden overgereikt heeft, maar de voorspreker zelf.

§ 20. De Heer v. H. vertaalt: (Dat is regt.) Wanneer (de) twee partijen voorspraken stellen, en de eene voorspraak, (die) het eerste aan het woord is, en van eens anders mans wege aanspreekt, (dat) die voorspraak geene magtiging is schuldig te bewijzen, eer degeen, die daarna spreekt, en later aan het woord is, zijne magt

bewezen heeft; — en: wanneer de aanspreker tot taal en tot aanspraak gaat tegen den voorspraak, en geene magt vraagt van dengenen, die spreekt of antwoordt, dan is hij, (die antwoordt) daarna niet schuldig eenige magt te bewijzen. Hij merkt hier aan: Ik heb hier eens *andert* door aanspraak overgezet, omdat in *andert*, welk *dert wird* is, *an* zoowel *aan* als *ander*, tegen of weder kan aanduiden; anders zoude *andert* hier ook repliek beteekenen kunnen, zoodat des eischers voorspraak tot aan het repliek toe, bewijs van de magtiging van des verweerders voorspraak zoude kunnen vragen. *Judicent periti.*

§ 21. Verantwoorden, *lees:* antwoorden; — lees: *da riuchter jeffta weersecka;* — verweerder, *lees:* de partij.

§ 22. Volmagtigd, *lees:* gevolmagtigd; — en valsche, *lees:* en [deze eene] valsche; — het, *lees:* haar.

§ 23. Kon, *lees:* mogt.

§ 24. Kan, *lees:* mag.

§ 31. Op zich zelven, *lees:* op zich zelf.

§ 33. Of, *lees:* en.

§ 35. Mag, *lees:* moet.

§ 37. *Wersia*, lees: *werria*, en vertaal: weren.

§ 39. Wanneer het, *lees:* Wanneer dat het enz.; — dat het geschil enz., *lees:* totdat er *lis gecontesteerd* is; — moet, *lees:* behoort.

TIT. XXVI.

§ 1. Moeten, *lees:* behooren; — dan moeten, *lees:* dan behooren.

§ 2. Schrijven, *lees:* te schrijven; — raden zal, *lees:* rade; — *Dat hij bij des riuchters* enz.,

ik lees liever: *Bij des riuchters* enz., en vertaal: bij des regters — te handelen.

§ 7. Moet, *lees:* behoort.

§ 8. Moet, *lees:* behoort.

§ 13. Vermoeden op heeft, *lees:* op vermoedende is; — bewaren; de Heer v. H. leest: verweren; — niet doen, *lees:* [niet] doen; — het evenwel, *lees:* hen dadelijk; — voor 't geen, *lees:* welke.

§ 14. Vrouws, *lees:* vrouwe.

§ 15. Voogden gesteld zijn, *lees:* gesteld zijn; — wanneer er, *lees:* wanneer dat er; — dan zal, *lees:* zoo zal.

§ 16. Is een last, *lees:* dat is een last.

§ 17. *Lees:* of men zeggen wilde enz.; — kan *lees:* mag.

§ 20. Wanneer zij, *lees:* wanneer dat zij.

§ 21. Gaat voor, enz., *lees:* is voorgezet, en uitsluitster van alle verwanten, die enz. Of wil men den tekst liever aldus lezen: *ende byslut alle sibdelen*, en vertalen: en besluit alle verwanten, dat is: sluit alle verwanten in.

§ 23. Bewijst, *lees:* aanwijst [zegt]; — dan komt enz., *lees:* dan heeft haar de grootmoeder.

§ 25. Moeten, *lees:* behooren.

§ 29. *Ora:* ik lees liever: *ura*, en vertaal: des eersten mans; — zijner, *lees:* zijn.

TIT. XXVII.

RESTITUTIO, lees: *RESTITUTIONE.*

§ 1. Kan hen niet, *lees:* kan hun niet; — gewezen [had], *lees:* wees; — *ende weesken;* ik lees liever: *ende hit weesken;* — kan hen niet, *lees:* kan hun niet; — elkanderen, *lees:* elkan-

der; — *meen boel*, lees: *meenboel;* — konde de kinderen, *lees:* konde den kinderen; — volgens regt, *lees:* volgens het regt.

§ 2. *Dan en kan*, lees: *dat en kan;* — onjarige, *lees:* onjarigen; — zich hieraan, *lees:* het dan; — moet, *lees:* behoort.

§ 3. Harer kinderen, *lees:* haars kinds; — moet, *lees:* behoort.

§ 4. Den weezen, *lees:* der weezen; — als, *lees:* dat.

§ 5. Moest, *lees:* zoude.

§ 8. Regt, *lees:* regten.

§ 9. Degenen, *lees:* dengenen.

§ 10. Moet men hem, *lees:* behoort men het; — dat het weesje, *lees:* die het weesje; — *birnze; aeck*, lees: *birnze. Aeck* enz., en vertaal: huwelijksgoed. Even zoo is hem te hulp komende het regt enz.

§ 11. In tegenwoordigheid, *lees:* in de tegenwoordigheid; — gebruik mogen gemaakt worden van, *lees:* bruikbaar wezen.

§ 12. Zal dat weesje enz., *lees:* zal het weesje helpende wezen het hulpmiddel enz.; — kan, *lees:* mag; — verzuim mogten begaan, *lees:* verzuimende geweest.

§ 13. Moesten zijn, *lees:* zouden geweest hebben; — volgens regt, *lees:* volgens het regt.

§ 15. Wordt verkloekt, *lees:* wordt hij verkloekt. Vervolgens schijnt een blad in 't MS. uitgesneden te zijn, waar het overige van dezen titel op zal geschreven geweest zijn, zoodat hier iets blijft ontbreken.

TIT. XXVIII.

Lees: *VAN DE GEWOONTE.*

§ 1. Moet enz., *lees:* die behoort men te houden, gelijk het geschrevene regt.

§ 2. *Aegh ma*, lees: *aegh;* — moet, *lees:* behoort; — weg, *lees:* op.

§ 3. Moet, *lees:* behoort; — gelijk, *lees:* gelijk het.

§ 6. Weg, *lees:* op.

§ 7. Geen mensch zich kan herinneren, *lees:* het geene lieden denken mogen.

§ 9. Weg, *lees:* op; — die zoo lang enz., *lees:* die al zoo lang is gehouden, dertig enz.

§ 11. *Jowa gastlick*, lees: *jowa; gastlick*, en vertaal: van de gave; geestelijk regt.

§ 12. In zede enz., *lees:* in eene zede en gewoonte over enz.

§ 14. Het volk, in het algemeen, *lees:* het algemeene volk; — en zal, *lees:* en [die] zal.

§ 15. Alwaar, *lees:* wanneer; — voor het regt, *lees:* voor regt; — moet, *lees:* behoort.

§ 16. Moeten houden, *lees:* houdende wezen.

§ 17. Moet, *lees:* behoort; — al voor, *lees:* al over de.

§ 18. Overgeeft, *lees:* overgevende is; — bewijzen, *lees:* weten.

§ 19. Moeten, *lees:* behooren te.

§ 21. Wel bewijst.; dat is, duidelijk zegt, aanwijst.

TIT. XXIX.

§ 1. Voortreffelijk, *lees:* noodzakelijk; — het niet is, *lees:* zij niet is.

§ 4. Kan, *lees:* mag.

§ 7. Te zamen te hulp, *lees:* te hulp. Conf. tit. 1, § 18.

TIT. XXX.

Lees: *Nyaercaep*, bl. 230.

§ 1. *Ma*, uit te doen; — naârkoop, *lees:* naâr aan hebben.

§ 3. Over, *lees:* voor.

§ 4. Ruiling met naâr, *lees:* ruiling, met naâr, en in den tekst: *wandel*, *myt nyaer.*

§ 7. De dochter enz., *lees:* dat dochter en zoon enz.

§ 8. Tweeden, *lees:* tweede; — van kind, *lees:* des kinds; — ook, *lees:* even zoo.

§ 9. *Lees:* Naardien dat de; — *zonen*,, lees: *zonen.*

§ 12. *Neen boed ende nyaer*, lees: *neen boed*, *ende nyaer*, en vertaal: geen bod, en naâr; — aangeboden, *lees:* opgeboden ware. Conf. § 3, h. t.

§ 14. Verkoopt, *lees:* is verkoopende, en daarna [is] gestorven, enz.; — opleggen en betalen, *lees:* opleggende zijn en betalende.

§ 15. Het bezeten, *lees:* dat bezeten; — na dien tijd, *lees:* daarna.

§ 16. Mag, *lees:* moet.

§ 17. *Lex*, lees: *lege;* — tot mindering, *lees:* in lijden; *forte legendum pro: meer in lien; meer waren in lien.*

§ 20. Bewezen, *lees:* aangetoond [gezegd].

§ 21. Om den, *lees:* en om den.

§ 24. Kan, *lees:* mag.

§ 25. Over, *lees:* voor; — die biedingen, *lees:* de biedingen; — elk zijn regt toewijzen, *lees:* te gader wijzen.

§ 26. Moet, *lees:* die moet.

§ 30. *Lees:* [voor] HANS; [voor] BINNERT; [voor] DOUWE.

TIT. XXXI.

§ 1. Land, hetwelk gelegen is, *lees:* landen, die liggende zijn.

§ 2. *Aegh ma to*, lees, *aegh to;* — moet, *lees:* behoort te.

§ 3. Mag niemand, *lees:* behoort iemand niet te schaden.

§ 4. Overeenkomst, *lees:* voorwaarde; — dien die, *lees:* wie die.

§ 5. Wie, *lees:* wien; — getuigen, *lees:* woorden; — verzwegen heeft, *lees:* verzwijgende is; — moet, *lees:* behoort; — hij heeft, *lees:* [hij] heeft.

§ 6. Mag, *lees:* die mogen.

§ 8. Hetwelk, *lees:* welke; — bezitter, *lees:* heer.

§ 9. Komende, *lees:* gekomen; — naar regt, *lees:* regtelijk doen. [te regt brengen.].

§ 10. Tegen den ferdban gedaan werd, *lees:* de ferdban gegaan ware; — tegen weezen, *lees:* of weezen; — dan moet enz., *lees:* dan is de regter ten allen tijde, hij zij geestelijk of wereldsch (verpligt) den ferdban onmagtig te verklaren.

§ 11. Fan, *lees:* van; — dat alsdan te, *lees:* dat te.

§ 13. Moeten, *lees:* behooren te; — al ware het, *lees:* al waren die met ferdban al verkregen in het regt.

TIT. XXXII.

§ 1. Elkanderen, *lees:* elkander.

§ 2. Moet, *lees:* behoort.

§ 4. In de bezitting ware van den verkooper,, *lees:* stond in des verkoopers bewaring,; — terughouden.., *lees:* onthouden.

§ 5. *Deer hij capit haed;*, lees: *deer hit capit haed;*, en vertaal: die het gekocht heeft; en is het zake, dat hij oneigen land heeft verkocht, en de betaling gebeurd heeft, die is schuldig, en behoort dat met zijn vrij eigen land dat te vervullen den koop.

§ 6. Omdat, *lees:* opdat; — dan van het geld:, *lees:* dan hij (heeft) van het geld:; — zaken wille, *lees:* zake wille.

§ 7. v. H. zegt: Is de overbrenging van *seckwird*, tit. 7, § 6, juist, dan zoude *seke* of *secke* ook den antwoorder, den beklaagde kunnen beteekenen. En als men dan *byhalde*, letterlijk *bijhouden*, voor *aanvullen* mogt opnemen, zoude men kunnen overzetten: dan of hij het den aangesprokene (hier de verkooper) weder aan land aanvullen laat.

§ 8. Iets, *lees:* ook; — *aet*, lees: *aee;* — vrij, *lees:* wel vrij; — kan, *lees:* mag; — indien dan enz., *lees:* dus heeft de verkooper den kooper niet uitgewezen.

§ 9. Vrije wil, *lees:* vrijen wil; — bevestigd, *lees:* vast.

§ 10. Te niete doen, *lees:* ontdoen.

§ 11. (Op goede mannen) geeft, *lees:* begeeft; — kan enz., *lees:* behoort volgens het regt niet stand te houden.

§ 12. En met twee enz., *lees:* en met twee voorwaarden maakt; de eerste koop en de eerste

voorwaarde behooren stand te houden, en die behooren voortgang enz.; — verzetten, *lees:* te koop aanbieden; — moet, *lees:* behoort.

§ 14. Dan mag niemand, *lees:* dan mag daar niemand een naâr aan hebben enz.

§ 15. Ruiling, *lees:* in ruiling.

§ 16. Van haar, *lees:* met haar; — mag, *lees:* behoort. Conf. tit. 27, § 3.

§ 17. Overeenkomst, *lees:* voorwaarde; — mag, *lees:* behoort.

§ 18. Gelijk geregtigd zijn tot de aanspraak, *lees:* der aanspraak gelijkelijk magtig zijn.

§ 20. Anders, *lees:* anders (derden); — mag, *lees:* behoort; — op een, *lees:* [op een].

§ 22. Dusdanige, *lees:* alzoodanige; — mag, *lees:* behoort; — bewezen, *lees:* aangetoond, gezegd; — wel uitwijst, *lees:* duidelijk zegt.

§ 23. Op, *lees:* met voorwaarde; — moet, *lees:* behoort. Lees: *dyr foer schyn sint*, en vertaal: die te voren geschied zijn.

§ 25. Moet men, *lees:* behoort men dat op nieuw te veranderen.

TWEEDE STUK.

TIT. XXXIII.

§ 1. In eigendom, *lees:* tot eigendom; — *datriucht*, lees: *dat riucht.*

§ 2. De erfenis, [bezitter] enz., *lees:* de wettige en echte bezitter.

§ 3. *Lees.* Wanneer dat er eene sententie en [een] vonnis enz.; — dat vonnis, *lees:* die sententie.

§ 5. Genot, *lees:* genot op; — En zoo, *lees:* En is de Kapelaan een monnik,; — al ware, *lees:* (al) ware.

§ 6. Moeten, *lees:* behooren.

§ 9. Of zoo, *lees:* of zoo; — *Vel sic*, lees: *vel sic:*.

§ 11. Zoolang enz., *lees:* alzoolang als hij het onverbeurd heeft, of onverwonnen is:; — tegenspraak of: *tweeërlei taal* (*taal en tegentaal*).

§ 12. Als, *lees:* tot; — Wanneer er, *lees:* Wanneer dat er; — moet, *lees:* behoort.

§ 13. Hetgene, *lees:* het al geene.

§ 14. Hij zich, *lees:* hij; — verder te enz., *lees:* daarvan verder te antwoorden, dan met zes eeden; enz.

§ 16. Hem zijne, *lees:* hun de.

§ 17. Het toegewezen, *lees:* haar toegewezen; — aangesprokene, *lees:* aangeklaagde, t. w., die aangeklaagd wordt wegens het plegen van geweld; — geene zaak, *lees:* eene zaak.

TIT. XXXIV.

§ 1. Moet, *lees:* behoort; — totdat het, *lees:* totdat zij; — ten zij, *lees:* ten zij, dat; — *ney to*, lees: *mey to*.

TIT. XXXV.

QUI, lees: *QUAE*.

§ 1. Het wondt, *lees:* het al wondt; — konde, *lees:* mogte; — *'t dyrt*, lees: *dyr 't:* — heeft het, *lees:* heeft den; — en het dan enz. *lees:* en het kome dan in eens anders hand, dan heeft hij den eigendom; — en in den tekst achter *ayndom* een; te plaatsen; — en in eene enz., *lees:* en in eens anders.

TIT. XXXVI.

VAN VERJARING, lees: *VAN VERJARINGEN*.

§ 1. Vaste, *lees:* gestadige,

§ 2. Dat hij een jaar enz., *lees:* het eene jaar,

het andere en het derde zeker en onbetwist buiten roof en buiten onregt, dat mag enz.

§ 3. Tienjarige bezitting, *lees:* tien jaar lang bezits.

§ 4. Indien, *lees:* Nadat dat.

§ 6. En dat niet, *lees:* en (men het) dezen niet; — den bezitter, *lees:* des heers; — van een goed het enz., *lees:* van een goed (het) aan eenen zekeren (heer) brengt, dat is, dat enz; — waar, *lees:* wanneer; — *offdeel*, ik lees liever *offdela.* Doe [zijne] uit.

§ 7. Aanspreekt, *lees:* spreekt; — aanspreken, *lees:* spreken.

§ 8. Degene, *lees:* degenen.

§ 9. Wanneer er, *lees:* Wanneer dat er enz.; — elkanderen, *lees:* elkander, en zoo telkens; — erve, *lees:* (dat) erf; — of erf, *lees:* of (dat) erf.

§ 10. De geheele christenheid, *lees:* het geheele Christenrijk; — dat het, *lees:* opdat het.

§ 11. Volgens regt, *lees:* volgens het regt.

§ 12. Aangeklaagden, *lees:* bezitter.

§ 14. Dat hoofdstuk. Hiermede wordt de vorige § bedoeld. — Overeenkomst, *lees:* voorwaarde; — moet, *lees:* behoort.

§ 15. Wanneer er, *lees:* Wanneer dat er enz.

§ 16. Niet een jaar, *lees:* niet één jaar; — het eigendom, *lees:* den eigendom.

§ 18. Landzaat, dat is, huurder; — daarom, *lees:* daarmede.

TIT. XXXVII.

§ 1. *Dat hem*, lees: *dat he 'm.* De Heer v. H. wil *ner to fere*, volgens overeenkomst, door *te voren* overzetten. Zie *Taalkundige Aanmerkingen, in voce.*

§ 3. Van zijn, *lees:* van den.

§ 4. Overeenkomst enz., *lees:* voorwaarde voor zekeren tijd, als huis en land enz.; — kan, *lees:* mag; — in zoodanigen staat, *lees:* in zulke zaken en staat.

§ 6. Aan wien, *lees:* wien.

§ 7. *Deer deer*, lees: *deer*; — hebben of geven,, *lees:* hebben, of geven; — *habbe joff jaen*, lees: *habbe*, *joff jaen*.

§ 8. *Alzo*, lees: *alzo*,; — alzoo, *lees:* alzoo,; — *fellaen*, lees: *fol laen*, en vertaal: eer hem vol loon toebehoort.

§ 9. Den, *lees:* de.

§ 11. Stads regt, *lees:* der stede regt die enz.

§ 13. Moet, *lees:* behoort.

§ 14. Kan, *lees:* mag; — goud, *lees:* gouds; — Dit staat, *lees:* Dit staat geschreven.

TIT. XXXVIII.

§ 3. Overeenkomst, *lees:* voorwaarde.

§ 4. *Dyr mey*, lees: *dyr ney;* — beproefd enz., *lees:* overtuigd, dat is [wordt het] bewezen, dat hij enz.; — moeten, *lees:* behooren.

TIT. XXXIX.

§ 2. Verantwoorden, *lees:* antwoorden.

§ 4. Overwerking, *lees:* overwerken.

§ 5. Desgelijks, *lees:* aan deze gelijk.

TIT. XL.

§ 1. Moet, *lees:* behoort; — *ued*, lees: *gued*.

§ 2. Moet, *lees:* behoort; — de andere, *lees:* de ander; — verantwoorden, *lees:* antwoorden.

§ 3. Anderen, *lees:* eenen anderen; — *schyldich*, *om*, lees: *schyldich om*.

§ 4. Verpligt, dat, *lees:* verpligt dat.

TIT. XLI.

§ 2. *Bysittera, dat.* Doe de comma uit.

§ 3. Dat er voorwaarden enz., *lees:* dat het bevoorwaard was, en [men] gezworen had.

§ 5. Overeenkomst, *lees:* voorwaarde.

§ 7. *Dat dyr lene ontfinzen haet, ende*, lees: *dat, dyr lene ontfinzen haet ende;* — dat die leen, *lees:* dat, die leen.

TIT. XLII.

§ 2. Stelt onder schadeloos houden, *lees:* stelt schadeloos te houden.

§ 4. Aanspreken, *lees:* spreken mag op den borg.

§ 5. *Der dada*, lees: *den dada.*

§ 8. *Een stal*, waarschijnlijk: *neen stal*, en dan te vertalen: geen stand.

TIT. XLIII.

§ 2. Het roerende have, *lees:* dat het goed van roerende have is.

§ 3. Verraden, *lees:* zich verraden; — instaan, *lees:* antwoorden.

§ 6. In zijnen boedel aangekomen, *lees:* ten deele geworden.

§ 7. Vervolgen, *lees:* straffen.

§ 9. Schulden, *lees:* de schuld.

§ 11. Gedagvaard zij, en vermaand en, *lees:* gedagvaard zij en vermaand, en; — vrije wil, *lees:* vrijen wil.

TIT. XLIV.

§ 1. Dat aan zijne, *lees:* dat hem aan zijne; — aanried, *lees:* veroorzaakte; — en hij grooten, *lees:* en (hij) grooten.

§ 2. Zeer, *lees:* al.

§ 5. Kwijt maken, *lees:* verliezen.

§ 6. Schadevoorkoming, *lees:* schade-betering. Conf. § 11, h. t.; de Heer v. H. zegt: Met eene kleine verandering van *him* in *hi* en doorhaling van *ma*, konde men vertalen: die behoort hij te vergelden.

§ 10. *Om gueden tyenst*, lees: *om Gueden tyenst*. De Heer v. H. wil: om goede dienst lezen.

§ 11. Conf. § 6, h. t.

§ 13. Kan, *lees:* mag.

§ 14. *Hweerso hij wil, deer*, lees: *Hweerso hij wil. Deer.* — *Wilken*, lees: *wilker.*

§ 15. *Lees:* Of iemand ook enz., en voor de; een,; — *riuch*, lees: *riucht.*

§ 17. Die men hem geeft. Dit *hem* ziet niet op *Fresa*, maar op den persoon, aan wien gegeven wordt; — te vorderen, *lees:* uit te tellen (te betalen.

TIT. XLV.

§ 3. Meineed hem, *lees:* meineed [hem]; — het evenwel, *lees:* hij des.

§ 5. *Fan orem. Ende* enz., *lees: fan orem; ende, fyf off sex orkenen moghen neen folle wird hoede in der seck of jefta sonder Prester;* zoo ook in de vertaling.

§ 6. Moeten, *lees:* behooren. Conf. tit. 44, § 16.

§ 7. Moet, *lees:* behoort te.

§ 10. Zijn geweten, *lees:* de [goede] trouw.

§ 11. Erwen, *lees:* erven.

§ 12. Terwijl hij, *lees:* terwijl dat hij.

§ 13. Vrienden, *lees:* magen (of verwanten).

§ 14. Geenerhande, *lees:* eenigerhande.

§ 15. Dat moet, *lees:* behoort dat te; — dien

het, *lees:* wien het; — even magtig, *lees:* evenwel magtig.

§ 17. Bevestigt het enz., *lees:* bevestigt hem en keurt hem goed, en daarom mag hij niet spreken daarna om de erfenis.

§ 18. Moet, *lees:* behoort; — hun, *lees:* hen.

TIT. XLVI.

§ 1. Geroepen, *lees:* gebeden; — [*minus solenne*] uit te doen; — zoo veel niet enz., *lees:* zoo vele niet krijgen mogt.

§ 2. Verzocht, *lees:* gebeden.

§ 3. Verzocht, *lees:* gebeden.

§ 4. Boekingen, dat is, legaten *ad pias causas;* — op eigen, *lees:* op zijn eigen; — dat weder, *lees:* ze weder.

§ 5. Mag, *lees:* moet; — *onriucht gued*, *ener*, lees: *onriucht gued ener.* Zoo ook in de vertaling.

§ 6. Laatsten wil, *lees:* laatsten [wil]; — belofte op gedaan, *lees:* boete opgezet.

§ 7. Onder hen, *lees:* onder zich.

§ 8. [Om het], *lees:* [om hem]; — die zaak, *lees:* de zaak; — die geheele, *lees:* de geheele; — de lieden, *lees:* den lieden; — niemand, *lees:* niets.

§ 9. Wanneer er drie enz., *lees:* Wanneer er drie gesteld zijn, [om hem] uit te voeren, in enz.; — niemand, *lees:* niets.

§ 10. En van hem, *lees:* en [de wil] van hem.

§ 12. Die de man, *lees:* dien de man; — houdt het, *lees:* houdt hij; — des, *lees:* dien.

§ 13. Overeenkomst, *lees:* voorwaarde.

§ 14. *Hweerom. Dat*, lees: *hweerom: dat;* — moet, *lees:* behoort; — de wil, *lees:* den wil; — noemt als, *lees:* heet aan.

§ 15. Overeenkomst, *lees:* voorwaarde.

§ 17. Aan den tijd, *lees:* tot aan den tijd.

§ 18. Dat het niet, *lees:* dat hij niet.

§ 20. Conf. § 4, h. t.

§ 23. Laking, *lees:* klagte, dat is, eene klagte strekkende om den regten erfgenaam het bezit te onthouden; — dat, *lees:* opdat; — beklaagt, *lees:* aanklaagt.

§ 29. Dan moet, *lees:* zoo behoort.

§ 35. Éénen man of ééne vrouw, *lees:* eenen man of van eene vrouw.

§ 36. Die uiterste, *lees:* dien uitersten.

§ 37. Uiterste, *lees:* uitersten.

§ 39. Verantwoorden, *lees:* antwoorden; — *oer*, lees: *foer.*

§ 40. Zoo neemt enz., *lees:* dat hij daarmede aanneemt.

§ 41. *Lees:* Een' uitersten wil enz.

§ 43. Is het, *lees:* is hij.

§ 46. Kan, *lees:* mag.

§ 47. Op zijn, *lees:* [of] op zijn.

§ 49. Dat hij, t. w., de uiterste wil; — is het, *lees:* is hij; — en het niet, *lees:* en [hij] niet; — zulks, *lees:* het [goed].

§ 53. Dat, *lees:* die.

§ 56. De kinderen, *lees:* die kinderen.

§ 58. Heeft het, *lees:* heeft hij; — alle, *lees:* altemaal, en plaats dit woord achter het woord *punten.*

§ 59. Het evenwel, *lees:* hij evenwel.

§ 60. Dat, *lees:* die.

§ 61. Zij het, *lees:* zij hem. *Inwint* schijnt hetzelfde met *innen*, *ynigen* in de volgende § te zijn.

§ 62. Moet, *lees:* behoort; — eenen anderen, *lees:* den anderen; — het eerste, *lees:* de eerste; — of gebruikte, *lees:* en gebruikte. De Heer v. H. merkt hier aan op de woorden: *dan ten opzigte van 't goed* (hetgeen men moet lezen: als ook van al de goederen), dat *ook* achter *als* schijnt vergeten te zijn; want het eerste testament konde toch niet gelden, ten opzigte van de goederen, welke de testator had terug ontvangen en gebruikte, en evenwel is deze bijvoeging, zegt hij, niet nutteloos om § 3, tit. 44.

§ 66. De Heer v. H. zegt: Ik geloof dat *spreeck* hier door *aanspraak* (*actio quaedam*) moet vertaald worden. Actien, van welke de testateur *tacite* had afgezien, konde de erfgenaam niet vervolgen, en hiermede kan ik mij zeer wel vereenigen; zoodat men moet lezen aanspraak, voor bespreking.

§ 67. De hand van dengenen, dien, *lees:* eene hand, aan welke; — dien het, *lees:* wien het.

§ 70. Dat iemand, *lees:* dien iemand; — dien uitersten, *lees:* den uitersten.

§ 71. Volgens regt, *lees:* volgens het regt.

§ 72. Heeft het, *lees:* heeft hij.

§ 73. Lees: *To naemmen; oder, ney — riuchtis*, en vertaal: te noemen; of — regt.

§ 77. Moeten, *lees:* behooren.

§ 79. Welke, *lees:* welken; — heeft geene, *lees:* die heeft geene; — aldus, *lees:* aldus van.

TIT. XLVII.

§ 2. Zijner toestemming, *lees:* verlof en toestemming van den zijnen (t. w. van zijnen eigenen erfgenaam).

§ 6. En wordt, *lees:* en (het) wordt; — wordt

hij, *lees:* wordt het; — der getuigen, *lees:* van getuigen; — en zegt, niet, *lees:* en zegt niet; zoo ook in den tekst, *ende seyt naet;* — deze en dergelijke, *lees:* alle dezer.

§ 7. Men hem, *lees:* men zich.

§ 9. Schoon enz., *lees:* en het in de waarheid zoo niet is voor God.

§ 10. Kunnen, *lees:* mogen.

§ 11. Nalaten, *lees:* voorts nalaten; — hem geven, *lees:* het geven.

§ 12. Moeders — grootmoeders, *lees:* moeder — grootmoeder, zoo ook § 13.

§ 14. Ook zoo die, *lees:* ook zoo, die.

§ 15. Die mogen enz., *lees:* en niet gewettigd mogen zij worden, noch eenig goed enz.; — kan *lees:* mag.

TIT. XLVIII.

§ 1. Men zal hen niet, *lees:* en zal men (hen) niet mede; — of, *lees:* en hunne.

§ 2. Zoodanige onechte, *lees:* zoodanigen onechten.

§ 3. Alle wettig, *lees:* al wettig; — en overgrootvader, *lees:* of overgrootvader; — zonder wortelen, *lees:* zonder wortel.

§ 5. Hun, *lees:* hen.

§ 6. Ingeroepen door eene onechte stem, *lees:* opgerezen van eenen onechten stam; — hunne, *lees:* (hunne).

§ 7. Moet, *lees:* behoort.

§ 9. Van vader enz., *lees:* noch van vader noch ook van moeder.

TIT. XLIX.

§ 1. Vader, moeder, *lees:* vader en moeder; —

in het vierde geslacht, *lees:* in den vierden graad, en zoo ook verder in deze §.

§ 3. Ontstaat, door, *lees:* ontstaat door.

§ 7. Moet [geestelijke] voogdij, *lees:* behoort de voogdij te enz.

§ 8. Zoo deze, *lees:* zoo er.

TIT. L.

§ 1. Hunne kinderen — hunne kindskinderen, *lees:* zijne kinderen — zijne kindskinderen.

§ 2. *Lees:* En er is geen enz.; — *et broderen* zal eene schrijffout zijn, en *ende* moeten gelezen worden.

§ 3. Van eene zijde, *lees:* van de eene zijde.

§ 5. Moeten, *lees:* behooren.

§ 7. Zoo zij even enz., *lees:* zijn zij even na verwant.

§ 11. Grootmoeders, *lees:* grootmoeder.

§ 16. *Lees:* Dat der volle zuster enz.

§ 17. Dan laten de volle enz., *lees:* alzoo menige volle broeders er zijn, laten zij elkander na (zoo vele erven er van elkander); — weren daarvan, *lees:* sluiten uit.

§ 19. Die den tronk, *lees:* die de tronk; — deze verwijzen, *lees:* dezen verwijzen; — *da buta*, lees: *buta da;* — *delgong*, *dosses*, lees: *disses delgong*.

§ 20. Moeten, *lees:* behooren.

§ 21. Wie het naaste is, waar niemand voor is, *lees:* die is naast, wien niemand voor is; — en zevenden, *lees:* en in den zevenden; — *doer*, lees: *deer*.

§ 22. Des regts, *lees:* naar dat regt.

§ 24. Geboren, is enz., *lees:* geboren is, en het haar niet verloren hebbe.

§ 27. Dat de, *lees:* en dat de.

§ 29. Wanneer er, *lees:* wanneer dat er; — moeten, *lees:* behooren; — zoowel, *lees:* even gelijk; — als, *lees:* en.

§ 30. Boven alle, *lees:* vóór alle.

§ 31. Aanvaarden, *lees:* opbeuren of beuren; — het volle enz., *lees:* voldaan zullen worden uit de nalatenschap, en anders enz.; dat is: dat de ouders in het testament voor elke der zusteren de *legitime* portie bepalen, waarmede dan elke van haar zich voldaan zal houden; — in dat geval sloten de broeders haar voor het meerdere uit. v. H.

§ 34. *Schya* zal *schaya* moeten zijn.

§ 37. Hetzij, *lees:* ook zoo.

§ 40. Alles te, *lees:* al te; — de halve, *lees:* den halven; — moet, *lees:* behoort; — meerdere boedels, *lees:* meer van den boedel.

§ 41. Leidt zij dan de man, *lees:* zoo leidt zij den man; — verteerde zij en bragt zij; *lees:* en verteerde (hij) en bragt (hij); — valt het, *lees:* laat het na; — hij sterft, *lees:* hij stierf; — vererve, *lees:* nalate; — dat is even wettig, *lees:* zoo is zij evenwel wettig gehuwd.

§ 42. Moet, *lees:* behoort.

§ 43. Zoo zijn de zusters, *lees:* zoo zijn de zusters (kinderen).

§ 44. Moeten, *lees:* behooren; — *fetha* ik lees liever *jeftha*, en lees dan in de vertaling voor ooms, of.

§ 45. Ander, *lees:* andere.

§ 46. Diefsgewijze, te weten, bij eerstgemelde; — geen der drie enz., *lees:* van die drie kinderen geen het ander gelijk.

§ 48. En naar *Rome*, *lees:* en zij naar *Ro-*

me; — *lawa;*, lees, *lawa*,; — nalatenschap;, *lees:* nalatenschap,.

§ 49. Vaders en grootmoeders erfenis, *lees:* vaders nalatenschap en grootmoeders nalatenschap.

§ 50. *Lees:* Zoo er is een man of eene vrouw, die ten tweeden male gehuwd is; — *tamen zonen and ane odera tamen* enz., lees aldaar: *tame;* — of twee. Indien enz., lees: of twee, indien enz.; — *tweer. So*, lees: *tweer*, *so*; — Zoo verzekert zij enz., *lees:* Zoo verzekeren de broeders elkander het goed weder, of alzoo veel; indien zij niet voorttelen, dan nemen zij (daartoe) acht enz.; — Zoo een der enz., *lees:* Zoo van de volle broeders een sterft, enz.

§ 56. De naaste, *lees:* den naasten.

TIT. LI.

§ 1. Kan, *lees:* mag; — ongeloovig, *lees:* wangeloovig; — de ouders, *lees:* hunne ouders.

§ 2. Behalve in zaken, enz., *lees:* behalve in de zaak, welke tegen de overheid (misschien wel hier beter tegen de handeling, overeenkomst, contract) is of enz.; — boel, misschien beter: vrijster, vriendin. — Dit woord *holda* is nog overig in 't Hoogduitsch en ook in het Hollandsche *hou* en *trouw;* ten minste, zegt de Heer v. H., schijnt mij toe, dat *holda* (geliefde) van *amije*, hier voor, verschilt; misschien komt het echter op hetzelfde uit. — Ongeloovig, *lees:* wangeloovig.

§ 3. Ongeloof, *lees:* wangeloof.

§ 4. Hierom hebben, *lees:* hierom zoo hebben.

§ 5. Zijn alle, *lees:* zoo zijn alle.

TIT. LIV.

§ 1. Moet, *lees:* behoort.

§ 4. Ander te ontgaan, *lees:* ander (die) te ontgaan; — hij is, *lees:* zij is.

§ 7. Kan doen, *lees:* doen mag.

TIT. LV.

§ 1. Moet, *lees:* behoort.

§ 2. *Lees:* Wat men in den regtmatigen enz.

TIT. LVI.

§ 1. Alle heilige, *lees:* aller heiligen verdiensten en aller missen en aller gebeden,.

§ 3. Dat diegene enz., *lees:* dat diegene, die moet niet het heilige sacrament ontvangen; — en het te, *lees:* en dat het te.

§ 5. Is, *lees:* die is.

§ 10. Misdoet, letterlijk: *verwerkt*, dat is, verbeurt; de Heer v. H. zegt: en daarom veelligt juister: verliest (of verbeurt) de gunst van enz.

§ 12. *Libbenee*, lees: *libbende;* — *him.* Ik lees liever *mei*, en vertaal: dat mij aan ziel en ligchaam gebeuren mag.

TIT. LVII.

§ 10. Zijn waar, *lees:* houden stand.

§ 11. Zoo noemt men dien uitersten, *lees:* zoo heet die uiterste.

TIT. LVIII.

§ 1. Vermoedt, *lees:* vermoeden; — *dat sterfft*, liever: *dat hij sterfft.*

§ 3. *Lees:* Op eene andere plaats vindt gij, dat zij eenen zijn (verpligt) schuldig te maken enz.

§ 4. Moet, *lees:* behoort; — geene schade van alles, *lees:* daarvan geene schade hoegenaamd.

§ 5. Geheele schade, *lees:* schade geheel; — die, *lees:* wat.

§ 7. Wetten, mag men enz., *lees:* wetten: dat men geweld met geweld verdrijven mag.

§ 8. *Lees:* Wie eenen; — hetgene, *lees:* wat zoo; — wat degenen, *lees:* dengenen; — aanvallers, *lees:* aanvangers; — hen, *lees:* hun; van dengene, *lees:* van dengenen; — straffe, *lees:* straffe schuldig.

§ 10. Erkent, *lees:* belijdt; — verpligt was, *lees:* is schuldig; — dat is, die hem nog baten mogte.

§ 11. Uit, *lees:* in.

§ 12. Hen, *lees:* hun.

§ 13. Iemand eenen mensch, *lees:* een mensch eenen anderen.

§ 14. Volgens, *lees:* volgens het; — strijdender enz., *lees:* strijdende hand, en wat enz. — Dit, *lees:* Dat.

§ 15. En daar, *lees:* en [die] daar.

§ 19. De Heer v. H. merkt hier aan: Indien te gader komen hier niets anders dan *trouwen* beteekenen kan, dan zoude ik toch overzetten: Wie hunner het eenen anderen (derden) verbergt, dien mag men. — Doch hij zoude *to gara commet* liefst als beteekenende: te zamen strijden opvatten, doch *oen orem* altijd als: *aan eenen* derden. De bloote verzwijging van eenen tweestrijd is straffeloos zegt hij.

§ 24. *Lees:* wanneer dat er; — en weet enz., *lees:* en dat weet men niet; — eene, *lees:* een.

§ 25. *Lees:* wanneer er; — algemeen, *lees:* gemeenschappelijk; — gemeene, *lees:* gemeenschappelijke; — eenen schuldigen, *lees:* één schuldiger.

§ 26. Dan moet enz., *lees:* dien mag hij dooden; — en verbiedt enz., *lees:* en gebiedt hem,

dat met zijne vrouw niet te doen. De Heer v. H. zegt, dat *lyauuem menscha* niet overgezet is; zoude het niet zijn, zegt hij, een ander lievenden mensch kozen ziet, dat is, kozen, *tanquam* een lievend mensch, *tanquam* een minnaar.

§ 28. Alle vermogen, *lees:* al haar vermogen; konde, *lees:* mogt; — men het, *lees:* men [het]; — daarna, *lees:* daarvan.

§ 29. Of wonden [krijgt], *lees:* of eene wonde; — iemands, *lees:* des anders; — wille, *lees:* wil; — zamen, *lees:* te zamen; — dan, *lees:* zoo.

§ 30. Toorn, *lees:* grammen moede; — dan, *lees:* zoo.

§ 34. Zoo hij hem, *lees:* of hij hem; — *ag er is*, lees: *agirs*; i. e. *aegh er is*, voor: *aegh hi hit*.

§ 35. Beider, *lees:* ieders. Conf. § 29.

§ 36. Altijd waarheid enz., *lees:* dat die moeten altijd waar zijn of han-schuldig wezen; — het volk betrapte den dief, en doodde; *lees:* en de lieden betrapten den dief, en doodden.

§ 37. En de een, *lees:* [en] de een; — gebeurde het dan, *lees:* of het dan zoo viel; — *deer heer*, lees: *deer deer;* — dezelfde enz., *lees:* het zelf, die daar heen ging.

§ 38. Met geen, *lees:* uit geen; — spelende, *lees:* in spel; — volgens, *lees:* volgens het.

§ 39. *Deer wr* staat hier voor: *deer er wr*, of: *deer deer wr*, zoo ook tit. 77, § 9.

§ 40. Of nood, *lees:* of in nood; — *wandweesigheed*, ik lees liever: *van dweesigheed*.

TIT. LIX.

§ 2. Insgelijks ieder, doe *insgelijks* uit; — pand, *lees:* roofgoed.

§ 4. Gestolene; *lees:* gestolen roofgoed.

§ 7. Dezelve, *lees:* die zelf.

§ 9. Gestolene, *lees:* roofgoed.

§ 10. Afgestolen, *lees:* geroofd; — ontstolene, *lees:* ontroofde.

§ 12. Magt, *lees:* geweld, — dan zal, *lees:* dat zal.

§ 13. Eersten, *lees:* eerste; — wedergeeft, *lees:* weder heeft.

§ 16. Met acht, *lees:* [met] acht.

§ 17. De ziel, *lees:* zijne ziel; — hem gebragt, *lees:* zich gebragt; — is genoeg, *lees:* dat is genoeg.

§ 18. Moet, *lees:* behoort; — zetten, *lees:* zitten.

§ 19. Eer hij, *lees:* eer men.

§ 20. Verdedigen, *lees:* wederspreken.

§ 21. Beroofd, *lees:* geroofd.

TIT. LX.

§ 2. Tot den diefstal of tot de, *lees:* tot diefstal of tot rooven; — dan daar, *lees:* dan door.

§ 3. Negenderhande, *lees:* op negenderlei; — toelating, *lees:* aanhitsing; — is. Deze, *lees:* is, deze; — *is. Disse*, lees: *is*, *disse*.

§ 5. Konde, *lees:* mogt.

§ 7. Dat niemand verbeure; *lees:* dat er niemand verbeurt.

§ 8. Dan hij, *lees:* dan die.

§ 9. Weigerde, *lees:* weerde.

§ 10. Zooverre, *lees:* voor zooverre.

§ 12. De Heer v. H. vertaalt: dan mag hij hem overmeesteren, d. i. dooden; letterlijk: *overwerven*.

§ 13. Ten tweeden male; *lees:* ten tweeden

male, zoo enz. Conf. tit. 62, § 11; — moet, *lees:* behoort.

§ 14. Te regt, *lees:* vóór het regt.

§ 15. Dan moet hij enz., *lees:* dan mag hij het zijne weder stelen, of zoo veel goeds als het zijne.

§ 19. Zal hij, *lees:* zal hij (het) wedergeven. De Heer v. H. wil voor: *hij wederjaen*, *hyt wederjaen* lezen, waarmede ik mij wel vereenigen kan.

TIT. LXI.

§ 2. En omdat enz.; de Heer v. H. vertaalt: en opdat hij het goed vordere aldaar, waarom hij in regten konde gesproken hebben bij zijn leven.

TIT. LXII.

§ 2. Schuldig,, *lees:* schuldig [als],.

§ 7. Dan ware hij, *lees:* hij ware.

§ 9. Zal men hem enz., *lees:* behoort men die vrij te spreken.

§ 11. Conf. supra, tit. 60, § 13.

§ 12. Kwader harten, *lees:* een kwaad hart.

§ 14. Deden, *lees:* dreven; — elkanderen, *lees:* elkander.

§ 16. Iemand zijne enz., *lees:* iemand zelf zijne beleediging of [zijn] onregt. Hier volgen alsdan in 't M. S. eenige aanhalingen in 't latijn.

TIT. LXIII.

§ 1. Geschreven regt, *lees:* regt.

§ 2. Aanspreekt, *lees:* bespreekt; — als, *lees:* als [met]; — zoo groot, *lees:* zoo groot als; — *al dat riucht*, lees: *als dat riucht.*

§ 3. Aflaten, *lees:* nalaten.

§ 4. Die gaan, *lees:* dat gaan.

§ 5. Die is, *lees:* die is het.

§ 7. Door den dood dergenen, *lees:* met den dood desgenen; — hebben, *lees:* heeft; — dergenen, *lees:* desgenen.

§ 9. Naar regt, *lees:* naar het regt; — *wr-uonnen. Is*, lees: *wruonnen, is;* — overwonnen. Is, *lees:* overwonnen, is; — mag, dan zal, *lees:* mag; en ook zal.

TIT. LXIV.

§ 1. Met opzet, *lees:* door zijne schuld.

§ 4. Moet, *lees:* behoort.

§ 5. Door wien, *lees:* waaraan.

§ 6. Conf. § 15, h. t.

§ 7. Hier is bij het drukken: *neen ban fan habba.* uitgelaten.

§ 8. Zwemmend dier, *lees: swommel dyeer;* zie *Taalkundige Aanmerkingen*; — ze uit drijft, *lees:* drijft hij ze uit.

§ 12. Ten kwaadsten, *lees:* ten kwaadste.

§ 13. Het voordeel, *lees:* de bate.

§ 15. Conf. § 6, h. t.

§ 16. *Needtrefft is:*, lees: *needtreft is*,; — nooddruft is:, *lees:* nooddruft is,.

§ 17. Zoo het, *lees:* Zoo het van; — welke, *lees:* dat; — zoo zij, *lees:* zoo het.

§ 18. De beleedigde — is schuldig, *lees:* den beleedigde — is men schuldig.

§ 26. Moeit, *lees:* is moeijende.

TIT. LXV.

§ 4. Openbaart, *lees:* openbarende is.

§ 6. Heimelijke, *lees:* heimelijke zaken.

§ 13. Of zij zijn, *lees:* of zij [moeten] zijn.

TIT. LXVI.

§ 5. Vredebreker, *lees:* vredeloozen verbreker.

TIT. LXVII.

§ 4. Moet, *lees:* behoort.

§ 6. *Leyntuler*, lees: *leyntaler*.

TIT. LXVIII.

§ 1. Overeenkomsten, *lees:* voorwaarden.

§ 5. Wegens, *lees:* om; — aller, *lees:* alle.

TIT. LXIX.

Lees: PROSCRIPTORUM.

Lees: LXIX.

§ 1. In glossen, *lees:* in de glosse; — niemand, *lees:* iemand.

§ 2. Eersten, *lees:* eerste.

TIT. LXX.

§ 1. De Heer v. H. teekent hier aan: Zoude men hier voor het tweede *Godis* niet lezen moeten *goedes* of *goedis;* en niet moeten overzetten, en niet om goeds wille, dat is, ter zake van hunne bezittingen?

TIT. LXXI.

§ 6. Hen dan, *lees:* hun dan.

TIT. LXXII.

§ 4. Noch bij zich, *lees:* noch [die] bij zich; — noch havikken, *lees:* geen havikken.

§ 6. *Leka;*, lees: leka,; — leek;, *lees:* leek,.

TIT. LXXIII.

§ 1. *Folbynga*, ik lees liever: *folbrynga*.

TIT. LXXIV.

DENGENE, lees: *DENGENEN*; — *OF GEWELD*, lees: *OF* [*HUN*] *GEWELD*.

TIT. LXXV.

§ 3. Den ingang en den uitgang, *lees:* de ingang en de uitgang.

§ 6. Hierop, *lees:* Hierop zoo.

§ 7. *Wirt ne*, lees: *wirt er.*

§ 9. Evenwel zoo, *lees:* zóo; — want het, *lees:* want wat.

TIT. LXXVII.

§ 1. Zoo zij hem, *lees:* opdat zij hem.

§ 4. Jongere, *lees:* jonger.

§ 9. Gelijk, *lees:* even gelijk; — moeten — [hebben], *lees:* zij hebben den kost en hunne nooddruft daarvan.

TIT. LXXVIII.

§ 2. *Lees:* Wanneer dat er enz.

§ 3. Vreden, *lees:* den vrede.

TIT. LXXX.

§ 2. Mag, *lees:* moet.

§ 3. Verbiedt, *lees:* verbiedt het.

§ 6. En dat het niemand enz., *lees:* En dat het iemand niet doe of zegge van zichs zelvens wege.

TIT. LXXXI.

§ 2. *Off hit een stal haet in da riucht.* Hier schijnt iets te ontbreken.

§ 5. Dat zij van elke zijde enz., *lees:* dat hen van elke zijde openbare en bewijsbare dwaling of onwetendheid verontschuldigen mogen.

§ 13. Of raad geeft enz., *lees:* of [hem] raad geeft.

§ 14. *Bestudeert* zal hier in de beteekenis van praktijk uitoefenen moeten genomen worden.

§ 15. Menigmalen, *lees:* op menigerlei wijs; — de waarheid, *lees:* het woord.

§ 16. Geschrevene, *lees:* geschreven.

§ 22. Pag. 27, *lees:* 277. De Heer v. H. wil voor: het de Paus en het de Bisschop, lezen: hem

de Paus en hem de Bisschop; — zoo erg, *lees:* zoo.

§ 23. De muis enz., *lees:* (door) de muis eten laat of (door) ander ongedierte.

TIT. LXXXII.

§ 3. En verlof, *lees:* en (zijn) verlof.

§ 6. Dit is nietig., *lees:* dat dit nietig is.

§ 8. Wanneer er, *lees:* waar.

§ 13. Overeenkomsten, *lees:* voorwaarden; — of toestemming enz., *lees:* en geene toestemming of wil daartoe doen,.

§ 15. Wat de man, *lees:* (van) wat de man.

TIT. LXXXIII.

OVER, lees: *VAN.*

§ 2. En zij niet enz., *lees:* en er niet gescheiden wordt.

§ 3. Elkanderen, *lees:* elkander.

TIT. LXXXIV.

§ 3. De Heer v. H. wil *hij* voor *zij*, en *haar* voor *hem* lezen, en in den tekst *hyo* en *him;* — dat is geen echt, *lees:* daar is geen echt.

§ 7. *Crescite et*, lees: *Crescite*,.

§ 8. Vervullen, *lees:* al vervullen.

§ 9. Dan het meerdere te doen., *lees:* dan (dat) men het meerdere doe.

§ 11. In het geregt, *lees:* voor het geregt.

§ 15. Onder de zeven, *lees:* gedurende zeven, d. i.: zoo zij zeven jaren lang te zamen opgevoed worden, of, gelijk het volgend art. zegt: *te zamen gezeten zijn.*

TIT. LXXXV.

§ 1. *Schuur.* Zie *Taalkundige Aanmerkingen;* — of, *lees:* noch.

§ 2. De belangrijkheid dezer wetsbepaling kunnen wij niet met stilzwijgen voorbijgaan, en plaatsen hier eene aanmerking, welke wij aan den Wel Edel Gestrengen Heer Mr. A. van Halmael Jr. te danken hebben.

Voltaire zegt in zijne *Dictionnaire philosophique* op het woord *Impuissance*, dat deze wetsbepaling alleen in *Frankrijk* bekend was. » *La plus grande épreuve* (zegt hij) *à laquelle on ait mis les gens accusés d'impuissance a été le congrès. Le président* Bouhier *prétend que ce combat en champ-clos fut imaginé en France au quatorzième siècle. Il est sûr qu'il n'a jamais été connu qu'en France.*

Cette épreuve dont on a fait tant de bruit n'était point ce qu'on imagine. On se persuade que les deux époux procedaient, s'ils pouvaient, au dévoir matrimonial sous les yeux des médecins, chirurgiens et sages-femmes; mais non, ils étaient dans leur lit à l'ordinaire, les rideaux fermés; les inspecteurs, rétirés dans un cabinet voisin, n'étaient appelés qu'après la victoire ou la défaite du mari. Ainsi ce n'était au fond qu'une visite de la femme dans le moment le plus propre à juger l'état de la question. Il est vrai qu'un mari vigoureux pouvait combattre et vaincre en présence de témoins. Mais peu avaient ce courage."

Zoodanig eene proef heeft in 1659 de Markies de Langeais met zijne echtgenoot Marie de St. Simon ondergaan, waarna hij bij regterlijk vonnis onmagtig is verklaard, zijn huwelijk van geene waarde, en hem verboden wederom te trouwen. —

Niettegenstaande dit Arrest, trouwde hij met DIANA DE NAVAILLES en won daar zeven kinderen bij. Kort hierna werd dit *congrès* afgeschaft.

BOILEAU in zijn achtste satyre zinspeelt hierop, als hij zegt:

Jamais la biche en rut n'a, pour fait d'impuissance,
Trainé du fond des bois un cerf à l'audience,
Et jamais juge entre eux, ordonnant le congrès,
De ce burlesque mot n'a sali ses arrêts.

Men ziet dus, dat VOLTAIRE hier te veel gezegd heeft, en het zoude ons niet verwonderen, in de oude wetten van andere natiën iets dergelijks te ontmoeten.

TIT. LXXXVI.

§ 2. *Penitencira*, lees: *penitencia.*

§ 3. Ontkentenis — bekentenis. Zie hetgeen wij boven aangeteekend hebben; de zin is: indien de zaak niet voor het regt *bepleit* wordt.

§ 8. Kenbaar, *lees:* openbaar.

TIT. LXXXVII.

§ 1. *Lyaeffjeffta.* Zie *Taalkundige Aanmerkingen.*

AANHANGSEL.

Bl. 32, § 7, reg. 5. v. o., een, *lees:* een',.

Bl. 37, § 44, reg. 13 v. o., *alst*, lees: *als 't.*

Bl. 50, § 8, reg. 1, *oentamen*, lees: *ontamen.*

Bl. 60, § 14, reg. 8 v. o., wat verwillekeuren, *lees:* wat zich verwillekeuren.

Bl. 61, reg. 4, zou kunnen zijn (voor, *lees:* zou kunnen zijn. Voor.

Bl. 61, reg. 6, doemen), 't geen den zin bij, *lees:* doemen, 't geen den zin van bij enz.

Bl. 61, § 17, reg. 8 v. o., gebrek in, *lees:* gebrek aan.

Bl. 68, § 3, reg. 6 v. o., niet zweert, *lees:* (niet) zweert.

Bl. 69, reg. 7, hebben, of, *lees:* hebben. Of.

Bl. 69, reg. 14, te spreken., *lees:* te spreken."

Bl. 69, reg. 20, de getuigen, *lees:* dat de getuigen.

Bl. 70, reg. 5, *hun*, *lees:* hun.

Bl. 70, reg. 7, tegen getuigen, *lees:* tegen-getuigen.

Bl. 78, reg. 3 v. o., hem, *lees:* hun.

Bl. 78, reg. 1 v. o., woont., *lees:* woont."

Bl. 79, reg. 7 en 9, de zoenslieden, *lees:* den zoenslieden.

Bl. 80, reg. 24, den partijen, *lees:* der partijen.

Bl. 81, reg. 19, [onmatig], *lees:* [onmagtig.]

Bl. 82, reg. 20, achter *want* te voegen: In den tekst achter *da*, en in de overzetting achter *toen* eene comma te zetten. Reg. 27, geen, *lees:* niet; — reg. 22, dien, *lees:* [dien].

Bl. 86, reg. 7 v. o., *lees:* zijn, *lees:* hunner.

Bl. 88, reg. 16, over enz., *lees:* over de enz.

Bl. 90, reg. 12, wie, *lees:* wien.

Bl. 91, reg. 8, schuldig,, *lees:* schuldig, reg. 9, vervullen den koop, *lees:* vervullen, den koop, reg. 21, laat, *lees:* late.

Bl. 93, reg. 5, of: *lees:* , *lees:* tweeërlei taal, reg. 8, Hetgene, *lees:* Het geene.

Bl. 95, reg. 5, achter staat te voegen: als zij was.

Bl. 96, reg. 9, stelt, *lees:* stelt, reg. 21, § 6, *lees:* § 6, Een ander, *lees:* eenen anderen.

Bl. 97, reg. 4 v. o., Vrienden, *lees:* Onder de vrienden, *lees:* onder de magen enz.

Bl. 98, reg. 6, hun, *lees:* hen, *lees:* hen, *lees:* hun.

Bl. 99, reg. 22, Dat hij, *lees:* Dat hij niet redelijk is.

Bl. 100, reg. 5, hetgeen, *lees:* waarvoor.

Bl. 102, reg. 10, er is, *lees:* is er.

Bl. 107, reg. 3, een ander, *lees:* eenen anderen.

Bl. 108, reg. 6, Magt, *lees:* Mans magt, *lees:* mans geweld, reg. 7, dan zal enz., *lees:* dan zal hij het, *lees:* dat zal hij, reg. 18, beroofd enz., *lees:* Goed beroofd, *lees:* goed geroofd, reg. 21, rooven, *lees:* roof.

Bl. 109, reg. 17, voor: Zal, *lees:* zelven, enz. lees voor dit woord: zelf.

Bl. 112, reg. 10 v. o., mogen, *lees:* moge.

TAALKUNDIGE AANMERKINGEN

OP DE

JURISPRUDENTIA FRISICA.

A.

Aldulck, zoodanig, Tit. 3, 6; 26, 15. In 't O. M. vindt men *aldalk;* de *d* schijnt in dit woord met de *ts* verwisseld, en *altsulk* of *alsulk* oorspronkelijk geweest te zijn. *Alzulke*, d. i.: dusdanige. De uitspraak schijnt hier de oorspronkelijke schrijfwijze verdrongen te hebben. Elders vindt men *alsulke*, Tit. 1, 48; *alsuke*, Tit. 27, 13, en *alsukadenigha*, zoodanige, talis, Tit. 26, 16.

Allyckho, qualicumque modo, om het even hoe, letterlijk: *algelijk hoe*, Tit. 30, 25.

Altera die post translacionis Martini, d. i.: den 5 Julij, Tit. 3, 6.

Andlet, facies, aangezigt, gelaat, Tit. 60, 13. Hoogd. *Antlitz*, IJslandsch *andlit*, en *at lita*, aspicere, waarmede ons *gelaat* verwant schijnt te zijn. In 't *Emsiger Landregt*, 1, 13,

vinden wij *onsecht*, facies, en in den 2en *Emsr. codex*, *ondlethe*: *Tho fara tha elmathiande Godes ondletha*, ante faciem Dei omnipotentis, voor het aangezigt van den almagtigen God; bij LEYE vinden wij: *andwlit* en *ondwlit*.

A wey jaen, weggeven, dare alicui aliquid, Tit. 25, 27; 45; 11 *perditus*, verloren; *ab*, *de*, weg, Tit. 54, 3; O. F. W. 11, 12. *Brockm. willk.*, 25, *a wey drega*, wegdragen, auferre. LEYE: *aweg*, absens, deest. Dit *awey* schijnt hetzelfde met het Lat. *a via*, van den weg, te zijn.

B.

Baesler, baselaer, Tit 72, 4. Bij DU CANGE, I, 1059, vindt men: » BASSILLARDUS, Pugio, vel sica. Catholicon: *Baselard*, *clunabulum*. Ita recte reponit, pro *clunabulum*, Somnerus ex Isidoro et Turnebo, lib. 19. Adv. cap. 32. Henr. Knyghton, lib. 5. *Arrepto Basillardo transfixit Jack Straw in gutture*. Et mox: *Cum alio Basillardo penetravit latera ejus*. Item pag. 2731. *Les Vicomtes..... aient pouare d'arester tous les contravenants*, *et les Baselardes*, *d'aggers*, *et espées*." IJsl. *bæsingr*, gladius (quia reconditus servatur), Sabel. CARPENTIER: » BADELARE, Ensis brevis species, *bazelaire* Gall. *Un petit coustel portatif*, *appellé Baudelaire*, *Bazalardus*, *Bazelare*."

Bannena synde-thinge, bevolene zeend-geregt, Tit. 15, 63; *banden*, Tit. 12, 30; *bonnena fretha*, bevolene vrede, *Huns. L.R.* 3, 6. *Asegabuch*, 9, 9.— O. F. W. 12, 19 vinden wij *bannena faran*, publieke wegen, landswegen, wegen, welke door de gezamenlijke ingezetenen moesten onderhouden worden. Het zal dus hier van *ban*, juris-

dictio, jus, afkomstig zijn: Bij de wet verordende zittingen van den zeend van het volksgerigt enz. Zie omtrent het *zeendregt* O. F. W. 7 deel, § 1, en 1 deel, § 23.

Bedeldeggen, dies orationis, biddagen, Tit. 5, 1. Het komt mij voor, dat hierdoor de groote en kleine vastendagen bedoeld worden, welke voor sommige kerkfeesten, als voor Pinkster, Allerheiligen en anderen, zoo ook op de drie kruisdagen, St. Marcus enz., gehouden worden, en men zal dan hier moeten vertalen: *en op de groote vastendagen en des zondags en op de andere vastendagen.*

Bedelns, Tit. 30, 19, hebben wij door *ter bede* vertaald, en *bedels*, Tit. 46, 68, door *boedelgifte.* Wij vinden in 't IJsl. *bedia*, socia Thori, en *bedr*, socius Thori, echtgenoot. Onzes inziens zal het hier die goederen moeten beteekenen, waarover een meisje beschikken, en die zij aan haren aanstaanden echtgenoot als huwelijksgift geven konde.

Behaniget, damno affectus, benadeeld, Tit. 31, 10; 32, 15, Tit. 18, 18 en Tit. 54, 6 *hana*, beleedigde. Zoude ons hoonen, beleedigen, hier niet mede in verband staan? E. L. 3, 44 *hent*, nocet, E. L. 2, 7 *henet*, læsit, heeft beleedigd, en Tit. 75, 3 *byhanet*, læsus.

Berst, deficit, ontbreekt, Tit. 60, 22, schijnt mij toe eene omzetting van *brest* (*st* is *k* en dus *brekt*) te zijn. 1 *Ems. cod.* 2, 6, en *Oud Fivel.* L.R. 2, 6.

Berthe, onus, bezwaar, Tit. 46, 49 en Tit. 32, 12, en *bernthe*, Tit. 28, 19; 79, 2. Leye *berthen*, sarcina, onus; IJsl. *bær*, ferendus, draagbaar, *at bera*, ferre, portare; Kil. *boren*, Angs. *beare.*

Beschat, decisus, gescheiden, bescheiden, Tit.

34, 1, beslist met het regt. Doch Tit. 44, 7 en Tit. 15, 29 *beschat*, discretus, bescheiden.

Beth, iterum, weder, melius, beter. Het denkbeeld van eene betere sluit eene tweede (weder) aanspraak in zich; misschien is het wel hetzelfde woord in beide beteekenissen. Zie Tit 56, 2. Wij vinden het ook *bet* geschreven, zoo als Tit. 24, 7; 27, 14 en O. F. W. 1, 55; ook vinden wij *betha*, E. L. 1, 90, en *beta*, 1 *Ems. cod.* 5, 18, herstellen, en *betera*, beteren, satisfacere.

Byclamd, betrokken, Tit. 59, 23, is verwant met klemmen bij Kil. stringere, arctare, pervellere, interpremere, IJsl. *at klemma*, coarctare, alhier: in eene zaak beklemd, d. i. betrokken, worden.

Byclocket, bene administrat, verzorgt, Tit. 26, 14. IJsl. *klókr*, prudens et callidus, ons kloek, oppassend, zorgvuldig; bekloeken, oppassen, verzorgen. *Byclockien*, Tit. 26, 13.

Bygripen, redargutus, reprehensus, comprehensus, gevat, Tit. 20, 17. Kil. *begrijpen*, berispen, reprehendere, perstringere, redarguere; *begrijpen*, comprehendere, en vanhier Tit. 6, 7 *bygryplyk*, peremtorie, dat is: bevatbaar, dat men vatten kan, i. e.: vermag met regt, zoo als ook uit het aangehaalde voorbeeld aldaar duidelijk blijkt.

Byhanet, Tit. 75, 3. Zie *Behaniget*.

Byhyeld, custodia, behoedenis, verzorging, hetzelfde met behoudenis, Tit. 26, 12, Tit. 46, 67; *halda*, *helda*, *hielda*, *holda*, *houden*, *hoeden* zijn allen woorden van eene en dezelfde beteekenis.

Byhyndiget, gehoond, gelaakt, vituperatus, Tit. 64, 23. Dit woord schijnt met *hena*, *beschädigen*, *verletzen*, *mishandeln*, *beschuldigen*, *höh-*

nen, bij Wiarda *Altfr. Wörterb.* in verband te staan, en het verschil bloot in de letterverwisseling van *e* in *y*.

Byhlya, accusare, beschuldigen (beluiden), Tit. 12, 15, is verwant met *hluud*, Tit 6, 2; 15, 50.

Byhlinga, confessio, bekentenis, Tit. 65, 17; dit is ons oud *belijen*, waarvan ons tegenwoordig belijden.

Byhowes, Tit. 12, 28, voor *byhowet hit*, behoeft het.

Bikera, immiscere se rei alicui, zich met eene zaak bemoeijen, Tit. 26, 4; bekeeren, zich tot iets wenden, begeven, dus: belang in iets stellen, zich mede bemoeijen. Tit. 21, 10 vindt men het woord in dezelfde beteekenis en Tit. 72, 3 insgelijks. In 't *Charterb. van Vriesland*, 1, 746, komt het in de beteekenis van *molestare*, hinderen, voor: *ende nemmen van ws forbonden weyne hem deer oen toe bikeren*, en niemand uit krachte van ons verbond hem daarin te hinderen, of wil men: zich daarmede te bemoeijen.

Bylecket, declinare, laken, wraken, Tit. 19, 8; zie verder: Tit. 18, 19 en Tit. 46, 23 en Tit. 6, 5 en 14 vinden wij *leck*, vituperium. IJsl. *at læcka*, deprimere, humiliare, nog overig in ons Friesch *lek en brek*, verwant met *laken*.

Bykrinst, læsus, benadeeld, Tit. 46, 17, is verwant met krenken; Kil. debilitare, debilem reddere, infirmare, en, iemand zijne eer krenken; IJsl. *at krenkia*, infringere, debilitare, stuprum inferre. De *st* is hier verwisseld met *k*, zoo als zulks meermalen het geval is.

Bynaemd moerd, Tit. 1, 38. In de O. F. W.

7, 5, vinden wij: *Jefma een man wreghet om een onbinaemd moerd, deer hi deen habbe oen da wiue*, en is daar overgezet: » Indien men iemand » beschuldigt wegens een onbenoemde moord, die » hij gedaan zoude hebben aan het wijf." Ibid. 8, 20: *Hweersoma een man biclaget, om een onnaemd moerd*, d. i. Wanneer men iemand aanklaagt om een ongenoemde moord. Ibid. 11, 49: *deer moet hi fan bitigia tria onbinaemd moerd*, d. i. daar voor kan hij drie onbenoemde moorden aanklagen. De Heer Wiardsma zegt aldaar in de noot: dat het deel 7, § 5 voorkomende, door *het veroorzaken van een misdragt* kan overgezet worden. O. E. W. 1, 45 vindt men *nomels Moerd* door: eigentlijken Moord overgezet, doch hetgeen ik geloof van dezelfde beteekenis te zijn. Het komt uit het werkwoord *nima*, nemen, imp. *nom*, nam, verl. deelw. *nomen*, en vandaar het zelfstandig woord *nomelse*, neming. In het *Altf. Wörterb.* van Wiarda wordt *nomelsmoerd* door: *die gewaltsame Ermordung eines Menschen um ihn zu berauben* en *onbinaemd moerd* door *heimliches Mord* overgezet. In een ander MS. der O. F. W., *Jus Municipale Frisonum* getiteld, hetwelk zeer belangrijk is, en tot de verzameling der handschriften van den Heer Wierdsma behoort, heeft, D. 7, 5, dit opschrift: *Fan moerd*, D. 8, 20: *Fan nomada moerd*. In de O. F. W. vinden wij 8, 15 deze § aangehaald, en deze woorden door *bijgenaamde moord* vertaald; en *onnaemd moerd* door *ongenoemde moord*. In het zoo even vermelde MS. der O. F. W. vinden wij *oennaemd* en daarboven met eene latere hand *onnamad*, en D. 8, 20 *onenaemd*. Ik zoude de

n hier als *u* willen aanzien, en dus *ou* of *oue*, af, lezen, en dan vertalen: afgenomen moord, hetgeen ook de beteekenis van *bynaemd*, benomen, kan zijn. *Nomade* is genomen en *nomels* neembaar, hetgeen genomen (afgenomen) kan worden. Doch wat is dan *onbinaemd* (*oubinaemd*)? Hier vinden wij *on* (*ou*) en *bi*, ten gelijken tijde als partikelen van dezelfde beteekenis, waarom ik dit voor eene schrijffout zoude willen houden, en of *onnaemd* of *binaemd* willen lezen. Het is dus verkeerdelijk tusschen *onnaemd*, *bynaemd* en *onbinaemd* onderscheid te maken. De Heer van Halmael meent, dat een » *benaamde moord* de daad was, door welke eenen anderen het leven zelf benomen werd, en een *onbenaamde moord*, de daad, door welke het levensbeginsel ontnomen werd aan iemand, die nog niet dadelijk het leven zag." Dat hier telkens over het veroorzaken van eene misdragt gesproken wordt, is mij duidelijk. In hoe verre men nu rekende, dat er moord begaan was, blijkt hier niet, maar wij vinden in het *Asegabuch*, 7, 19 hieromtrent eenige inlichting.

Bynda, ligare, detinere, binden, afhouden, Tit. 1, 3; O. F. W. 1. Dit wordt hier in eene figuurlijke beteekenis genomen voor: verhinderen om den lust der zonde te voldoen.

Birnse, dos, huwelijksgoed, Tit. 13, 16; 15, 56; 27, 10; 82, 4—6; 87, 1, 10. In 't MS. O. F. W. 3, 17 vindt men *berlense* in dezelfde beteekenis.

Byrokeren, curatores, Tit. 27, 11, nog overig in ons *roekeloos*. Zie Bilderdijk, *Verkl. Geslachtlijst* op *Roek*. In 't IJsl. vindt men *at rækia*,

colere, *dyrke*, *passe*, oppassen, verzorgen, dus: verzorger, oppasser.

Byschatte, definitus, bepaalde, Tit. 15, 29; Tit. 44, 7 *beschat*, discretus, bescheiden; Tit. 34, 1 *beschat*, decisus, beslist.

Bysecken, negationes, bezoekingen, ontkenningen, Tit. 7, 2; *bysecke*, Tit. 60, 8; bij Leye: *bisecgan*, accusatorum criminibus respondere. *Ems. L.R.* 1, 68 *biseika*; *Asegab.* 2, 11 *biseka*, en O. F. W. 12, 13 vindt men *biseka*, inquirere, bezoeken, onderzoeken; Halthaus, *Gloss. Sachan*, litigare. Dit woord schijnt met zeggen verwant te zijn, bezeggen, i. e.: bepraten, wederom zeggen, antwoorden op hetgeen gezegd is.

Byslayn, maculatus, bezoedeld, Tit 75, 6 en Tit. 76, 3. Wanneer de glazen uit de koude in de warmte komen en daardoor met een waas overdekt worden, noemt men dit nog in *Friesland beslagen:* » de glazen zijn beslagen;" IJsl. *sletta*, macula, en hiervan ook ons *slet* voor vuil vrouwspersoon; *slydda*, sputum, saliva crassior, spuw, dik speeksel, ragchel.

Bysplitta, door: in carcerem mittere, vastzetten, Tit. 71, 5, overgezet. Ik geloof thans het door *beboeten* te moeten overzetten, omdat ik in het IJslandsch lees: *at pláta*, mûlctari, met geldboeten gestraft worden, Latijn plectere, straffen.

Bywsterlyck, indistincte, sine judicio, verward, zonder oordeel, Tit. 12, 8; Binnart, *Dict. Teut. Latinum novum*, *Amst. 1688: byster*, fel, Immitis, ferox, ferus, byster maecken, arm maecken, idem, verwoesten; *byster groot*, groot boven maeten. *Bremisch Niedersaksisch Wörterbuch: Bus-*

ter, wust, *wild*, item *furchterlich*, *sauer sehend*. *Eng*. *Boisterous*, en voegt daarbij: Bey den Friesen heisst *buster*, häslich. *Busterye*, Irthum, Verwirrung. *Bustern*, irren. *Verbustern*, verirren. *Verbysteren*, dissipare. Zij zeggen dat dit woord van het verouderde *buste*, eene *Wüste*, woestenij, afkomstig is." De Heer van Halmael leidt dit woord af, » van *buis*, *buist*, *beöost*, d. i. zegt hij: 1) nat gemaakt; van daar 2) bedronken, beschonken, en 3) als de beschonkene verward van zinnen, en uit dien hoofde den weg niet kunnende vinden." IJsl. *bistr*, offensus, iratus; Kil. *bystier syner sinnen*, *Mentis inops*; Deensch en Zweedsch *bister*, gruwzaam.

Bodden. Zie *to bodden*.

Boed, oblatum, aanbod, bieding, Tit. 13, 15, 25. Hij konde hem na jaar en dag niet noodzaken door aanbod van die zelfde som te betalen, of door zich op het naårregt te beroepen, het land over te geven; § 25 spreekt van biedingen, die geschied zijn, nadat de termijn van te kunnen bieden verstreken is, dat men dan den hoogsten bieder den koop moet toewijzen. Zie verder § 29.

Boestigia, matrimonum inire, trouwen, Tit. 82, 10; *bostigia*, Tit. 26, 17, en O. F. W. 12, 15 *to bosta jouwa*. Bij Kil. vindt men *boesen*, vet. *basiare*, osculari, kussen; hetgeen ik als hiermede verwant beschouw; of wil men het liever met *bo*, hetzelfde met ons bouw, in gebouw, voor woning, verwant rekenen, en dus woning geven, ter inwoning geven, in de huishouding komen vertalen. IJsl. *bu*, 1) res familiares, 2) rusticatus.

Bothem, handkijken, Tit. 80, 8, en *bueta*, Tit. 80, 5, door bezweringen overgezet. *Bothe* schijnt met het IJsl. *bodan*, annunciatio, bekendmaking, voorzegging, in verband te zijn, en beide deze woorden zullen dus door *voorzegging* vertaald moeten worden. *O* en *u* verwisselen hier.

Bucket, *buecket*, inscriptus ad pios usus, geboekt, Tit. 46, 20, en Tit. 46, 4 *bokinghe*; inscriptio bonorum ad pios usus. *Asegab.* 1, 6 *bókland*, ager ad pios usus libro inscriptus. Zoo heeft men nog heden ten dage in *Friesland boekmissen*, welke, ten gevolge van giften ter zake des doods, aan de kerken de verpligting opleggen, om op bepaalde tijden voor die gelden de misse voor den schenker of zijne familie te doen lezen, en die in de registers, daartoe bestemd, ingeschreven zijn.

Buckueste, virilitas, manbaarheid, Tit. 47, 11; letterlijk: buikvastheid. Totdat het kind zich zelven redden en in zijne nooddruft voorzien kan.

Bueta. Zie *Bothem.*

Buurkuud, vico notus, in de buurt bekend, Tit. 13, 22; *kuud* is hetzelfde als *kond*, bekend, en schijnt met *quetha*, spreken, verwant te zijn; *queth*, gesproken, verkondigd, dus: bekend. Zoo is *gaekuud*, Tit 13, 22, in het dorp bekend.

C.

Caend, probatus, bewezen, erkend, Tit. 10, 4, letterlijk: *gekend*, wetenschap van iets hebben; *caend mit riucht* is dus: gekend volgens het regt, geregtelijk, volgens regt onderzocht, daarmede overeenkomende bevonden.

Crawel, harpago, rastrum, hark, Tit. 20, 26; Kil. *krauwel*, vnguis, vngula, *krauwel*, *vleesch-*

haeck, fuscina. Het is hetzelfde met *clawa*, in de O. F. W. 9, 5 verkeerdelijk door klaauw van een beest overgezet; zie aldaar en § 3, Tit. 20.

Cryn, procreatus, voortgeteeld, Tit. 47, 5, letterlijk: *gekregen*, van *crigen*, krijgen, bij zamentrekking *cryn*.

Cronigen, impedimenta, bekreuningen, beletselen, Tit. 36, 6; Kil. *kronen*, gemere, *groonen*, gemere, gemiscere, conqueri: Angs. *grone*, *groninge*, gemitus. Het is hetzelfde met ons *kreunen*, bekreunen, zich ergens over bekommeren, dus: zonder bekommering in het regt.

D.

Dayen, permittere, concedere, dulden, Tit. 38, 4, en O. F. W. 4, 8 *daja*. » Ik kan mij met de afleiding van *day*, deeg, ofschoon ook de Heer Wassenbergh in zijn *Idioticon Frisicum* die heeft, niet vereenigen. Niet alleen, dat iets niet te kunnen *daaijen* meer bepaaldelijk is: het niet te kunnen dulden, *omdat het heet is*, gelijk ook de noot op de O. F. W. zegt, maar ook beteekent het in *Groningerland: warmen*. Zie Laurman, *Proeve van kleine taalkundige bijdragen tot den tongval in de prov. Groningen*, (*Gron*. 1822, 8vo) in voce. Dus schijnt de beteekenis van *hette* innig in het woord zelf te liggen of altoos er aan verknocht te zijn. *Laaie*, *Laje*, *Lage* is vlam. (Zie Bild. *Geslachtlyst*, en deze acht het een adjectivum.) *Lajen*, *la-en* zoude dan vlammen zijn, en daarmede zoude ons *da-en*, *da-j-en*, daaijen wel in verband kunnen staan. Ja men mogt *daaie* of *daje* wel voor eene nu verlorene substantivale zamentrekking van *de laje* houden, waarvan na-

derhand het w.w. *dajen*, daaijen, is gevormd geworden, dat eerst de warmte der vlam dulden, en naderhand meer algemeen een *dulden* is gaan beteekenen." Aldus oordeelt de Heer VAN HALMAEL. *Dayen* konde misschien ook wel het contractum van *dadigen* zijn, en waarvan ons *daad*, handeling, nog overig is; *daaden*, handelen, behandelen, *dadigd*, behandeld, en *dadigen*, behandeld worden, overdragtelijk lijden, dulden. Het *Oud Fivelingoër Landregt* of *Jus Com. Frisiæ*, 6, 1 heeft dit woord ook in die beteekenis. Zie verder O. F. W. 8, 5, 6; *Chartb.* 1, 347.

Del, infra, neder, Tit. 44, 15; 49, 1 en Tit. 50, 18 *delgong*, linea descendens, nedergaande linie. Dit woord schijnt met *dal*, vallis, verwant te zijn. KIL. *delle*, dal, vallis; *dellen*, dalen, descendere; *delle*, lacus. IJsl. *dæld*, lacuna, een klein dal, laag liggende plaats; *dælir*, vallestres, dalbewoners. WASSENB. en *Altfr. Wörterb.* in voce *del.*

Dena, facta, perfecta, gedane, volbragte, Tit. 22, 2. Dit is hier zoo als gewoonlijk in 't Oud-Friesch zonder voorzetsel *ge.*

Derten, amens, onnoozel, Tit. 2, 4; 15, 11; 66, 1. Bij KIL. vindt men *door*, stultus, stolidus, socors, en Tit. 25, 1 vindt men *dorper*, amens, stultus, en hiermede schijnt het verwant. Misschien zoude men *dorten* met de lange *o* moeten lezen, of de klinkerverwisseling aannemen, hetgeen meermalen het geval is, om het verschil van dialekt. Zie HUIJDECOPER op MELIS STOKE I d. bl. 532, die *dorperheyd* boerschheid noemt.

Dygher, accurate, naauwkeurig, ter dege, Tit.

39, 3; Kil. *deghe*, virtus, probitas, prosperitas, vigor, augmentum, *te deghe*, integre, recte, insigniter, decenter, eximie, sedulo, honeste; IJsl. *tiginn*, nobilis; Kil. *deghen*, *deghen-man*, vir præstans, strenuus, fortis.

Digerheyt, cura, voorzorg, Tit. 58, 28. Vid. *Dygher*. Huydecoper, II d. bl. 315, *degen*, held.

Dyncker, obscure, donker, Tit. 13, 9. Hier schijnt de *o* uitgelaten te zijn. Zie het volgende *dijonckerlick*.

Dyonckerlick, obscure, donker, Tit. 12, 8.

Dorper. Zie *Derten*.

Dorsticheit, audacia, driestheid, Tit. 33, 17, is verwant met *durven*, onv. tijd, *dorst*. *Dorstig*, audax, booze, stoute, Tit. 62, 8. Zie Huydecoper, l. l. III, 429.

Drechta, sequela, congregatio, gevolg, verzameling, Tit. 50, 41. Spelman *druthe driuchte*, amicus, vriend; dus hier: verzameling van vrienden, hetzelfde met het Engelsche *truth*, trouw, waarheid, waarom men het ook door getuigen zoude kunnen vertalen. Dit vindt men ook O. F. W. 4, 6, en *Huns* L.R. 2, 6, en *drachte*, *Asegab.* 7, 28.

Dzye ende ne, affirmatio et negatio, ja en neen, Tit. 10, 1; 28, 5; 63, 7. In 't IJslandsch vinden wij: *si og æ*, semper et continuo, steeds en onafgebroken, in 't Italiaansch *si*, ja, en hiermede schijnt *dzye* verwant te zijn.

E.

Eederscip hebben wij Tit. 58, 28 door boosheid, malitia, vertaald. In 't IJslandsch vinden wij: *at etia*, concitare, committere, item: irritare, op-

hitsen, aanhitsen. Het zal dus hier beter door: *in drift* vertaald zijn. Of wil men het met het IJsl. *aedra*, alienatio mentis, pathema, zinsverbijstering, in verband brengen, of met *aedi*, furor, rabies, razernij, *at aeda*, furere?

Eedtocht, probatio per juramentum, bewijs onder eede, Tit. 14, 4. Bij Kil. vindt men *toghen* monstrare, demonstrare, probare, bewijzen. *Tocht* dus: demonstratio, probatio, en *eedtocht*: probatio per juramentum.

Eela, Tit. 30, 28; dit woord schijnt met *el* in *ellende*, exilium, verwant te zijn.

Eenst, favor, gunst; *eenstich*, favorabilis, gunstig, Tit. 13, 13. Kil. *eens*, concors, unanimis, eens zijn met elkanderen. *Eenszins*, uno eodemque sensu, eensgezind. IJsl. *eins*, similiter, op gelijke wijze. Men zoude het hier letterlijk kunnen overzetten door: eensgezind te wezen, *sc.* met den aangeklaagde, en *eenst* door: eensgezindheid.

Eersedien, sanare, genezen, Tit. 51, 2, en *ersedie*, medicamentum, geneesmiddel, Tit. 32, 25. In het *Taalkundig Magazijn*, 4e stuk, bl. 291, heeft de Heer Hoeufft eenige taalkundige aanmerkingen gegeven, en daaronder eene betrekkelijk het woord *arts*. Het verwonderde mij, dat een zoo groot Latinist het woord *ercetere*, hetgeen hij in 't klein *Glossarium* van Lipsius gevonden heeft, zoo ongemerkt heeft laten voorbijgaan, en den oorsprong van dit woord niet heeft nagegaan, dan had hij zonder twijfel *erts*, *arts* of *erst*, *arst* gevonden. Wel is waar heb ik met mijn *eersedien* en *ersedie* meerdere aanleiding gevonden, om op

het woord *ercetere* meer dan hij te letten. Wij vinden in 't Grieksch ἔῤῥω, ægre eo, pereo; Aor. 1, *Ion.* ἔρσα, AEol. ἔρσω; ἔῤῥωμαι, confirmatus sum, fut. ἐῤῥώσω. De Aor. 1 van ῥώννυμι, corroboro, is ἔῤῥωσα, en hiermede zullen onze woorden *eersedien* en *ersedie* wel verwant zijn. *Arts* of *arst* zal dus versterker, hersteller, *ersedie*, middel ter versterking, en *eersedien*, versterken (*sc.* van het verzwakte menschelijke ligchaam) moeten beteekenen. Huijdecoper op Melis Stoke, II d. bl. 187. *Arsatre*, arts; *arsedie*, geneesmiddel.

F.

Fay, morti propinquus, veeg, Tit. 69, 1. Kil. *veygh*, IJsl. *feigr*, *feig*, Noordsch *feig*, Zweedsch *feg*, Beijersch *faeig;* zie den *Eerste November*, bl. 34. Die, welke vredeloos verklaard werden, hadden hun regt in de maatschappij verloren; men konde met hen naar welgevallen handelen, en zij stonden gelijk met de wilde dieren. Wanneer men hun doodde, werd dit niet voor strafbaar gehouden. De zoodanigen waren, in de maatschappij zich ophoudende, niet veilig voor hun leven, en dus morti propinqui, den dood nabij, *veeg.* 2 *Ems.* L.R, 2, 7 *fayle*, inimicitia, vijandschap; *Asegab.* 2, 18 en 6, 12 *fach; Huns.* L.R. 2, 9 *feitha; Asegab.* 1, 16 *feithe*, crimen, misdaad.

Fee, capiunt, vatten, Tit. 21, 25; van *fa*, capere, vatten; dat zij niet verder vatten (tasten; overdragtelijk: doen, handelen, gaan). *Broekmb.* § 13 *fe*, en 2 *Ems.* L R. 4, 19 *fa*, capere.

Fellinghe, poena, boete, Tit. 43, 11; *fellinge*, Tit. 21, 10; *Altf. Wörtb.*, in voce *ful*, *fella*,

bezahlen, *verguten*; *fellingha*, *bezahlung*, dat is: vergoeding; *Chartb.* 1, 344, Tit. 2, 39; Leye *Feala*, multa, boete; Wachter, *Glos. Faellen*, condemnare.

Ferdban, scriptura legalis de non turbanda possessione, wettig geschrift tot rustig bezit, Tit. 31, 1; 36, 3. Deze werden door de Grietslieden na afloop van eenen verkoop aan den kooper, ten bewijze van zijnen koop, gegeven. Zie § 9, 10 en dezen geheelen Titel.

Fere, actio, conventus, overeenkomst, Tit. 37, 1. In 't *Huns.* L.R. 3, 4 vinden wij: *hine muge tha sende mith festa and thet fereth mit fia gefelle*, of hij mag de zonde met vasten en de daad met geld boeten, en Tit. 1, 29 *ferst*, actio; O. F. W. 11, 10 *ferthe*, actio, conventus: *ner an nener ferthe*, *deer hi ferra schil*, noch bij geene handeling (overeenkomst) zijn, die hij voeren (maken) moet; en hiertoe behoort ook in Tit. 15, 21 het woord *foerfirderen*; zie aldaar.

Ferstis, van *ferst*, dilatio, uitstel, Tit. 2, 30; 3, 1; 15, 38; Wachter *frist*; Angels. *fyrst*; Leye spatium temporis quodcumque, terminus judicialis. *Fristen*, comperendinare, vel diem judicio dicere; Halthaus *fristen*; Kil. *verst*, *verste*, *frist*, *virst*, *vorst*, dilatio, comperendinatio. Item *versten*, *vorsten*, *fristen*, *voordsten*.

Fyenda, judicare, beoordeelen, beslissen, vonnissen, Tit. 15, 53. *Fynda*, *Asegab.* 3, 21; O. F. W. 16, 10; Tit. 2, 26, en *Asegab.* 9, 5 *fianda*. Tit. 45, 11 *fynda*.

Fyuchtleek, læsio pugnâ orta, beschadiging door vechten, Tit. 28, 21. Wij vinden Tit. 65, 14

leck, vitium, gebrek; zoo ook O. F. W. 11, 66, *Chartb.* 1, 107 en bij Leye *leachter*, crimen, vitium, scelus, probrum, en Tit. 1, 31 *leckya*, vituperare, laken, verachten, en Tit. 62, 16 *leedicheyt*, injuria, beleediging. Men zoude dit dus letterlijk door: beleediging, beschadiging door vechten, kunnen overzetten.

Flette, hereditas, boedel, Tit. 50, 44. In de vroegste tijden had men geen erfregt. Later erfden de zonen, en waren dien ten gevolge verpligt, de zusters van het noodige te voorzien, en zulks noemde men *uitboedelen*. De goederen, welke dus gegeven waren, behoorden niet meer tot de vaderlijke, en keerden dan alleen daartoe terug, ingeval van kinderloos overlijden der zusters; hadden zij kinderen, dan erfde het op dezen. Dit waren dus *flette*, hereditates, boedelgoederen, *vlottende goederen*; welker eigendom beschikbaar, vlottende was. Uit deze goederen werden de huwelijksgiften gegeven. Ik zal de mij bekende beteekenisnis van *flet* hier opgeven. Zoo vindt men *flet*, dos, huwelijksgoed, 1 *Ems.* L.R. 2, 4; *flet*, mobilis, roerend, vlottend, O. F. W. 9, 2; *fleta*, *fluere*, vlieten, *Asegab.* Voorr. 1; *fletech*, fugiens, refugus, vlugtig, *Huns.* L.R. 3, 5; *flethe*, bona mobilia, inboedel, Tit. 50, 38 en *flette*, ibid. 39 en O. F. W. 4, 4; *flette*, mobilis, roerend, O. F. W. 1, 67, 69; *fletiewa*, dos, huwelijksgoed, *Huns.* L.R. 2, 4; *Asegab.* 2, 4 en bij Leye *flet*, cænaculum, arca, domus, casa, habitatio; *fæderflett*, paterna domus; *fletgesteald*, sedes, mansio, domicilium fixum. In het *Jus Municipale Frisonum*, 8, 37 *flat*, mobilis, roerend. Vid.

Altf. Wörtb. in voce. In de *Willek. van Fredewold* vindt men: *flethgaven, dat sint boddellgaven; Wurster L.R. fledgave, dat is beweglich brudschat;* Kil. *flederen, vledderen*, vagari, zweven, fladderen.

Fliuesden, incertus, onzeker, vlottend, Tit. 32, 22, ook aldaar *fluysden*. Wij vinden bij Kil. *vlughs*, ocyus, cito, en in den noot *fluxt*, ons *fluks*, alwaar de verwisseling van *gh* in *s* gevonden wordt. De Hollander zegt ook *flusjes*, zoo aanstonds. Het komt mij voor, dat in ons woord mede die letterverwisseling plaats heeft, en dat dit woord uit het w.w. *fliuga*, vliegen, afkomstig is. Dus: vliegende, vlottende, dat is, onzekere (koop).

Foercrysen, supprimere, verguizen, verdrukken, Tit. 56, 1. Bij Kil. vindt men *gruysen*, redigere in rudus, met welk woord het onze verwant zal zijn; *vergruizen*, te niete doen, vernietigen.

Foerddela, Tit. 15, 56; 13, 17. In de O. F. W. 12, 8 vindt men *foerdfynda* in die zelfde beteekenis. Zoo ook Tit. 20, 7, alwaar *foerdfynda* tegen over *wrbeok* (*fynda*) staat. Het zal dus voort, voor, ten voordeele vonnissen moeten beteekenen. *Wrbeck fynda*, achterover of terug vonnissen, afwijzen.

Foeer, vehes; *voer*, *voeyer*, *voeder* bij Kil. en Tit. 8, 11. Bij Gysb. Jacobs, 1, 93 vindt men *foer*, cibus, spijze.

Foerfaer, Tit. 22, 23. Wij lezen *Brockmb.* § 22: *thi leste willa ther forferena*, de laatste wil des afgestorvenen (der vervarene, verreisde), en O. F. W. 4, 2 *forfare*, omkome, sterve; en zoo zal

het hier mede moeten vertaald worden. In 't MS. zijn de woorden *off foerfaer* boven tusschen de regels ingeschreven, met een renvooij tusschen *dij* en *forwirde*, en deze woorden zijn wederom niet aaneen geschreven. Niettegenstaande deze inlassching blijft de tekst voor mij te duister, om denzelven behoorlijk te kunnen geven; misschien mankeert na *dij* nog wel iets (te weten, de aanduiding van eenen persoon). Ik laat het aan anderen over, dit uit te cijferen.

Foerfeemd, infamis, eerloos verklaard, verveemd, prosciptus; Hoogd. *verfehmen*. Tit. 25, 33. Doch wat is *feemd*, *feemen*? De Heer J. Dirks, in zijne *Dissertatio Historico-Juridica Inauguralis de Judiciis vemicis*, *Amstelodami*, 1835, pag. 1-8, geeft ons de verschillende uitleggingen van onderscheidene geleerden van het woord *fem*, *fehm* (veem), welke men des verkiezende hierover kan nazien. Ik zal hier alleen het gevoelen van den grooten taalkenner Grimm, aldaar mede bl. 4 aangehaald, vermelden, omdat dit ons woord zijn gevoelen schijnt te versterken. Deze vertaalt dit woord door: geregt, causa, lis, judicium, ding; doch zegt daarbij, dat in *veme* de *e* noch lang noch kort is, en dus uit den ouden wortel *vime*, *fime*, waarvan *fim*; en dat het Friesche *fimelthing* (waar *el* welluidendheidhalve is ingebragt) hier mede toe behoort. Dit woord *fimel* acht ik uit eenen anderen wortel, en van *fimelen*, *vemelen*, uitstellen, afkomstig te zijn. In dit geregt werden al de niet afgedane zaken door den Graaf of deszelfs gelastigde geëindigd; dus, het geregt, waarin de niet besliste en uitgestelde zaken behandeld

werden. Doch hierover op eene andere plaats nader. Maar vanwaar is nu dit ons woord oorspronkelijk? Vergeefs heb ik aldaar zijnen oorsprong gezocht. *Veme*, of hoe men het ook schrijven moge, heeft *ve* tot wortel; *ve* (vi), zoo als ons de verschillende talen, die wij hier met voorbeelden zullen trachten aan te halen, aangeven, bevat het denkbeeld van heiligheid. Zoo vinden wij in het Friesch *wethem*, *withum*, *weeme*, *wedem* (*Altf. Wörtb.* in voce *wia*), geheiligde, heilige plaats; *wedeles werp*, gewijde grond; *weth*, het altaar; *wytat*, avondmaal; *witheed*, eed op de reliquien der heiligen; Halthaus *widemung*, kerkengoed; *wihida*, reliquien der heiligen; Schilter *wihizit*, heilige tijd, *wied*; *hwid*, *vyed*, *wig*, *wih*, heilig gewijd; Angels. *weiha*; Goth. *uuiho*; Frankd. *vied*, *vielsena*, wijding, heiliging; Deensch *vie*, wijden heiligen; *vielse*, wijding; IJsl. *ve*, jura asyli, sanctitas juridica, sacra, res sacræ; *vear*, dii, goden; Zweedsch *wiga*, wijden; Hoogd. *weihen*, *weyhen*, sacrare, heiligen. Deze zullen genoegzaam zijn, om het woord *ve*, *vi* in deze beteekenis te regtvaardigen: het geheiligde of het heilige, dat is: *het geeiligde*, het wettige, gewettigde; en dit brengt ons ongevoelig op het woord *e*, *æ*, wet, lex: zoodat ons *ve* een contractum van *ve ë*, gewettigd, is, en hetgeen in ons woord *veme* (*veëme*, *veëhem*), als zelfstandig naamwoord: plaats van het gewettigde of plaats des geregts zal moeten beteekenen. *Veme* kan onzes inziens oorspronkelijk niet anders beteekend hebben, en vanhier dan ons *foerfeemd*, en het Hoogduitsche *verfehmen*; en zulks schijnt later alleen van crimineele geregten gebruikt te zijn geweest.

Wat nu *veem* in *veem* (*fehm*), gerigt, en *veem* als *gilde* beteekent, staat ons thans hier niet te onderzoeken. Wij gelooven, dat *veem* (*fehm*) en *veem* als *gilde* van eenen anderen oorsprong dan ons *fehmen*, *feemen*, is. Het laatste schijnt zoo als Bilderdijk aangeeft met het Deensche *ven* in verband te zijn, en waartoe ons *vennoot* dan ook behooren zal. Het eerste zal misschien met het IJsl. *fimr*, celer, spoedig; *fimleik*, celeritas, spoed, of met *at fuma*, multum festinare, zich sterk haasten; *fum*, inconsiderata festinatio, of met *fymr*, agilis, manu promptus; *fymlega*, celeriter, vaardig, verwant zijn. Deze gerigten werden immers, zoo als wij lezen, door eene zeer korte procedure van anderen onderscheiden. Of wil men dit liever met het IJsl. *fámálugr*, *fámálgr*, *fámáll*, taciturnus, stilzwijgend, dus: geheim, in verband beschouwen? Ons komt voor, dat het tot een dezer woordsoorten zal behooren; *sed judicent periti.*

Foerfirderen, antecessores, voorgangers, Tit. 15, 71: diegene, welke de zaak begonnen hebben te behandelen, en daar niet verder in werkzaam zijn. Vid. *Ferthe.*

Foerstaen, inquirere, onderzoeken, verstaan, kennis van nemen, Tit. 12, 34.

Foerwilkare, voluntarie se constituere jurisdictioni alicujus, zich vrijwillig onder iemands regt begeven, Tit. 13, 14, en *wilkared*, Tit. 21, 10; *urwilkaria*, verwillekeuren, libere rem judicio alicujus submittere, Tit. 21, 7; *wilkere*, willekeur, O. F. W. 1; *wilkerad*, *Huns. L.R.* 7, 9 en *Chartb.* 1, 468; *volwilkaria*, approbare libera voluntate, met vrijen wil goedkeuren. *Willekeur* is

keure bij wille. Oudtijds had men in de maatschappij zich voorbehouden, om zelf wetten te maken; later kwamen de bestierders dezer maatschappijen door hunne overmagt in het gedeeltelijk bezit der wetgeving, en lieten het volk eenige weinige, het innerlijke beheer der maatschappij betreffende, wetten over. Deze nu werden *willekeuren* genoemd. Wanneer nu twee partijen overeenkomsten maakten, strijdig met de bestaande wetten, en er geen derde door benadeeld werd, dan konden zij zulks doen, en dit heette *foerwilkaria*, *wrwilkaria*, verwillekeuren. Bijv. iemand behoefde nergens anders in regte te antwoorden, dan daar, waar hij woonachtig was, zoo het personeele zaken betrof; zie Tit. 20, § 2. Nu konde hij bij overeenkomst bepalen, dat hij ook in het regt van zijne partij, die in een ander district woonde, wilde te regt staan.

Foerwita, imputare, toerekenen, Tit. 58, 28. Kil. *Verwijten*, objicere culpam, imputare, incusare.

Folla, equulus, veulen, Tit. 39, 4. Kil. *veulen*, *volen*, pullus equinus. Germ. *fule*, Angl. *fole*, IJsl. *foli*, Deensch *fole.*

Folste, Tit. 60, 2, eigenlijk aanvulling, d. i. hulp. Zoo vinden wij O. F. W. 1, 30 *folliste*, auxilium; *fulliste*, adjutor, O. F. W. 1, 44; *fullust*, adjutorium, Jun. *Observ. in Will.*; *fylst*, auxilium, Leye. En hiertoe zal ook het *felo*, comitatus, gevolg, *Asegab.* 1, 8, behooren.

Fraesheit, periculum, gevaar, Tit. 44, 1; 2, 25; 58, 8; O. F. W. 11, 42, en *fraes*, Tit. 45, 2. In het IJsl. vindt men *freistni*, tentatio, bekoringe; *Altfr. Wörterb. Frees*, *die Gefahr;* Schilt.

frais, *freis*, *frasa; Aseg.* 2, 9 *fraslick*, periculosus, gevaarlijk; Bisschop EVERARD's brief, 1 en *Chartb.* 1, 394 *frese*, incommodum, nadeel.

G.

Gaekuud, Tit. 13, 22. Vid. *Buurkuud.*

Gaerwisa, perfectum (aliquid) judicare, (iets) voltrokken oordeelen, Tit. 30, 25; letterlijk: te gader wijzen, dat is: voor vereenigd houden omtrent den koop.

Gamegen, villici, dorpelingen, Tit. 76, 4, en *Chartb.* 1, 250 *gamech*, villicus. Dit woord is zamengesteld uit *ga*, dorp, en *mech*, *meg*, socius, makker, affinis, verwant. IJsl. *mægdr*, affinitate, junctus; KIL. *maeghe*, cognatus, necessarius, propinquus; *maeghschap*, necessitudo, id est necessitudine junctus. Vid. ibid. *Altfr. Wörtb.* in voce *mag.*

Gatte, custidore, procurare, in domum recipere, bewaren, verzorgen, in huis opnemen, Tit. 51, 1, in de noot. Het is hier de onv. tijd van *gaden*, in acht nemen. IJsl. *gadr*, prudens, *at gæda*, bene habere, iemand wel behandelen.

Gerfonge, harpago, haak, Tit. 50, 46, van *ger*, te zamen, te gader, en *fonga*, *fanga*, vangen, vatten: zamenvatter.

Gliden, præteritus, geleden, Tit. 17, 8; dit schijnt uit *geliden* gecontraheerd te zijn.

God alla ferra, Deus ante omnia, God boven alles, Tit. 23, 1; of wil men liever: God (tot getuigenis nemen) van alle handelingen.

Græ grys, Tit 33, 7, en § 8 *grise gree.* IJsl. *grár*, griseus, graauw. Het zal hier door: alleroudste vertaald moeten worden.

Gryowa, vellere, divellere, scheuren, Tit. 58, 41. Kil. *grief*, nocumentum, *grieven*, nocere, *ghegrieft*, vulneratus.

H.

Hana, offensus, beleedigde, Tit. 18, 18; 54, 6. Verg. *Altf. Wörterb.* in voce *hena; Ems. L.R.* 3, 44 *hened*, læsus, beleedigd; ibid. 2, 7; Leye *Hen*ꝺ, damnum. Kil. *hoon*, fraus, fallacia, et indignatio, injuria, *Ira.* Vid. *Behaniget.*

Handtrouwen, actus, quo desponsati sibi manum dant et declarant, se invicem ut maritum et uxorum sumere; de handeling, waardoor de verloofden elkander de hand geven, en verklaren elkander als man en vrouw aan te nemen, en dus de handeling van het trouwen, de huwelijksvereeniging, Tit. 15, 32.

Heerbeynden, captivitas, krijgsgevangenschap, Tit. 25, 8. De O. F. W. 9, 4 en 11, 55 vertalen dit door: van hair gevlochten banden. Ik zoude *heer* liever door exercitus, leger, vertalen; wij lezen op de laatstgenoemde plaats: *oen heften ende oen heerbeinden;* dit *hefte* zal wel gevangenis en *heerbeinde* zal hier eene binding, vasthouding, moeten beteekenen. Mij komt voor, dat men hier twee verschillende vasthoudingen bedoeld heeft. De eerste, de algemeene wijze van gevangenhouding, en de tweede, die van krijgsgevangenen. De O. F. W. halen het *Ems. L.R.* 1, 65, 66, 67 aan, alwaar verschillende, doch niet deze bindingen worden opgegeven.

Heerweren, possessio jure belli, bezit door krijg, van *heer*, exercitus, en *were*, possessio, Tit. 36, 11. En daar het hier tegenover *raef*,

raptus, roof, staat, en derhalve eene geheime verkrijging aanduidt, zoo zal het hier een met geweld verkregen bezit te kennen geven.

Heynd (*to*), multo proxime, te na, Tit. 20, 14. Wij hebben dit nog over in *heinde en verre*, dat is: overal, te huis en buiten 's huis. Dit woord schijnt uit *heine*, sepimentum, omheining, bij Kil. *heyninch*, heining, sepes, ook *heyn*, *heim* genoemd, gesproten te zijn, en van deze beteekenis tot die van woning te zijn overgegaan. — In 't eerste der vereenigingen van menschen zal men zich wel van omheiningen, beschuttingen tegen de gevreesde gevaren, voorzien, en dit later door woningen verwisseld hebben. — Vanhier dan ook, dat wij bij Kil. *heyn*, *heym*, sepes, septum, sepimentum, en *heym*, domus, patria, locus natalis, vinden, zoodat al die woorden, waar de *m* voor de *n* in de plaats komt, en die een huis of woning beteekenen, hiertoe zullen behooren. Met verwondering lazen wij daar in voce *heyn*, 226: Extraneus, peregrinus, en *vogel heyn*, avis peregrina; *hein-uiver* (in de noot), i. e: *heine-oyver*, *hein oyevaer*. Dit *hein* houd ik juist, om de beteekenis in het laatste woord, voor hetzelfde als *heyn*, *heym*, domus, woning. Immers, de ooijevaren zijn gewoon telken jare weder op dezelfde plaats van het vorige jaar terug te komen, en dus wederom naar huis te keeren, en dit geschiedt ook met andere trekvogels. Deze nu leggen hier hunne eijeren en broeden dezelve uit, en dit zal wel dan hunne woonplaats zijn. Hunne afreize is alleen om voedsel, dat hun begint te ontbreken, in andere streken te vinden: want het is niet te vermoeden, dat zij

tweemaal broeden; hunne aftogt is dus niets anders dan eene reis, die zij maken. Vanhier dan ook de Friesche woorden *hein*, prope, digt bij, Gysb. Jacobs, I, 32, 69, 87; *heine*, proprium, eigen, *Broekmb.* 155 *heyne*, servus, bediende; *Oud Fivel. L.R.* 6, 3; *Huns.* L.R. 5, 41 *heinesna*, merces domesticorum, loon der bedienden; *Oud Fivel. L.R.* 6, 21 *heinzoch*, subditus, gehoorig; *Asegab.* 9, 1 *heinfara*, discessio, fuga, privatio servi; Spelman *hine*, domesticus, huisgenoot; O. F. W. 12, 19, Tit. 50, 50, *Chartb.* 1, 108 *hyneghe*, familia, huisgezin, bij Leye *hige*, familia communitas. Het *Oxforder* MS. (zie *Aanhangsel*, bl. 65,) zegt: *ayne hyne*, dat is, *wt syn huusghesin*; Tit. 75, 3 *hynden*, familiares, domestici, huisgenooten, en O. F. W. 14, 4 en Tit. 59, 1 *hyndera*, propior, prope, nabij.

Herckia, audire, hooren, Tit. 67, 6, is met het oude *heuren*, voor ons hooren, verwant. O. F. W. 2, 1 vinden wij *harkya*; Kil. *Harcken*, *horcken*, auscultare; Angs. *hyrcnian*, *heorcnian*; Eng. *hearken*.

Hynden, Tit. 59, 1. Vid. *Heynd* (*to*).

Hyneghum, Tit. 50, 50. Vid. *Heynd* (*to*).

Hlinga, Tit. 65, 11; *hlynga*, Tit. 46, 77, confessio, bekentenis; Tit. 12, 22 *hlit*, confitetur, belijdt, bekent; *hlitten*, Tit. 15, 68. Kil. *lijden*, *belijden*, fateri, confiteri. Zie verder *Altf. Wortb.* in voce.

Hlit. Vid. *Hlinga.*

Hlitten. Vid. *Hlinga.*

I.

Jechtwird, confessio, bekentenis, Tit. 7, 6 en

O. F. W. 1, 47, letterlijk: bekenteniswoord. Hier staat *seckwird*, negatio, ontkenning, tegenover. *Jechta* is ons *ghichten*, bij Kil. fateri, confiteri agnoscere, en *secka*, negare, ons bezoeken. *Chartb.* 1, 550 *secka*, accusatus; Leye *secca*, bellum, oorlog; *Altfr. Wörtb. seka*, *biseka*; Angels. *forsecyan*, verzoeken, ontkennen.

Jels, aliter, anders, Tit. 13, 15, schijnt met ons *elders* verwant te zijn.

IJnegem, Tit. 2, 17; *ynigen*, Tit. 46, 62. *IJnia* is revendicare, vorderen, innen, wegnemen. Hier tegenover staat *wtingen*, van *wtia*, *utia*, solvere, betalen, uitgeven, *Broekmb.* 113, 114. Deze uitdrukking *to ynigem ende to wtingem* zal dan Tit. 2, 17 zooveel beteekenen als: de zaak ter executie en liquidatie brengen. *Ems. L.R.* 1, 58 *ynna*, exigere, tollere, vorderen, wegnemen; *Oud Fivel. L.R.* 2, 6 *innia.*

Insmuge, obreptio, inkruiping, Tit. 59, 17; O. F. W. 12, 13; *Altfr. Wörtb.* in voce *smugen*, *kriegen*, *sich schmiegen*; Angs. *smugan*; ons Friesch *te mueck* (in stilte, heimelijk) *iets doen* schijnt hiertoe te behooren; zoo ook ons tegenwoordig *smokkelen*, heimelijk, al kruipende iets doen; nu gebezigd voor het invoeren van waren, waarop een inkomend regt is gesteld, om dat regt te ontduiken.

Yrsta, iratus, gram, Tit. 63, 3; *Huns.* L.R. 4, 38 *ira-mode*, ira, gramschap; O. F. W. 8, 23 *ire*, iratus, vergramd. Kil. *erre*, *ira* et *iratus*; Cad. Muller *arre.*

Yta, adhuc, nog, Tit. 7, 3; Eng. *yet;* ook vindt men het *jette* geschreven. O. F. W. 12, 1

en 9 *jetha;* zoo ook *Broekmb.* 123; Tit. 17, 12 *yette;* 27, 2 *jeta;* LEYE heeft *get.*

K.

Kayen, claves, sleutels, Tit. 28, 18 en O. F. W. 1, 70. LEYE *caeg*, clavis; Eng. *key;* Angs. *kay;* *Huns. L.R.* 3, 1. In het *Oud Fivel. L.R.* vindt men 6, 10: *tha hethe thi egling, ter thet ethele werde en kayde*, toen heette die edeling, die het goed verdedigde en bewaarde (opsloot, verzorgde).

Katerie, ineptiae, calumniäe, praterij, kwaadsprekendheid, Tit. 9, 5. KIL. *kouten, kauten*, fabulari, nugari, miscere verba; *kout*, fabula. Dit schijnt met het Friesche *keda*, verkondigen, en *quetha*, spreken, verwant te zijn.

Keed, promulgatio, id quod promulgatum est, verkondiging, wat verkondigd is; van *keda*, promulgare, verkondigen. *Altf. Wörtb.* in voce *keda.*

Kettiger, magis cognitus, meer bekend, Tit. 15, 32; *kettich*, Tit. 15, 61. LEYE *kythan*, notum facere; *Altf. Wörtb. kettich*, kundig.

Kyffgued, res litigiosa, goed dat in twist is; *kyft*, litigat, twist, Tit. 17, 6.

Kista pand, Tit. 41, 6. Hierdoor zal zonder twijfel dat pand, hetwelk hij in zijn bewaar heeft, en dat in zijne kist opgesloten konde worden, bedoeld worden.

Kostfellinghe, impensa, onkosten, Tit. 15, 39; 1, 33; *fella*, solvere, betalen, vindt men *Broekmb.* 5, 156; LEYE *feala*, multa. Vide *Fellinge.*

Kude (*to*), cognitus, bekend, Tit. 64, 14. Angs. *cuth*, Goth. *kuuths.* Zie *Buurkuud.* Het is hetzelfde met ons *kond* en *kundig.*

L.

Lageria, deponere, finire, eindigen, nederleggen, Tit. 36, 15; *legered*, Tit. 46, 72, finitus, geëindigd. Hier schijnt het denkbeeld van ledigen, evacuare, tot grondslag te liggen. Kil. heeft *legaerden*, dare se pigritiae; *leeghen*, summittere, demittere, deprimere.

Lastera, Tit. 4, 2. Wij vinden Tit. 13, 11 *laser* in die zelfde beteekenis; *Asegab.* 6, 5. *laster*, noxa, schade; O. F. W. 11, 66 calumnia, laster; Kil. *lasterigh*, criminosus. Dit woord schijnt met *leck* (*laeck*), gebrek, en *laken*, misprijzen, in verband te zijn. Ook *legeelicheit* schijnt hiertoe te behooren.

Leck, vituperium, vitium, verachting, gebrek, Tit. 65, 14; *leckya*, vituperare, Tit. 1, 31. Junius, *Monosyl.* *lack*, libidinosus, venereus; Eng. *lacherous;* Leye *leachter*, crimen, vitium, scelus, probrum.

Leder, reus, schuldige, lijder, Tit. 58, 6.

Legeelicheit, pravitas, slechtheid, belaging, Tit. 27, 4. Zie *Lastera.*

Legered, definitus, geëindigd, Tit. 46, 72, solutus, gelost, ontbonden, d. i. geledigd. Zie *Lageria.*

Legia, liberare, lossen, Tit. 45, 8; 51, 1. Vide *Legered.*

Lethar, laesiones, wondingen, Tit. 20, 15. In den Latijnschen tekst der O. F. W. is dit door *pro servis laetari* overgezet. Wiarda zet het in zijn *Asegab.* door *lasgüter* over. In 't *Huns. L.R.* 4, 44, bl. 32, vinden wij *letma laua* in die zelfde beteekenis, en daarop volgt: *Elles ack se*

umbe alle vendar ti ondertane, overigens moet zij wegens alle misdaden verantwoorden. Wij houden *lethar* gesproten uit *letta*, letten, hinderen, beschadigen, zoo ook *letma*, beschadiging, beletsel; *lawa* zal hier overblijfsel beteekenen, en dus *letma lawa*, overgeblevene bezeeringen. Het is wederom hetzelfde nagenoeg met *liclamina*, *lycklauwen*, overgeblevene likteekens. Zie von Wicht, *Oostf. L.R.*, bl. 719. De weduwe en hare kinderen waren niet verpligt te verantwoorden voor land, voor verwondingen, noch tot het betalen van het doodgeld der magen, door haren overledenen man en hunnen vader veroorzaakt, O. F. W. 4, 17. Het 16 Landregt van den *Huns. cod.* heeft *letma*.

Leth, perdit, verliest, Tit. 2, 6. Kil. *laeten*, linquere; hij laat al de eer, voor: hij verliest al de eer.

Lya, probare, bewijzen, Tit. 30, 22, nog overig in ons *lye ende bekenne*. Vid. *Hlit*, en *Altfr. Wörtb.* in voce *hlia*, *aussagen*, *gestehen*, bekennen, erkennen.

Lyaefjeffte, dos, huwelijksgift, Tit. 87, 1, 5. Men zoude dit letterlijk door liefdegift kunnen overzetten, en er dan onder verstaan al de goederen, die, uit welken hoofde ook, der vrouw van den man zijn aangekomen, *L. 1 cod. de 2dis Nuptiis. L. 5*, komt het meer bijzonder als weduwengeld voor. Dit genoot zij zoolang zij weduwe was; na haren dood of bij hertrouwen ging het op de kinderen van haren overledenen man terug.

Lynsa, prolongare, verlengen, Tit. 8, 2. Hier is de verwisseling van *s* met *g*.

Litzena, clausi, geslotene, Tit. 59, 17. Vanhier nog bij KIL. *litze*, *letse*, *lace*, *laece*, *leysse*, laqueus, ons *luts* en *lis*, *lus*.

Lywdgaerda, familia, verwantschap, Tit. 48, 1. *Broekmb.* 113 en *Huns. L.R.* 2, 4 *liudgarda; Asegab.* 2, 4 *liodgarda* en O. F. W. 4, 4 *liuedgarda;* Angs. *leodgard*, natale solum, populi terra, dominium, L. Het is zamengesteld uit *lywd*, volk, populus, en *gaerda*, congregatio, verzameling, dus: volksverzameling; oorspronkelijk: het volk van eene en dezelfde familie.

Luwe, favor, genegenheid, Tit. 83, 1. Wij vinden in het IJslandsch *liuflecki*, comitas, *liufr*, comis, affabilis, charus, acceptus, waartoe dit ons woord misschien mede behoort.

M.

Manda (*to*), in communitate, in gemeenschap, Tit. 30, 19. HALTHAUS *mahnte*, *meinde*, *mende*, pascua communitatis. Zie *Altf. Wörtb.* in voce *monda;* O. F. W. 12, 26; *Huns. L.R.* 5, 18, 7, 17; *Oud Fivel. L.R.* 5, 42. Dit woord is alsnog in *Groningerland* gebruikelijk: *in de mande hebben*, in gemeenschap bezitten, ons mandeelig, d. i. *meen*, *gemeendeelig*.

Meens, falsus, valsch, Tit. 15, 54; 24, 15. *Altf. Wörtb.* in voce *mens*. Dit woord is nog overig in ons *meineed;* IJsl. *meineidr*, perjurium.

Mitza, (forte idem cum *mikka*, *tz* pro *k*) mikken, opmerken, observare, Tit. 59, 18, 21. *Chartb.* 1, 500 vindt men *mirtza*, opmerken.

Moed, animus, consensus, genoegen, Tit. 21, 5; O. F. W. 1, 37. Zoo ook in het gezegde: ik heb mijn moed daar niet van; en in de woorden

moedwillig, met willig gemoed, met opzet; *moedeloos*, los, ledig van genoegen, los, ledig van *moede*.

Moerdbrand, incendium occultum, heimelijke brand, Tit. 1, 33, en *moerdbrandere*, *Aanh.* bl. 4. HALTHAUS *mordbrand*, incendium clandestinum ac dolosum, nocturno fere tempore excitatum et plerumque cum internecione hominum conjunctum. *Mordbrenner*, incendiarius puta clandestinus, cujus auctor ignoratur, *mor*, niger. *WACHTER*, *Gloss. Germ.*, *moerddeda*, crimina occulta. Tit. 59, 18 *moerdnachten*, crimina nocte facta. In het *Cambr. Brit.* is *murnio*, occultare, insidiari. *Schwabenspiegel* (edit. SENCKENBERG), cap. 116, § 6 (O. F. W. 4, 24.): *Der Mordbrand ist schwär tages oder nagtes heimlichen brennen.* IJsl. *at myrda*, occulte occidere, *i mordi*, clam. Zie *Altf. Wörtb.* in voce *mord*, en hiervoor op *Bynaemd moerd.*

Moetlick, gratis, sufficiens, quod satis est, welgevallig, Tit. 13, 12; 75, 9. Zie *Moed*, consensus.

Morren, pugio, moordpriem, Tit. 72, 4. In het IJsl. vindt ik *marinn*, contusus; zoude dit *morren* hier ook mede in verband kunnen staan, en contusor, is qui contundit, ſd quod contundit, die, welke of dat, wat kneust of beschadigt, kunnen beteekenen? Het wordt hier met *steckmisse* gelijk gesteld.

Mucken, Tit. 80, 3 en *muken* § 4, striga straminis, stroohalm. IJsl. *mugr*, striga foeni resecti, halm van gedroogd gras (hooi).

N.

Namen, Tit. 26, 22. Dit schijnt hier voor genus, geslacht, kunne gebruikt te worden; die van

het mannelijke geslacht gingen voor die van het vrouwelijke.

Needmondiget, rapere mulierem, eene vrouw schaken, Tit. 66, 5. *Broekmb.* 106 *nedmonda*, matrimonium coactum; *Altfr. Wörterb.*, in voce *ned;* O. F. W. 11, 65; 12, 15, violatio, verkrachting.

Needschyn, impedimentum legitimum, noodschijn, bewijs des noods, Tit. 81, 7; O. F. W. 4, 1; *Asegab.* en *Huns. L.R.* 2, 1 *nedscine*, alwaar dit woord genoegzaam opgehelderd wordt.

Nyaer, jus retractus, naårregt, Tit. 30, 1.

Notma, fructus, vruchten, Tit. 33, 12. *Broekmb.* 97; *not*, *Ems. L.R.* 3, 60; O. F. W. 1, 17; *noth*, *Chartb.* 1, 471; *notyen*, uti, gebruiken; *nottie*, Tit. 64, 20. Angs. *notian*, uti, fructum capere. Zie von Wicht, bl. 469.

O.

Oeftelick, saepe, dikwijls, Tit. 13, 11; *oefste*, idem, *Chartb.* 1, 743, en *ofta*, *Huns. L.R.* 7, 17. Hoogd. *oft*, IJsl. *opt.*

Ontamen, exceptiones dilatoriae, Tit. 6, 8; *ontaemlick*, dilatorie, Tit. 6, 1, alwaar de definitie gegeven wordt; letterlijk: onttrekkingen, van *oen*, *on*, *ont* en *tame*, *taeme*, trekking. Vid. *Tamen.* Tit. 71, 1, *ontaem.*

Onbesaend, disceptatus, de quo non est disputatum, onbetwist, Tit. 33, 7; 36, 13; *Aanh.* bl. 6. *Sanne*, discordia, twist; *sannia*, disputare, O. F. W. 9, 1; *san*, discordia, ibid. 16, 11. IJsl. *at senna*, litigare, *senna*, lis, altercatio. Hoogd. *zancken*, twisten. In *Friesland* zegt men alsnog *zaneken*, voor: iemand door herhalende,

niets waardige praat, aanspreken. *Jus Mun. Fris.* 2, 7 *opsanna*, admonere, aanspreken.

Ontgolde, promittebat, beloofde, Tit. 13, 14. IJsl. *at gialda*, poenas dare, Deensch *undgjælde*, ons: ontgelden; hier overdragtelijk voor beloven (de straf des noodig te betalen).

Onjown, impar, oneven, Tit. 21, 1; *jowns*, par, even, Tit. 21, 17. IJsl. *ójafn* en *ójafnt*, dispariter.

Onlege, laboriosus, non vacuus, arbeidzame, niet ledige, Tit. 5, 3.

Onnaetlick, indignus, onwaardig, Tit. 46, 24, letterlijk: ongenietlijke, ongenietbare, die niet genieten mogen.

Onrecklick, incapax ad ulciscendum, ongeschikt tot wreken, Tit. 28, 4. Hoogd. *rächen*, wreken, IJsl. *at reka* pellere, agere, ulcisci, *at reka harma sinna*, dolorem suum ulcisci, vindictam sumere. De zede en gewoonte moeste van dien aard zijn, dat zij geschikt was om wraak te nemen, ingeval van overtreding der wet.

Ontaemlick. Vide *Ontamen.*

Ontkera, carere, defraudari, ontberen, Tit. 46, 47. IJsl. *at kæra*, queri, incusare, litem intendere; men zoude het dus door *niet betwist worden* kunnen overzetten.

Opsetma, cautio, borgtogt, het verpande goed, Tit. 20, 1. *Altf. Wörtb.* in voce *setta.*

Opslacht, accusat, opslaat, beschuldigt, Tit. 63, 1. Het is hetzelfde met opladen, opleggen, van *opslaga*, *opsla*, opslaan, zware zaken op iemand leggen, iemand te laste leggen.

P.

Pacht, pœna, boete, Tit. 46, 6. Dit schijnt hetzelfde met *pak*, sarcina, last, te zijn.

Palefftreda, vestimenta acu picta, borduursel, Tit. 45, 18. O. F. W. 1, 72 *vercierd naaywerk*, gemeenlijk BORDUURZEL genoemd; van *paleren*, *palleeren* bij KIL. polire, comere, ornare; *treda* is het Angs. *thraed*, filum, draad.

Q.

Qwadiers, mali spiritus, van den boozen geest, Tit. 80, 6, van des kwaden (boozen) wege.

R.

Racht, efficit, eo usque rem ducit, brengt, reikt, Tit. 25, 6, van *raka*, *reka*, *racha*. Zie *Alft. Wörtb.* in voce *reka*.

Radeth, paratus, bereid, Tit. 25, 8. *Altf. Wörtb. red*, fertig, gereed.

Respet, ructare, rispen, Tit. 58, 12. KIL. *respen*, *ruspen*, *rispen*. IJsl. *rispa*, incisura, strix, snede, scheur. In *Friesland* verkoopt men alsnog de bouwlanden, om na het *rispen* der vrucht aanvaard te kunnen worden. KIL. heeft *rupsen*, *gorpsen*, *rupsemen*, ructare, eructare, en voegt er bij: Ger. *reupsen*, Gal. *rousper*, *roupper*, doch te vergeefs heb ik naar die woorden gezocht. Zie verder EPKEMA, *Woordenboek op* GIJSB. JACOBS, in voce, en WASSENBERGH's *Idioticon*.

Ryths, Tit. 43, 3. In het MS. staat: *dat ma dyn dada bytiget dat ryths*, *off dat land fan syn seluis braed hym foerreden heed*, enz. Ik geloof, dat hier eene bedorvene lezing is, en dat er iets is uitgelaten. Er wordt in den beginne dezer § van penningschuld, diefte en roof gesproken; zoude

dit *ryths* hierop ook kunnen zien en met *ruyten en roven* in verband staan? dan zoude men kunnen overzetten: dat men den dooden betuigt die roof, of (dat hij) dat land door zijn eigen beraad zich aangeraden had (eigen gemaakt had), of door verraad gekregen had. IJsl. *rudr*, spoliatus, geplunderd.

Rytzena, conditus, verborgen, Tit. 59, 17. Kil. *reken*, *reecken oft raecken het vier*, condere sive occultare ignem cineribus: obducere prunis cineres: dispersos ignes in unum redigere, colligere, et abstrudere. Het zal niet noodig zijn te zeggen dat de *tz* hier de *k* is.

Rosche, *rorsche*, Tit. 5, 4; 13, 2, 6. Dit schijnt met ons *roezig* verwant te zijn. Het is roezig weêr, het gaat er roezig door in dat gezelschap. IJsl. *rosi*, tempestas turbulenta. Misschien behoort hier de *rosel-maend*, October, bij Kil. ook toe, als de maand der oogstfeesten, de roezige maand genoemd. Vergelijk hierbij mijne vertaling uit het Deensch: *De Eerste November* (*Leeuw. 1835*).

Rufferie, ignominia, schandtaal, Tit. 86, 8. IJsl. *at rifaz*, convitiis certare; Kil. *roffiaen*, *ruffiaen*, leno, productor, stupri arbiter, vulgo *ruffianus*; Gal. *rufien*, Ital. *ruffiano*, Hisp. *rofian*, Ang. *ruffian*.

S.

San, Tit. 31, 1. Vide *Onbesaend*.

Schot, Tit. 1, 44. *Schot* en *schylde* hebben wij gemeend door *schot* en *lot* te moeten overzetten, omdat deze beteekenis het meest hiermede overeenkwam.

Wij zullen thans ons gevoelen omtrent de betee-

van *schot*, *lot* en *schylde* hier opgeven; te meer, daar wij bij BILDERDIJK, in zijne *Verkl. Geslachtlijst* op het woord *lot*, eene uitlegging vinden, waarmede wij ons niet vereenigen kunnen.

Schot is beschutting en komt van *schutten*, d. i. beschermen; wanneer men hier *geld* bij denkt, zoo is het *schutgeld:* gelden, die men wegens de bescherming, welke de Vorst verleende, aan hem uitbetaalde.

Lot. Op de volkeren lag ook toen de verpligting, om den vorst in tijden van oorlog met manschappen bij te staan, ten einde het rijk te helpen verdedigen; deze verdediging werd somtijds afgekocht, en dit noemde men *lot.* Bij SPELMAN vindt men *hloth*, cohorhominum usque ad septem numerus. (?) *WILKINS*, *L.L. Inae* No. 14: *se thet hloth betogen sy*, zet zulks over: *si quis turmae accusatus sit*, zoo iemand wegens oploop beschuldigd is. Zie verder *Altf. Wörtb.* in voce *hlothe.* Men denke hier wederom *geld* bij. In het IJsl. vinden wij *lód*, *proventus annuus terræ*, jaarlijksche opbrengst van een stuk lands, waarin het bij overdragt schijnt gebruikt te zijn.

Schylde is ons *schild*, bedeksel en vanhier ons *schilderen* (van eenen soldaat), bedekken, beschermen. *Schildwacht*, waker ter beschutting, bescherming. *Schilderhuisje*, huisje van een' beschermer. *Schylde* is dus het geld, hetwelk men voor de bescherming, welke men verpligt was te houden, gaf, om daarvan bevrijd te zijn.

De tegenstelling, die hierop volgt, versterkt onze vermoedens, daar men de geestelijke verpligtingen hierop laat volgen: *den heiligen en heeren dient*,

en tot huur en tot tienden alzoo veel geeft als een ander, in wapenen en tot alle zaken. Dit *heer*; hetwelk wij door huur hebben vertaald, zal wel in de oorspronkelijke beteekenis de schatting, welke men den heer betaalde, beteekend hebben. Ook is ons huren van dien aard; het Hoogduitsche *heuer*, *he(w)re*, zamengetrokken *heer*, heerengeld, leidt ons hier mede toe.

Seetma is waarschijnlijk verwant met het IJsl. *at sæta*, obsequi, morem gerere, gehoorzamen, of met *sæti*, sedes; versta er onder *Papalis*, *Episcopalis*, *Decanalis*. Bij omschrijving zoude men deze § aldus kunnen vertalen.

Dit is regt: Dat de eene man evenveel regt behoort te voeren als een ander dorpeling in eene plaats, omdat hij het beschermings- en verdedigingsgeld geeft (*deth*, Latijn *dat*), en den Heiligen en Heeren dient, en tot het heerengeld en tot het stoelgeld (d. i. tot instandhouding der godsdienst), evenveel geeft als een ander, zoowel tot de verdediging als tot andere zaken, gelijk als het volgens zijn goed blijken mag. Daarom heeft hij evenveel regt als een ander dorpeling; zoo als het regt daarvan zegt.

Schoff, opprobrium, schande, Tit. 63, 2; 84, 14. Kil. *schoffieren*, afficere ignominia, inferre labem. IJsl. *skupp*, irrisio.

Schuur, scabies, schurft, Tit. 85, 1. Kil. *schorft*, *schurft*; *scharluyn*, *schaerluyn*, *scherluyn*, *scurra*. Homo incompositus et ignavus, et *scurra*, *nebula*, *vappa*.

Seckwird, Tit. 7, 6. Vide *Jechtwird*.

Seerlawa, Tit. 53, wordt het beide *seerlawa*

en *steerlawa* genoemd. Wij hebben het beërving van weergeld genoemd. Misschien is het wel de *successio ab intestato*, ten minste wordt hiervan in de noten aldaar gesproken. *Weerfal* aldaar is terugvalling. Wat *seerlawa* is, zoo het niet *steerlawa* behoort te zijn, en alsdan door aangestorvene erfenis over te zetten, weten wij niet, ten zij wij dit met *seer*, moestus, *seerigheid*, dolor, tristitia, in verband brengen, en alsdan door erfenis der droefheid, te weten over het verlies der naastbestaanden, overzetten.

Seerfaldicheid, tristitia, droefheid, treuren, Tit. 87, 1. KIL. *seerigheyd*, tristitia.

Sellen, vendere, verkoopen, Tit. 27, 1. KIL. *sellen*, vetus: vendere; Ang. *sell*.

Sy, victoria, zege, Tit. 5, 4. *Asegab*. 9, 1 *si*.

Syeringen, affines, zwagers, Tit. 25, 13. *Huns. L.R.* 4, 30 *suiareng; Ems. L.R.* 3, 30 *suagar; Oud- Fivel. L.R.* 6, 6 *swargum; Broekm.* 150 *swiaring;* Angs. *sweor*, socer, bij LEYE.

Sitter, accusatus, aangeklaagde, Tit. 1, 7; 3, 1. IJsl. *at sitia*, sedere, insidere; *sitia einum mat*, a cibo prohibere; *at sæta* animadvertere, respondere; *sæt*, reconciliatio, en hiermede zal het verwant zijn.

Steckmisse, Tit. 72, 4. Vide *Morren*.

Studen, preteritus, verleden, Tit. 75, 27. Dit schijnt een verouderd verleden deelwoord te zijn, en met *stond*, oogenblik, verwant.

Swarre, malum, booze, Tit. 18, 9. Of wil men liever *swarte* lezen: de zin blijft dezelfde.

Swommel dyeer, een losloopend beest, Tit. 64,

8. IJsl. *svemla*, koe, ook *symbla*. Wij vinden verders *svaml*, incerta vagatio, en *at svamla*, huc illuc vagari, hier en daar omzweven. Een *swommel dyeer* zal dus kunnen beteekenen: een beest, dat los loopt, dat men gewoon is los te laten loopen, en *swommen*, dat wij door *zwemmen* hebben overgezet, zal dan *omzwerven* moeten beteekenen, en men zal aldus moeten vertalen: een losloopend dier of (eene) koe, en verder: Is het zaak, dat eene koe of een rund gaat omzwerven in eens anders land.

T.

Tamen, exceptiones, uitstellen, Tit. 24, 22. Het is hetzelfde met *ontamen*. Zie aldaar.

Thye, proficiscebatur, vertrok, Tit. 37, 7. *Chartb.* 1, 343 komt het in de beteekenis van tijgen, aantijgen voor; O. F. W. 10, 29 vindt men *tia*, peregrinari, ire, adire, en *Broekmb.* 62 *tya*, appellare; zoo komt het *ibid.* 110 in de beteekenis van voeden, alere, en *Huns. L,R.* 4, 6, *Asegab.* 2, 6 en 1 *Ems. L.R.* 5, 12 in de beteekenis van gignere, voorttelen, voor. Zie *Altf. Wörtb.* in voce.

Tyegsconcken, ossa femorum, dijebeenen, Tit. 59, 18. O. F. W. 11, 27 vindt men *tiechmerg*, en aldaar is het als: *de margpijp van den boven arm* overgezet. *Chartb.* 1, bl. 117 vindt men *tiach scuncke*, het dijebeen, en *ibid.* 1, 99 *thiach scancke; Ems. L.R.* 1, 37 en 2 *Ems. L.R.* 5, 11 *thiach*, os femoris; *Chartb.* 1, 101 *thiach merch*, medulla femoris in osse. Wij gelooven, dat men het hier door *scheenbeen* zal moeten overzetten.

Teydeth, Tit. 12, 24. Vide *Thye*, en zie Kil. op *tijden*.

Tyel, rota, rad, Tit. 59, 18. Het schijnt met *tia*, trekken, voortgaan, in verband te zijn; *tier*, trekker, en *tijel*, het werktuig waarmede getrokken wordt.

To bodden, in judicio bannito, in het *bodthingh*, in het gebannen geregt, Tit. 13, 29. Dit schijnt mij eene onnaauwkeurige schrijfwijze voor *bodthing* te zijn.

To eed to tiuge, Tit. 15, 62; misschien moet men *tinge* lezen, en vertalen: op den eed te regten. De priester had dit bij zijnen priesterlijken eed reeds beloofd; de regter moest, regter wordende, den eed doen van alles regt te zullen regten.

Toharker, Tit. 11, 8. Vide *Herckya*.

Tohinsinge, consensus, toestemming, Tit. 60, 3. *Chartb.* 1, 252 *tohengenze;* Kil. *henghen*, permittere; *ghehengen*, sinere, permittere, admittere, indulgere.

Toleger, legatum, legaat, Tit. 46, 17 seqq., letterlijk: *toelage*, wat iemand bij testament toegelegd wordt; het ligt ook reeds in het woord *legare*.

To meet ende to meel, in servitio, in dienst, om te eten en te drinken, Tit. 60, 21; 15, 22, overgezet. J. M. F. 4. *Altf. Wörtb. mede*, *met*, *mat*, *meyt*, spijze. Wij vinden bij Kil. *meeden*, *mieten*, locare, en *maelhengst*, equus sarcinarius. *Altf. Wörtb. mehla*, malen. Ik zoude dit dus liever letterlijk *in huur en in dienst* overzetten.

Traest, arbitrium, instigatio, troost, goeddunken, Tit. 46, 4. Kil. *troosten*, *troesten*, hortari, instigare, incitare, animare.

Treftelick, necesse, noodzakelijk, Tit. 29, 1; 1, 1 *treftelicke*. In de O. F. W. 15, 6 *treft*, necessitas; *Aanh*. bl. 14 *trefticheed*. Het is hetzelfde met *druft* in *nooddruft* enz.

W.

Wangede, mala administratio, slechte verzorging, Tit. 58, 28. IJsl. *vangætsla*, incuria.

Weenman, accusatus, beklaagde, Tit. 1, 14. Doch Tit. 9, 8 vindt men *weerman*, waarom ik dit als eene schrijffout wilde aanzien en ook *weerman* lezen; of het moeten afleiden van *wena*, weenen, klagen, en dan door *beklaagde man* letterlijk overzetten.

Weermodis, temporis luctus, van den rouwtijd, Tit. 87, 1. Binnart *weirdoen*, luctari, obluctari.

Weerseckkes, adversarii, van de tegenpartij, Tit. 27, 8; 15, 42. Vide *Seckwird*.

Werna, impedire, beletten, Tit. 32, 4. Impeditio, *Broekmb*. 3 in de noot; laedere, *Asegab*. 6, 2; *Oud Fivel*. *L.R*. 2, 1; O. F. W. *warna*. Leye *vearne*, obstaculum; IJsl. *at varna*, prohibere, obstare.

Wilkerad. Zie *Foerwilkaria*.

Winstera, sinister, linker, Tit. 50, 19. IJsl. *vinstri*, laevus, sinister. Zie ook *Ems*. *L.R*. 1, 31; O. F. W. 1, 71; *Altf*. *Wörtb*. in voce.

Winthrade, annuus, jarig, Tit. 50, 48. Leye *vinter*, annus. Onze voorouders rekenden in de vroegste tijden bij winters, in plaats van bij jaren.

Wytiga, vaticinari, wigchelen, Tit. 80, 6. In de O. F. W. vindt men *wyliga*, hetgeen een drukfout zijn kan, ten zij het gelijk is aan *wyglia*. Kil. heeft *wittighen*, vaticinari.

Wrbynd, hypotheca, verband, Tit. 20, 1. Vid. *Opsetma.*

Wrfiuchta, pugnando perdere bona, dilapidare bona pugnando, zijn goed vechtende doorbrengen, Tit. 66, 4.

Wrhael, prelegatum, eene toelegging boven het hem uit de erfenis volgens de wet toekomende, Tit. 46, 56; letterlijk: overhaling. Kil. heeft *haelinck*, *haeldinck*, haeres, en hierbij zal het behooren, en dan *overerving* beteekenen.

Wrherde, dominans, heerschende, Tit. 46, 52, heerschende ziekte alhier.

Wrhletta, male audire, kwalijk van zich doen spreken, zich doen bepraten, Tit. 15, 14, 29; overletten, overluid, beluid worden, *Chartb.* 1, 343.

Wrichte, operarius, werkman, Tit. 37, 8. Leys *vrigan*, tegere, induere.

Wrmids, per, door, door middel, Tit. 1, 15; 18, 21; 81, 1. O. F. W. 17, 16.

Wrriucht, de novo judicare, op nieuws beregten, overregten, wederregten, Tit. 11.

Wrwilkaria, Tit. 21, 7. Vide *Foerwilkaria.*

Wtbedelet, Tit. 46, 48. Vide *Bedelns.*

Wtlidza, citare, dagvaarden, Tit. 65, 1, provocare, uitdagen. Bij Kil. vinden wij *wtlaeghen*, omni legis patrocinio excludere. Misschien heeft het hier ook die zelfde beteekenis.

Wtingen, Tit. 2, 17; 46, 61. Vide *Ynegem.*

